

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
імені ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**
ВИСТАВКОВО-МУЗЕЙНИЙ ЦЕНТР

STUDIA SLOBOZHANICA

Вісник виставково-музейного центру
Випуск 4

Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2018»
30 березня 2018 р.

ХАРКІВ – 2018

ББК 71.1
УДК: 009(06)
С 48

Друкується за рішенням Вченої ради ХНТУСГ імені Петра Василенка від 22 лютого 2018 р. протокол № 6

C48 STUDIA SLOBOZHANICA: Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2018» (Харків, ХНТУСГ, 30 березня 2018 р.). – Харків, 2018. – 180 с.

У збірнику наукових праць представлені матеріали науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2018». Автори публікацій висвітлюють актуальні проблеми історії України та світу, розвитку туризму та краєзнавства, теоретичної та практичної філософії, методики викладання гуманітарних дисциплін, лінгвістичних студій.

Відповідальний за випуск: Москальова Н. П.

Відповідальний редактор: Скубій І. В.

©Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка, 2018
©Автори, 2018

ЗМІСТ

МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА ПОЛІТИКОЮ	6
Москальов Б.Г., Москальова Н.П.	
Із історії політичних репресій (про академіка О.Н. Соколовського)	6
Москалева Н.П.	
Роль класово-партийного принципу в розвитку вищої школи України (1920-1930-е годы)	14
Лінецький Л.М.	
Дещо про зовнішньо-політичну діяльність І. Мазепи під час перебування його на посаді гетьмана України	22
Вороніна М.С.	
101-ша річниця виборчих прав для жінок на Слобожанщині	28
Дейнеко С.М.	
Бердянська митниця (1921 – 1925)	38
Лапченко А. С.	
«Денаціоналізація» в сільській місцевості в 1920-ті роки (на прикладі Харківщини)	47
Шуйський І. В.	
Харківська обласна контора «Торгсин» у звітах державних контролюючих органів у 1932–1933 роках.....	55
Скубій І.В.	
Нові обличчя соціальної історії: у пошуках споживача ..	63
Кулишенко Т.Ю.	70

Политические технологии легитимации советской политической системы	70
Мокроменко О.В.	
Визначення ролі просвітницької діяльності у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії ХІХ ст.	73
ТУРИЗМ ТА ПРОБЛЕМИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	82
Моїсєєва Н.І., Кобченко Н.О., Кобченко Ю.Ф.	
Краєзнавчий аспект ландшафтних досліджень	82
Редіна В.А., Мархалюк Н.П.	87
Використання краєзнавчих матеріалів при виконанні учнівських науково-дослідницьких робіт	87
Бондар Н.О.	
Туристичне краєзнавство як комплекс наукових дисциплін	99
Сухіх Л.О., Фірсова Л.В.	
Туризм як фактор розвитку міжетнічних стосунків	104
Омельченко Г.Ю.	
Психологічні аспекти екстремального туризму	108
Кобченко Ю.Ф.	
Екологічна стежка – як форма краєзнавчої роботи	113
ФІЛОСОФІЯ, ЛІНГВІСТИКА ТА ПЕДАГОГІКА	124
Пилипенко С.Г.	
Земля: виклик сучасності	124
Воронянський О.В.	

Ліберальна модель соціалізації особистості: проблема використання в процесі національно-патріотичного виховання.....	129
Грабар Н.Г.....	
Дослідження діалогу як форми взаєморозуміння	132
Фесенко Г.Г.....	
Культурна ідентифікація ландшафтів в пейзажному живописі	138
Іщук М.М., Янісів М.П.....	
Контрастивний аналіз символічних значень чисел в українській та англійській мовах.....	148
Данченко І.О.....	153
Моніторинг ефективності формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів.....	153
Тарасов В.В.....	
Використання комп'ютерної програми MyTestX для контролю знань учнів з історії	159
Тарасова Ю.В.....	
Формування ключових компетентностей учнів шляхом використання ІКТ.....	170
Відомості про авторів.....	177

МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА ПОЛІТИКОЮ

УДК 94(477) «1921-1939»

Москальов Б.Г., Москальова Н.П.

Із історії політичних репресій (про академіка О.Н. Соколовського)

28 квітня 1938 року у Харкові було заарештовано співробітниками НКВС Олексія Никаноровича Соколовського, академіка УАН, ВАСГНІЛ, професора і завідувача кафедрою ґрунтознавства ХСГІ. У постанові про арешт було написано, що А.Н.Соколовський як член центрального бюро українських есдеків, проводив активну роботу по відновленню українського націоналістичного центру, був пов'язаний з націоналістами, ворогами народу – Шумським, Скрипником, Озерським, а також контактував з відомими українськими есерами [1]. Безпосереднім поштовхом до початку попереднього слідства у справі О.Н.Соколовського став арешт 22 січня 1938 року М.П.Кондрашенко, співробітника Управління наукових закладів НКО УСРР, колишнього есера, якого органи НКВС звинувачували в шпіонажі та зв'язках з закордонними націоналістичними центрами. У своїх свідченнях на допиті М.П.Кондрашенко розповів про антирадянську та шкідницьку діяльність О.Н.Соколовського, стверджуючи, що переїзд його із Москви до Харкова у 1924 році відбувся на запрошення українських націоналістів, які розраховували залучити О.Н.Соколовського у свою підпільну організацію [2].

Свідчення про антирадянську, націоналістичну та шкідницьку діяльність О.Н.Соколовського надав також проф. І.П.Соколянський – відомий у країні вчений-педагог, дефектолог, засновник УНДІПа. Засуджений у 1937 році на 10 років таборів як учасник харківської «фашистської педагогічної школи», він був залишений у тюрмі при НКВС, і, добре знаючи наукові, педагогічні і медичні кадри Харкова, він за необхідності надавав допомогу слідчим органам [3]. На допиті

він надав детальні свідчення про колишню с.-д. діяльність О.Н.Соколовського і підтвердив, що українські націоналісти, вважаючи О.Н.Соколовського своїм «твердим українцем», просували його як відомого українського вченого в члени УАН, бюро секції наукових працівників, президенти всеукраїнської академії с.-г.наук» [4].

Насправді ще працюючи в Росії О.Н.Соколовський – учень академіків В.Р.Вільямса і Д.М.Прянішнікова – встиг стати відомим вченим. У 1922-1924 роках проф. О.Н.Соколовський був завідувачем кафедри ґрунтознавства і бонітування ґрунтів у Московському межевому інституті. Про пріоритет наукових інтересів у О.Н.Соколовського під час переїзду до України свідчить і його листування з керівництвом ХСПІ у 1924 році. Очоливши в ХСПІ дослідницьку кафедру ґрунтознавства, він одночасно зайнявся реалізацією своїх планів по об'єднанню українських ґрунтознавців, які працювали на кафедрах, дослідних станціях, розширенню наукових досліджень та впровадженню їх у с.-г.виробництво. На базі дослідницької кафедри ґрунтознавства ХСПІ згуртувався колектив вчених, яких пізніше стали називати «Харківською школою ґрунтознавства».

Дуже швидко О.Н.Соколовський завоював авторитет серед українських вчених. Його обрали головою Харківського бюро секції наукових працівників, членом бюро УТОРНІТСО (Українське товариство працівників наукового і технічного сприяння соціалістичному будівництву). У 1929 році його було обрано академіком УАН, а через рік членом ВУЦВК. Швидко зростало і його міжнародне визнання. Він приймав участь в конференціях і конгресах в Ротамстеді (1926 р.), Вашингтоні (1927 р.), Будапешті (1928 р.). Відомий був академік О.Н.Соколовський і як активний прихильник українізації, розвитку української культури та мови. У документах ДПУ про настрої української інтелігенції його, як правило, відносили до «твердих сміновіховців», які співробітничали з радянською владою [5]. Саме цим можливо пояснити його призначення у 1930 році ЦК КП(б)У на роль громадського обвинувача на процесі «СВУ» (Спілка визволення України).

Процес над «СВУ» став одним із ключових в масових репресіях проти наукової інтелігенції та діячів культури України, які почалися у 1930-х роках. До процесу були залучені 45 чоловік – академіки, професори, письменники, редактори, вчителі, правознавці, лікарі та ін. представники української інтелігенції. Керівником «СВУ» було визнано академіка С.О.Єфремова – віце-президента УАН, відомого історика літератури, публіциста; в роки громадянської війни – заст. Голови Центральної Ради.

Відповідаючи на запитання, чому О.Н.Соколовський погодився взяти участь в цьому процесі, ми можемо лише припустити, що відмовитися він не міг, враховуючи ту підтримку, яку йому виявила влада під час виборів до УАН. Окрім того, він, можливо, сподівався, що слідом за організацією у 1930 році ВАСГН(Всесоюзна академія сільськогосподарських наук), настане черга і Українській академії с.-г. наук, президентом якої він мав намір стати.

Та все ж говорячи про причини, які спонукали О.Н.Соколовського погодитись на роль громадського обвинувача, не слід забувати про те, що у 1920-ті роки стара українська інтелігенція була розколота і він належав до тієї її частини, яка пов'язувала майбутнє України з радянською владою, на відміну від європейського федераліста академіка С.О.Єфремова. Саме ця позиція О.Н.Соколовського відобразилася у запитаннях, які він на судовому процесі задавав С.О.Єфремову [6].

Чи усвідомлював акад.О.Н.Соколовський міру своєї відповідальності за трагічну долю засуджених у справі «СВУ»? Документальних підтверджень цьому немає, окрім свідчення проф. А.М.Сліпанського, якому О.Н.Соколовський, уже в якості президента Всеукраїнської академії с.-г. наук сказав: «Немовби якась пекельна рука доклала всіх зусиль, щоб весь склад суду та обвинувачів було підібрано так, що українці повинні судити українців» [7].

З 1931 року починається мабуть один із найбільш знакових періодів в його науковій діяльності. 22 травня 1931 року було засновано Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук

(ВУАСГН), президентом якої було затверджено академіка О.Н.Соколовського. Протягом першого року існування Академії під керівництвом О.Н.Соколовського було розроблено Статут, структура Академії, визначені основні напрямки її діяльності. Вважається, що перші роки роботи Академії були найбільш плідними. Тоді було налагоджено планування науково-дослідної роботи, підготовка кадрів через аспірантуру, видавничу діяльність. Наукові установи Академії розробили основи організації та виробництва у великому суспільному виробництві, зробили важливі відкриття в селекційній роботі, ґрунтознавстві, агротехніці, меліорації, зоотехніці, індустріалізації с.-г.виробництва тощо. Проте з самого початку в роботі Академії виникло безліч проблем і труднощів, які гальмували розвиток наукових досліджень. Особливо сильно це стало проявлятися в останні роки існування Академії (1933-1934 рр.). І рішенням Наркомзему України від 31 березня 1935 року її було закрито.

З цього приводу цікава думка самого академіка О.Н.Соколовського про причини недостатньої ефективності роботи ВУАСГН та її закриття, яке він висловив пізніше у 1938 році після свого арешту слідчим НКВС. Головним тормозом розвитку аграрної науки в системі Академії він вважав невисокий професійний рівень апарату та Президії ВУАСГН, які були підібрані ЦК КП(б)У та Наркомземом. Більшість членів Президії були економістами і не мали спеціальної агрономічної освіти, і тому «українська сільгоспакадемія, - за словами О.Н.Соколовського, - являла собою не наукову установу, а канцелярію для управління великою мережею інститутів і станцій, персонал в яких в цілому був більш кваліфікований, ніж апарат академії» [8]. Незважаючи на заперечення президента О.Н.Соколовського, Наркомзем України нав'язав керівництву Академії лінію проти використання досвіду «старої агрономії»; також заперечувалася можливість створення системи агротехнічних заходів в колгоспах і радгоспах. У зв'язку з недооцінкою агротехніки було зруйновано унікальну систему дослідних сільськогосподарських станцій [9]. Тому не випадково, на думку О.Н.Соколовського, культивувалися ненаукові теорії

дрібної оранки, монокультури, моносортності, перекручувалися питання боротьби з посухою та вимерзанням хлібів, питання великого меліоративного будівництва на Півдні України та в Поліссі, з освоєнням комплексів агротехніки для головних районів УСРР [10].

Було завдано удару і по центральній с.-г. науковій бібліотеці, яка була перетворена в бібліотеку інституту економіки та організації сільського господарства з омертвінням великого фонду наукової агро та зоотехнічної літератури, зокрема іноземної.

Звичайно в своїх свідченнях О.Н.Соколовський не міг вказати на особливу, деструктивну роль в роботі Академії, яку відіграв ЦК КП(б)У. Після «викриття» та арешту у 1933 році «групи шкідників» на чолі з першим віце-президентом Академії А.М.Сліпанським було прийнято постанову ЦК КП(б)У, на основі якої в ВУАСГН почалася боротьба із «сліпанщиною»: перетрушування кадрів, пошук шкідників, закриття ряду тем, вилучення та заборона наукової літератури, що виходила раніше. Очолив цю боротьбу по очищенню Академії новий віце-президент М.Г.Варфоломєєв, колишній директор УНДІМа, пізніше також репресований. Вся ця атмосфера підозрілості, приклеювання ярликів та доносів пишно проявилася під час партчистки 1934 року і фактично дезорганізувала роботу центрального апарату і наукових підрозділів ВУАСГН. Це стало приводом для закриття Академії, яка не вписалася в сталінську адміністративно-командну систему управління сільським господарством.

Після ліквідації ВУАСГН О.Н.Соколовський зосередився на науковій та педагогічній діяльності в ХСПІ. У тому ж 1935 році його було обрано дійсним членом ВАСГНІЛ, він приймав активну участь в розробці українських та всесоюзних програм розвитку сільського господарства.

Арешт органами НКВС у квітні 1938 року надовго виключили його із наукової діяльності. На перших же допитах в НКВС йому були висунуті звинувачення в шкідницькій діяльності в науці і підготовці кадрів для сільського

господарства. Відчувши на собі сильний психологічний тиск та погрози на свою адресу та на адресу своєї сім'ї, О.Н.Соколовський визнав свою провину і назвав кількох викладачів ХСГП, які нібито були членами створеної ним в інституті підпільної антирадянської групи. Пізніше він категорично відмовився від своїх свідчень, заявивши, що обмовив їх під загрозою фізичної розправи [11].

Головне звинування, яке було висунуто слідством проти академіка О.Н.Соколовського, було пов'язано з його участю в так званому харківському обласному бюро с.-д, яке нібито готувало збройне повстання проти радянської влади. Ще у лютому 1938 року у Харкові був заарештований органами НКВС М.Д.Токаревський, колишній керівник полтавської обласної організації с.-д. Він був знайомий з О.Н.Соколовським з 1910 року, коли той знаходився на практиці в Полтавській дослідній станції. З О.Н.Соколовським, теж колишнім українським с.-д. (в студентські роки О.Н.Соколовський примикав до однієї із с.-д. організацій), він знову зустрівся у 1935 році, коли той, як свідчив на допиті М.Д.Токаревський, і завербував його для роботи в підпільній антирадянській організації [12].

У квітні 1938 року також було заарештовано С.Ю.Косенко, що працював економістом-фінансистом Харківського облхарчторгу, в минулому також один із керівників полтавських с.-д. Завдяки його свідченням були заарештовані ще три члени підпільної повстанської організації: О.К.Тесленко, бухгалтер Харківського маслостачу, М.Д.Рогозін, економіст-фінансист райфінвідділу, і Г.К.Попов, зав.фінсектором Харківського промторгу. Судячи з усього ці бухгалтери були зовсім випадкові люди. Пізніше на суді Г.К.Попов заявив: «Мені вкрай незрозуміло, чому мене зробили націоналістом і учасником повстанських загонів. Своєю працею я горжусь. Досить спитати тих людей, з якими я працював... Я люблю роботу і залишив фінансовий відділ у зразковому стані» [13]. Проте слідчі НКВС об'єднали справи звинувачуваних в одне діловодство і 22 квітня 1939 року Військовий трибунал ХВО на

основі обвинувачувального висновку НКВС засудив О.Н.Соколовського, М.Д.Токарєвського і С.Ю.Косенко до вищої міри покарання, а всіх інших членів підпільної групи до різних термінів ув'язнення. Своєї провини на суді О.Н.Соколовський не визнав.

11 серпня 1939 року Військова колегія Верховного Суду СРСР відмінила вироки у відношенні О.Н.Соколовського і М.Д.Токарєвського (С.Ю.Косенко на той час вже помер у в'язниці), а по відношенню до інших звинувачуваних справу було закрито за недостатністю доказів [14]. Існує думка, що відміна вироку була викликана втручанням колег О.Н.Соколовського по ВАСГНІЛ, а можливо і самого Й.Сталіна, який, як відомо, особисто затверджував вироки академікам [15]. Але нам здається, що головне було в іншому: у листопаді 1938 року закінчився період «єжовщини», почалися чистки в НКВС і хвиля репресій та розстрільних вироків у 1939 році різко пішла на спад. Почався перегляд ряду справ, і перш за все їх доказової бази. Тому не випадково у постанові Військової колегії Верховного Суду СРСР у справі О.Н.Соколовського підкреслювалося, що звинувачення у шкідництві, які були надані НКВС, нічим не документовані, відсутні наукові експертизи, і всі докази будуються на свідченнях самих же обвинувачуваних, від яких вони на суді відмовилися [16].

Справу академіка О.Н.Соколовського було направлено на додаткове розслідування. Створена за дорученням НКВС спеціальна комісія під керівництвом відомого вченого С.М.Муравлянського надала в цілому позитивний відгук на його наукові праці і розробки. Також в цілому позитивну характеристику на академіка О.Н.Соколовського, яку підписав директор інституту П.Т.Дмитренко і секретар парторганізації І.І.Бакулін, було направлено ХСГІ на адресу НКВС [17].

На початку 1940 року Військова прокуратура ХВО закрила справу академіка О.Н.Соколовського у зв'язку з недостатністю даних для звинувачення і після виходу на свободу він повернувся на роботу в ХСГІ. На початку 1941 року у зв'язку з ювілеєм інституту академіка О.Н.Соколовського було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. На фотографії,

зроблений після нагородження, О.Н.Соколовський сидить поряд з М.І.Калініним. З іншої сторони від «весоюзного старости» – директор інституту П.Т.Дмитренко, а третій зліва у верхньому ряду секретар парторганізації ХСГІ І.І.Бакулін (через півтора роки він, як керівник харківського підпілля, загине в казематах гестапо).

З 1944 року О.Н.Соколовський стане ректором інституту і буде працювати на цій посаді до своєї смерті у 1959 році. Відомий вчений, перший президент Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, ініціатор створення Українського НДІ ґрунтознавства повторив у 1930-ті роки долю тих представників старої української інтелігенції, які пов'язували своє майбутнє з радянською владою, але як і її супротивники стали жертвами необґрунтованих політичних репресій. За життя О.Н.Соколовський не добивався своєї реабілітації, і був реабілітований лише у 2000 році.

Література

1. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.1.
2. Там само, арк.72-74.
3. Про особливі заслуги І.П.Соколянського перед Харківським управлінням НКВС див.: Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941). – К.: Наук.світ, 2003.
4. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.23.
5. Див.: Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927-1929 рр. / Упоряд.: В.М.Даниленко. – К.: Темпора, 2012.
6. СВУ. Стенографічний звіт судового процесу. – Х.: Пролетарій, 1931. – Т.1. – С.206.
7. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.24-25.
8. Там само, арк.114-115.
9. Там само, арк.115-116, 308.
10. Там само, арк.115-118.
11. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.307, 310.
12. Там само, арк.21.
13. Там само, арк.222.

14. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.227.

15. Див. Новосад Н. В'язень під номером 11 (Невідома сторінка з життя академіка О.Н.Соколовського) // Історія української науки на межі тисячоліть. Зб. наук.праць / Відп.ред. О.Я.Пилипчук. – К., 2005. – Вип.20. – С.126-135.

16. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.227-228.

17. ГДА СБ України, Харків, спр.09636, арк.244-246, 248, 289-295, 314-315.

УДК 378.1

Москалева Н.П.

Роль классово-партийного принципа в развитии высшей школы Украины (1920-1930-е годы)

Рассматриваются вопросы влияния политических технологий на становление высшей школы Украины в 1920-1930-е гг.; освещен механизм изменений социального состава студенчества и преподавателей по классовому принципу.

Ключевые слова: *высшая школа, политическая система, политические технологии, классовый принцип*

Постановка проблемы. На формирование высшей школы в 1920-1930-е годы определяющее влияние имели политические технологии, законодательно закрепленные в первых конституциях страны, и в первую очередь классово-партийный принцип.

Тема формирования политической системы Украины 1920-1930-х гг. нашла значительное отображение в литературе, равно как и отдельные аспекты этого процесса. Принципы формирования государственной политики исследованы в работах, посвященных социальным технологиям. Но рассмотрение классово-партийного принципа как политической технологии при формировании образовательной системы страны не выступало отдельным исследованием. Хотя в научных диссертационных исследованиях, посвященных изучению проблем становления украинской государственности,

формирования интеллигенции в исследуемые годы эти вопросы поднимались. Важные вопросы влияния политических технологий на развитие высшей школы рассмотрены в работах Выговского М.Ю., Майбороды С.В. [1]. Данный вопрос затронут в статье Москалевой Н.П. [2].

Цель исследования. Рассмотреть влияние классово-партийного принципа как технологии на формирование высшей школы в 1920-1930-е гг.

Изложение основного материала исследования. Осуществление технологий политической мобилизации было направлено на легитимацию политического господства правящей коммунистической партии. Первые конституции Украины, используя принципы классово-партийного предпочтения, навязывали обществу многие параметры политического и хозяйственного устройства. Конституция (март 1919 г.) провозглашала УССР организацией диктатуры работающих и эксплуатируемых масс пролетариата и беднейшего крестьянства для победы над их вековыми угнетателями и эксплуататорами капиталистами и помещиками; выделяла политические задачи этой диктатуры – осуществление перехода от буржуазного строя к социализму путем проведения социалистических реформ и систематического подавления всех контрреволюционных намерений со стороны зажиточных классов; отмечала экономические задачи – осуществление мероприятий, направленных на ликвидацию существующего экономического строя, прежде всего ликвидацию частной собственности на землю и другие средства производства. Конституция через предоставление политических, в т.ч. и избирательных, прав определенным категориям граждан мобилизовала их на легитимное существование, реализацию своих прав и свобод, повышение своего социального статуса. В то же время законодательно часть населения лишалась сначала избирательных прав, а в дальнейшем и политических. Это соответствовало той стратегии развития общества, которая была избрана правящей элитой. То есть, на конституционном уровне определены были те субъекты избирательного процесса, которые

имели всю полноту прав для определения легитимности формирующейся политической системы Украины. «Эксплуататорские элементы» или «лишенцы» были устранены из участия в политическом процессе и в дальнейшем многие из них подверглись достаточно жестким проверкам на право свободно работать и даже жить.

Конституция (май 1929 г.) подчеркивала преемственность в развитии существовавшей политической системы, определяла форму политического правления Украины как республика, а именно, «социалистическое государство рабочих и крестьян». Вся власть в рамках республики принадлежала советам рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Конституция определила вхождение УССР в состав единого союзного государства, но отметила за собой право свободного выхода из Союза. Положения раздела об избирательных правах граждан практически повторяли раздел конституции 1919 г. Предпочтение отдавалось представителям рабочего класса. Конституции украинской республики в области государственного строительства власть закрепляли за рабочим классом, который должен осуществлять это строительство исключительно в интересах работающих масс и устраняя господствующие классы от участия в этом процессе [3]. Подобные ограничительные конституционные нормы привели к тому, что огромное количество людей, пытаясь выжить в тот период, меняли место жительства, фамилии, место работы или учебы. Вся документация госучреждений предполагала сбор подробной информации о кандидате на работу или учебу, призывниках. Конституция страны определяла также, кто может служить в красной армии (через службу в РККА также можно было поправить свою анкету). По месту проживания призывника направлялась анкета утвержденного образца, из военно-учетного сектора района, которая должна была быть заполнена срочно. Анкета особо выделяла: «На каждый поставленный вопрос необходимо дать полный и исчерпывающий ответ, а не подчеркивать. На тщательное выявление социально-классовых и политико-моральных качеств призывника и его родных и на

правильное составление характеристики обращается особое внимание как на политический документ, по которому будет решаться вопрос о приеме призывника в РККА». В анкете нужно было отразить ФИО призывника, год рождения, место рождения (в анкете – происходящего из такой-то области, сельсовета, города, района), указать улицу и дом. Подчеркнута необходимость отметить, каким сельсоветом или организацией дана характеристика и точный адрес этой организации. В предложенной анкете-характеристике необходимо было дать ответы на следующие вопросы. 1. Возраст каждого члена семьи призывника (отец, мать, брат, племянник, сестра, жена, сын и т.д.). 2. Хозяйственное положение родителей призывника до революции: перечислить количество сельскохозяйственной (включая арендованную) земли, тягловой силы (лошадей, волов), крупного рогатого скота, мелкого скота, сельскохозяйственных машин (молотилок, двигателей, др. инвентаря), домостроений (крестьянских хат, каменных домов). 3. Использовалась ли в хозяйстве родителей наемная сила (постоянные работники, сезонные) до и после революции (когда и сколько). 4. Имели ли родители призывника до и после революции доход от промышленных предприятий, мельниц, крупорушки, маслобойни, кузницы, не занимались ли торговлей (каков этот доход и за какие годы). 5. К какой группе по соцположению можно было отнести хозяйство и род занятий родителей призывника до 1917-1919 гг. (рабочие, служащие, бедняки, середняки, зажиточные, кулаки, кустари, служители религиозного культа и пр.). 6. Чем занимаются родители призывника в настоящее время. 7. Если родители в колхозе, то указать с какого времени и сколько в семье трудодней. 8. Имели ли родители призывника или кто-либо из родственников призывника твердые задания. Если да, то кто именно, какие, в каких годах и какая связь у призывника с ними. 9. Кто из родственников призывника раскулачен. 10. Кто из родственников подвергался репрессии (оштрафован, арестовывался и т.д.), за что и когда. 11. Есть ли кто из родственников призывника высланные (указать, кто именно, когда и за что) и какая связь у призывника

с ними. 12. Служил ли кто из родственников у белых. Если да, то кто именно, когда, сколько времени, на каких должностях и какая связь у призывника с ними. 13. Служил ли кто из родственников в правительственных учреждениях царского времени (жандармерии, полиции, министерствах, офицерами и проч.). В утвердительном случае – кто именно, где, когда, сколько времени, на каких должностях и какая связь у призывника с ними. 14. Есть ли кто из родственников призывника за границей, где, кто и какая связь с ними у призывника. 15. Лишались ли ранее избирательных прав сам призывник и его родители (кто, когда и за что). 16. Лишен ли сам призывник в настоящее время избирательных прав (когда и за что). 17-18. О лишении избирательных прав родственников призывника. 19. Был ли сам призывник, его родители или родственники под судом или следствием, то кто именно, когда, где, какой приговор и какая связь с призывником. 20. Состоял ли призывник и его родители в религиозных сектах. 21. Моральная устойчивость призывника (случалось ли систематическое пьянство, воровство, связь с чуждыми элементами). 22. Место проживания призывника. 23. Если член колхоза, то с какого времени и сколько у него трудодней. 24. Какие призывник имеет поощрения или взыскания (когда и за что). 25. Достоин ли призывник службы в РККА по своим политико-моральным качествам [4, л. 714, 715]. Характеристика подписывалась председателем сельского совета, партторгом и секретарем. Решение сельского совета утверждалось решением райисполкома, а затем райвоенкомат принимал свое решение.

Многие пытались скрыть некоторые данные из своей биографии, предчувствуя будущие проверки. Но даже если не было доносов, все равно отделы кадров, комсомольские, партийные организации, специальные части отслеживали и вели постоянную проверку своих сотрудников, боролись за «чистоту кадров». Эта борьба за чистоту кадров проводилась и в ходе так называемых перерегистраций (комсомольского и партийного состава), чисток. Классово-партийный принцип пытались соблюдать во всем, прежде всего в кадровой политике.

Классовый принцип формирования властных структур ясно виден из процесса руководства высшей школой, перед которой стояла важная для правящей элиты задача – подготовка новой социалистической народной интеллигенции. В вузах также были созданы спецчасти, в задачу которых входила в том числе и проверка данных анкет сотрудников и студентов или поступившей от третьих лиц информации на кого-либо из студентов, сотрудников или кандидатов в сотрудники, преподаватели и студенты. Партийные и государственные органы проводили регулярные проверки работников всех организаций. Если во время проверок утаивание информации о социальном положении становилось известно, человеку грозило наказание, прежде всего увольнение с работы, исключение из вуза. Т.е., огромный массив запросов и ответов (бумажный вариант) заставлял почтовые отделения работать бесперебойно.

В конце 1920 г. вузы Украины насчитывали около 57 тыс. студентов. Их социальное происхождение не могло удовлетворить правящую политическую партию: выходцы из мелкой буржуазии города и деревни – 72%, остатки дворянства и купечества – около 20%, крестьяне – менее 6% и рабочие – менее 3% [5, с. 80]. Отсюда выплывало первоочередное задание – добиться коренного улучшения и изменения социального состава студенчества путем очищения вузов от вражеского балласта и увеличения приема в вузы выходцев из рабочего класса и трудового крестьянства. При этом использовались ряд технологических приемов: во-первых, создание в вузах рабочих факультетов (рабфаков); во-вторых, прием в вузы по направлениям партийных, комсомольских, профсоюзных, военных организаций, комбедов; в-третьих, перерегистрация студенчества (регулярные чистки). Увеличение количества рабочих и крестьян среди студенческой молодежи ускоряло процесс легитимации советской политической системы. Формировалась личность, которая постоянно подвергалась физическому и психологическому давлению; она жила в постоянной угрозе новых форм воспитания, в атмосфере

неискренности, отсутствии постоянных крепких социальных связей и уверенности в завтрашнем дне.

Партийные органы всех уровней постоянно рассматривали вопросы партийно-массовой работы в организациях, включая проверку кадрового состава. Вот выводы комиссии по отчету партийного комитета 1934 года Харьковского ветеринарного института: «Парторганизация недостаточно занимается вопросами проверки социального состава студенчества и аппарата института. В результате из 14 чел. кулаков, попов, выявленных в составе студенчества и среди работников института исключено и уволено всего 6 чел. Среди них такой как Соколов Василий Павлович – сын крупного кулака... Уволен из института лишь несколько дней назад. Остальные до сих пор в институте. Среди них такие как Пеньковский Иван (студент 1 курса) – сын кулака. Отец его в 1913 г. купил имение в селе Любарь Киевской области; проф. Мальцев, бежавший с белыми за границу; Кононенко (бухгалтер института), бывший чиновник, общепризнанный бюрократ. Студенты и преподаватели жалуются на него, что он своими бюрократическими выходками часто доводит студентов и преподавателей до слез. Подобрал себе штат из социально-чуждых элементов (вроде Садовничаго И.И. – сын попа и сам был попом), систематически растрачивал деньги, работая кассиром в институте. Сам из Польши, сейчас уволен. Преподаватели Мищенко и Бабичев и технические работники Луцик и Гура – антисоветские элементы. Служили в контрреволюционных армиях, сами по происхождению из кулаков (материалы на них переданы в ГПУ). Кроме этого в составе студенчества ХВИ имеется 65 чел. сомнительных по соцпроисхождению. Материалы на них находятся в стадии разработки. Эта засоренность института классово-вредительскими элементами при отсутствии достаточной классовой бдительности со стороны руководства партийного и комсомольского комитетов приводит к тому, что в институте (на стенах и уборной) пишутся контрреволюционные лозунги «бей коммунистов», «долей коммунистов», «бей жидов». Группа студентов

подготовительного курса во главе с комсомольцем Зиминим занимается систематическим распространением контрреволюционных анекдотов. Причем эти анекдоты помимо общезнания и студенческой среды громко распространяются на улице...» [6, л. 15].

Особое внимание уделялось созданию высших учебных заведений, которые должны были готовить кадры нового социалистического общества, готовить советскую интеллигенцию, исповедующую ценности социалистической идеологии и готовую бороться за сердца и умы людей. В 1918 г. была открыта социалистическая академия, переименованная в 1924 г. в коммунистическую. В 1919 г. стал функционировать первый в стране партийный вуз – Коммунистический университет им. Я.М.Свердлова. Подобные коммунистические университеты существовали в ряде городов. В 1920-е годы была создана разветвленная сеть совпартшкол. Возникали и другие учебные и научные центры, призванные готовить специалистов в области социалистической идеологии. Заново создавались многие обществоведческие дисциплины. В Украине преподавателей общественных наук готовил Харьковский институт марксизма. Работал также Коммунистический университет имени Артема, а также была открыта кафедра марксизма при Академии наук в Киеве. Преподаватели новой генерации должны были насаждать через образование новое мировоззрение, социалистическую систему ценностей. Подготовка новой советской интеллигенции через вузы рассматривалась партийными и государственными органами как «главная задача партии».

Таким образом, классово-партийный принцип формирования общественной системы Украины в 1920-1930-е годы был важнейшим технологическим принципом формирования образовательной системы страны.

Литература

1. Виговський М.Ю. Становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні 20–30-х рр. ХХ ст.: автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец.

07.00.01 «Історія України» / М.Ю.Виговський. – К. 2006. – 35 с.;
Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні:
структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.): автореф.
дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з державного
управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного
управління» / С.В.Майборода. – К., 2002. – 36 с.

2. Москальова Н.П. Вища школа України у 20-30-ті роки:
технології формування // Гілея. Науковий вісник.
Зб.наук.праць. – 2012. – № 65. – С.70-74.

3. Хрестоматія з історії держави і права України:
Навч.посіб. – К., Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

4. Харківський облдержархів. Ф.-1148. – Оп.7. – Спр.72.

5. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох
частинах (1917-1967 рр.) Частина перша (1917-1945 рр.) – К.,
Вид-во Київського ун-ту, 1967. – 393 с.

6. Харківський облдержархів. – Ф.П. 99. – Оп. 99-3. –
Спр. 308.

Лінецький Л.М

Дещо про зовнішньо-політичну діяльність І. Мазепи під час перебування його на посаді гетьмана України

*Розглядаються деякі питання пов'язані з зовнішньо-
політичною діяльністю І. Мазепи під час його гетьманування
та спробою його зробити Україну незалежною від Московії.*

Ключові слова: зовнішньо-політична діяльність,
Гетьманщина, Московія, незалежність, козацька держава,
Полтавська битва.

*Рассматриваются некоторые вопросы
внешнеполитической деятельности И. Мазепы во время
прибытия его в должности гетьмана Украины, его попытка
сделать Украину независимой от Москвы.*

Ключевые слова: внешнеполитическая деятельность,
Гетьманщина, Московское государство, независимость,
козацкая республика, Полтавская битва.

Гетьман І. Мазепа – один з тих знакових особистостей, числиття і вчинки і сьогодні викликають горячі суперечки фахових істориків. Характерно те, що майже більше трьохсот років, як помер Гетьман, а він і до тепер викликає найрізноманітніші, полемічно загострені, полярні думки – «зрадник російського царя», «зрадник і ворог українського народу», «польський шляхтич і таємний католик», «романтичний герой», «видатний герой України», тощо. Що-що, а забуття гетьманові не загрожуватиме ще надто довго.

Об'єктом даного дослідження є широкий спектр наукових робіт про діяльність гетьмана І. Мазепи. Історіографія діяльності І. Мазепи досить багата на строкаті думки дослідників, яких умовно можна поділити на чотири великі гілки: дворянсько-ліберальні, буржуазно-демократичні, радянсько-догматичні та сучасні. Перші ввели в обіг документальний матеріал і зробили спробу з'ясувати політичний портрет гетьмана. Серед них: чотиритомна праця «Історія Малоросії» Д. Болтина-Каменського (1882 р.). Другі – спробували виділити державницько-політичні кроки І. Мазепи. Серед них: М. Костомаров у творі «Іван Мазепа» (1888 р.), О. Лазаревський у статті «Заметки о Мазепе» (1848 р.), чотиритомник В. Модляревського «Малоросійський родовідник» (1908-1914 рр.), О. Оглоблін у книзі «Іван Мазепа та його доба» (1860 р.), М Грушевський «Нариси історії українського народу» (1904 р.), В Ключевський «Курс русской истории» (1908 р.) і інші. Треті – законсервували догматично недолугі риси І. Мазепи, або прищепили читачам ворожі погляди на гетьмана І. Мазепу. Серед них: В. Шутай стаття «Іван Мазепа», (1950 р.), В. Дядиченко «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII - початку XVIII ст.» (1959 р.). Четвертим в умовах демократичних свобод Західної Європи, де опинилися українські дослідники 20-х років ХХ ст., вдалося переломити хибну тенденцію соціально-політичної характеристики І. Мазепи. З об'єктивним, неупередженим поглядом поступово почав вимальовуватись його справжній портрет. Цей напрям був підхоплений і продовжений істориками незалежної України, який сьогодні має визначальний вплив для

вивчення однієї з найбільш заполітизованих постатей української минувшини, якою був за життя гетьман І. Мазепа. Серед них: В. Кривошей «Національна еліта гетьманщини» (1998 р.), С. Павленко «Оточення гетьмана Мазепа: соратники та прибічники» (2004 р.), Т. Таїрова-Яковлева «Міф про Мазепу» книга опублікована в серії ЖЗЛ (2007 р.).

Автор статті не ставить перед собою завдання переосмислення багатогранне гетьманування І. Мазепа це все зроблено у багатьох наукових роботах серед яких деякі указані вище. Ним робиться спроба проаналізувати лише деякі напрямки його зовнішньої політики в європейському контексті, показати його намагання до незалежності гетьманської держави від російського царату.

В 1687 році на козацькій Раді у полковому селесці Коломак гетьманом України було вибрано І. Мазепу. При цьому, були підписані історично відомі «Коломацькі статті», які частково обмежували права Гетьмана і посилювали владу Московського царату в Україні. Період правління І. Мазепа був не простим для українського суспільства. Середина 60-х років XVII ст. була дуже напруженою. В українській історії 1657-1665 рр. називають Руїною – гострою кризою української державності. Щоб зрозуміти логіку подій і становище гетьманської держави, варто поглянути на її геополітичне положення. Гетьманська держава в той період була розташована між трьома значними політико-військовими силами. Мається на увазі Річ Посполита, Московія та Туреччина. У цьому «трикутнику» перебували всі українські гетьмани, почергово змінюючи орієнтацію на ту чи іншу силу. Головним завданням при такому розкладі сил було утримати статус-кво в регіоні, не допускаючи посилення однієї з сторін.

Після Б. Хмельницького Іван Мазепа вперше поставив особу Гетьмана на рівень державного правителя. У своїй зовнішній політиці Гетьман відмовився від орієнтації на Польщу, Крим і Туреччину. Бородаба з Московією розглядалась ним як безперспективною, тому довгий час І. Мазепа продовжував лінію Гетьмана Самойловича, направлену на забезпечення максимально можливої автономії. Завдяки дипломатичному

хисту І. Мазепа зумів налагодити відносно хороші стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду князем Голіциним, так і з їх наступником царем Петром І, що врятувало козацьку державу від можливих руйнацій після державного перевороту у Москві 1689 року. Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних відносин, зафіксовану у «Коломицьких статтях» – угоді між Україною і Московією, підписаною ним, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи.

Слід відмітити, що в зовнішній політиці кінця XVII – початку XVIII ст. – початку XVIII ст. позначилися дві основні концепції інтересів української держави в чорноморському басейні і взаємин з чорноморськими країнами. Перша – стара концепція – часів Б. Хмельницького і П. Дорошенка, яка базувалась на рівновазі сил у Причорномор'ї, і була налаштована на порозуміння України з Туреччиною і Кримським ханством заради використання їхнього військового потенціалу проти Польщі (Б. Хмельницький) та Московії (І. Виговський). Зрештою, це була концепція розв'язання чорноморської проблеми. Своє завершення в добу І. Мазепа вона знайшла в українсько-кримському союзному договорі П. Іваненко (1692 р.). Гетьман підтримував цю концепцію, вона давала відносний спокій, який панував на Півдні після великих, але невдалих кримських походів 1687-1689 рр. Але наприкінці XVII ст. поступово зростає і змінюється інша концепція зовнішньої політики України, яка передбачала радикальне розв'язання чорноморської проблеми, а тому вимогала більш активної політики в чорноморському регіоні, Близькому Сході, а віддаленій перспективі – в цілій Східній Європі. Це була ідея об'єднання всіх сил православного сходу для повалення Османської могутності, для виходу України через Причорномор'я, на широкі шляхи національної і міжнародної політики. На наш погляд, І. Мазепа добре розумів, що без Чорного моря і Правобережжя незалежна соборна Україна була не можлива. Це ставило тоді на порядок денний української зовнішньої політики питання про цілковиту ліквідацію турецько-татарської присутності на Причорномор'ї.

Звісно, обидві концепції мали свої сильні і слабкі сторони. Перевагою першої була її спрямованість проти держав, що поділили між собою Україну ще в Андрусові (1667 р.), та підписали угоду про «Вічний мир», вступивши у союзницькі відносини. Щодо турецько-татарської орієнтації, то вона робила неможливим приєднанням до України степового Півдня та підпорядкування запорізьких козаків, які вели свою політику, часто в розріз з політичною лінією лівобережних гетьманів. Для І. Мазепи залишалася друга можлива українська лінія зовнішньої політики – союз з Московією і Польщею з метою контролювати степовий Південь. Є підстави твердити, що Гетьман з самого початку свого правління усвідомлював усі плюси і мінуси подібної концепції (про це свідчать його роздуми, про долю України в його «Думі»), а також стверджувати, що основною метою московського вектора його політики було досягнення якомога меншого втручання царської влади в українські справи.

Що стосується конкретно московської політики І. Мазепи в період його гетьманування до 1700 року, то вона була досить складною. Україна до Мазепи вже кілька десятиліть була пов'язана з Московією, а «Коломацька угода» ще більше посилила цей зв'язок. Але, незалежно від свого особистого ставлення до Москви і її присутності на Україні гетьман у 1690 році проводить політику більш-менш лояльного співробітництва з московським урядом не випускаючи з виду основних цілей української державної політики захищаючи інтереси подальшого наступу на неї московського централізму. Сторонником Московії гетьман лишався до тих пір, поки Петро I не розпочав знищувати устої української автономії. Імперська політика Петра I і його стремління обмежити автономію України підштовхували І. Мазепу до перегляду своєї прихильності до Москви. Це сталося саме тоді, коли Московія в союзі з Польщею і Данією розпочала війну з Швецією, яка дістала назву Північної війни, в яку була втягнута Україна. За участь у Північній війні Петро I пообіцяв Польському королю Августу II віддати Правобережну частину України. Надалі планувалася зміна внутрішнього устрою української держави, перетворення

козацького війська в регулярні збройні сили підвладні Москві, скасування гетьманської посади, та посад генеральних старшин. Таким чином, ігнорування укладеної «Коломацької угоди» давала І. Мазепі правові підстави для ліквідації договору з Московією та пошуку більш зручної форми існування Гетьманщини. Він був впевнений, що у складі Московії Україна не поверне автономії, втратить мову і цінності національної культури. Саме ці обставини підштовхнули гетьмана на зміну вектора і заключення договору з Швецією, який передбачав відновлення державної незалежності України.

На думку істориків, Україна опинилась в досить скрутній ситуації. У разі перемоги Петра I і його союзників правобережна Україна, яка щойно перешла під владу І. Мазепи, відійшла б до Польщі, невідомо, чи залишилась би автономною гетьманщина у разі перемоги Карла XII. Україна як союзник Росії мала опинитись під владою Польщі. У цій трагічній ситуації І. Мазепа прийняв рішення перейти на бік Шведів. 27 жовтня 1709 року відбулась вирішальна битва Північної війни, яка завершилась поразкою Карла XII і І. Мазепи під Полтавою.

Слід відмітити, в українському історичному просторі XIX – XX ст. визначилися інтерпретаційні моделі, щодо висвітлення комплексу питань, пов'язаних українсько-шведським зближенням 1708-1709 рр. та його безпосереднім наслідком – Полтавської битвою. Першу з цих моделей було перенесено на український ґрунт з офіційної імперської історіографії, де вона пройшла достатнє опробування в працях М. Устрялова, Н. Юнакова, С. Соловйова та інших дослідників. Підтримана такими представниками національної історичної думки, як М. Костомаровим, О. Лозаревським, і відродилася в якості панівної і набула свого подальшого розвитку в Радянській Україні. Головним концептом, який визначав авторські підходи та гіпотези щодо пояснення тих чи інших аспектів українсько-шведських відносин та кінцевого результату Полтавської битви, виступала так звана «Зрада українським гетьманом свого північного протектора». Друга ж модель започаткована представниками української державницької школи кінця XIX –

XX ст., яка визначала основне спрямування поглядів у наукових центрах Галицької України (до 1939 року) та української діаспори. У післявоєнний період її засадні принципи було розвинуто у працях Д. Дорошенка, Б. Крупницького, О. Субтельного та інших. Її сутнісну основу становить сприйняття політичного виступу І. Мазепи як закономірного результату його прагнень до незалежності українського гетьманату від Москви.

Підсумовуючи діяльність на посаді гетьмана І. Мазепи можна сказати про те, що в українській історії він належить до тих постатей котрі своєю справою і вчинками найвиразніше виявляв мету українського народу – прагнення до волі і державності. Він був різним, тому собою показав все протиріччя своєї епохи. Він прийшов до нас з клеймом зрадника і підданий анафемі православної церкви, наш час змінив знак мінус на плюс. Вже не зрадник, а герой українського народу, борець за єдність українських земель, і в цьому є велика заслуга і успіх в деяких напрямках його зовнішньо-політичної діяльності.

Література

1. Зелінський В. Стисла хронологія українських гетьманів // Київ «Старовина». – 1993. – № 5 – С. 90-91.
2. Мацьків Т. Гетьман і Мазепа в західно-європейських джерелах. – К., 1995.
3. Мицик Ю. Невідомі документи Івана Мазепи // Пам'ятки України – 1991. – №6. – С. 56-58.
4. Сергійчук В. Заради всієї України // Всесвіт. – 1992. – №1-2 – С. 90-95.
5. Сергійчук В. Кого зрадив гетьман Мазепа. – К., 1992.

УДК 94 (477)«1917»

Вороніна М.С.

101-ша річниця виборчих прав для жінок на Слобожанщині

Дана стаття – чергове нагадування, що саме 19 березня 1917 року жіноцтво колишньої Російської імперії, в тому числі в

українських губерніях, отримало виборчі права. А мешканки міста Харків вночі 1 березня, як представниці найбільших громадських організацій, отримали можливість стати депутатками Міської думи.

Ключові слова: жіночі виборчі права, Слобожанщина, Харківське товариство взаємодопомоги працюючих жінок.

101-ая годовщина избирательных прав для женщин на Слобожанщине.

Данная статья – очередное напоминание, что именно 19 марта 1917 года женщины бывшей Российской империи, в том числе в украинских губерниях, получили избирательные права. А жительницы города Харькова ночью 1 марта, как представительницы крупнейших общественных организаций, получили возможность стать депутатами Городской думы.

Ключевые слова: женские избирательные права, Слобожанщина, Харьковское общество взаимного вспоможения трудящихся женщин .

This article is another reminder that women of the former Russian Empire, including Ukrainian counties, have been given the right to vote since 19 March 1917. The women of the Kharkiv city, as representatives of the largest public organizations, were given the opportunity to become deputies of the Municipal Duma on the night of March 1.

Key words: women's suffrage, Sloboda region, Society of Mutual Aid for Working Women in Kharkiv.

Тема жіночих виборчих прав є основою Першої Хвилі фемінізму, хронологічні межі якої сягають другої половини ХІХ- першої чверті ХХ ст.ст., але навіть не в усіх країнах Європи, не говорячи вже про азійські країни, жіноцтво отримало активне та пасивне право голосу до ІІ Світової війни. Тому, безперечно, українському суспільству є чим пишатись, оскільки на більшій частині України («підросійській») виборчі права були отримані 19 березня (1 квітня) 1917 року. І хоча, однією з перших, хто увела цю дату, точніше повернула, до наукового обігу на пострадянському просторі, була петербурзька соціологіня Ірина Юкіна в 2000 році у кандидатській дисертації [16], а згодом

з'явилися статті й у електронному доступі [15], складнощі тих років далися взнаки. Авторка даної статі чи ні найпершою в Україні також оприлюднила цю дату із додаванням регіональних особливостей у кандидатській дисертації [2], а також неодноразово в статтях і на конференціях [1]. Тим не менше, до сьогодні в науковій та популярній літературі можна зустріти радянський мем, що виборчі права жінкам надала радянська влада тобто після 26 жовтня (7 листопада) 1917 року. Або, взагалі, цілком авторитетне джерело як Вікіпедія наводить дату 1919 рік [5]. Таким чином, виявляється, що тема досі конче актуальна й мета даної статі в чергове розставити крапки над «і».

У першу чергу, слід наголосити, що дата отримання жінками колишньої Російської імперії виборчих прав була не випадковою і не спонтанною, їй передувала багаторічна боротьба, яка на момент Лютневої революції охопила всі страти суспільства. Ще наприкінці лютого 1905 року була офіційно заснована жіноча політична організація – Всеросійський союз рівноправ'я жінок (Далі СРЖ), на базі подібних губернських союзів [11, с. 179]. Харківське відділення СРЖ було засновано ще у травні 1904 року членкинями Харківського Товариства взаємодопомоги працюючих жінок (далі ХТВПЖ)(найдієвішою та найвпливовішою жіночою організацією губернії, що розпочала свою діяльність у грудні 1902 року [14, с. 278-298]). У 1905 році регіональне відділення налічувало вже 120 осіб у своєму складі [11, с. 177], представниці СРЖ у здобутті політичних прав обрали тактику написання петицій з шаленою кількістю підписів на адресу багатьох урядовців Російської імперії [15]. У 1904 році на черговому Харківському земському повітовому зібранні на розгляд з'єднаної ревізійно-редакційної комісії було представлено Положення від 12-го червня 1890 року і запропоновано внести певні зміни в норми, що визначають право участі в земських виборчих зібраннях [11, с. 178]. Більше того, мала місце невдала спроба розширити права жіноцтва. Насправді ж, мова йшла лише про розширення прав у наданні ними [жінками] доручень на чоловіка, батька, брата або на будь-яку іншу людину чоловічої статі. Представниці Харківського відділу

СРЖ подали заяву за 100-ма підписами на ім'я голови об'єднаної ревізійно-редакційної комісії М.М.Ковалевського, де, зокрема, підкреслювалося: “Невже російська жінка, яка з давніх пір пліч о пліч зі своїми чоловіками, братами та синами енергійно боролася за права людини й громадянина заслуговує тільки права надавати доручення. Чи не прийшов час зректися забобонів та порушити питання про право на активну участь жінок у всіх справах земства, включаючи й право обирати, й самим бути обраними у гласні?” [4, с. 148].

Треба зазначити, що питання про розширення жіночих прав у цьому органі самоврядування було актуальним не лише для Харківської губернії, а й для інших регіонів Російської імперії. Окрім того, в деяких земствах він-таки був вирішений на користь місцевого жіноцтва. Харківське губернське земство прийняла своєрідне рішення: на засіданні питання “про зміну норм” не розглядалося [4, с. 148]. Можливо, саме звернення жінок “налякало”, бо останні, попри всім стереотипам, уже виявилися досить активними. У 1905 році подібні заяви-звернення були надіслані до губернського земського з'їзду, повітового Харківського земського зібрання, до з'їзду земських та міських діячів [11, с. 179].

На межі 1907-1908 років декілька членів земської комісії, в якій обговорювався урядовий проект про земське самоврядування, доповіли Харківському повітовому земському зібранню записку зі своїми зауваженнями, де між іншим наполягали на представленні жінкам прав у місцевому самоврядуванні [12, № 1, с. 16]. Однак, мова знов йшла лише про розширення кола осіб, яким жінка (що мала російське підданство, певний майновий ценз, певне нерухоме майно на території земства та ін. відповідно статтям 4 та 10 “Правил про обрання повітових і губернських гласних”) могла доручити свій голос активного виборця. Як зазначалося в статті 13, вже згадуваних “Правил”: “Особи жіночої статі, що задовольняють вимогам викладеним у статтях 4 та 10, мають право особистої участі в земських виборчих зібраннях, але не можуть бути обрані в земські гласні” [12, № 3, с. 11.]. Насправді ж, харків'янка, навіть

власниця певного підприємства, не мала ні активного, ні пасивного права, а усі ці юридичні рокировки в кінцевому результаті не до чого не приводили. Самі ж харківські гласні на чолі з професором Гордієнко були категорично проти надання будь-яких виборчих прав жінкам [12, № 1, с. 16].

Звісно, що замовчування проблеми – не є її вирішенням, тому 27 березня 1905 року “жіноче питання” не переставало бути актуальним: на засіданні ХТВПЖ харківська активістка В.В.Терешкевич зробила доповідь про розширення прав жінки [4, с. 155]. Окрім можливості отримувати рівну з чоловіками освіту, привілеї, державну службу, участь у міських і земських установах самоврядування з активним та пасивним виборчим правом, була прийнята резолюція, в якій презентоване положення про участь жінок у якості виборців і тих, кого обирають у майбутньому народному представництві. Таким чином, російський фемінізм набув головну мету притаманну західноєвропейському та американському фемінізмові – виборче право в місцевих органах самоврядування та, найсуттєвіше, у представницькі законодавчі установи.

У наслідок багатьох причин в роки реакції СРЖ самоліквідувався, але його правонаступницею на початку 1907 року стала Всеросійська Ліга рівноправ'я жінок (далі ЛРЖ) [13, с. 305]. Це також стосувалося й Харківського відділення, яке, за великим рахунком, лише змінило “вивіску”.

Одразу після подій Лютневої революції декілька десятків привітальних телеграм надійшло з усіх куточків країни від жіночих організацій на адресу Тимчасового уряду, та окрім вітань ці телеграми містили не двозначні сподівання: «...що загальне виборче право і всі інші громадянські права розповсюдяться й на жінок громадянок» [9, спр. 1249, арк. 1-54]. Однак така активність жіноцтва була чомусь не очікувана, чи вона просто не входила у плани другої (чоловічої) половини рушійних сил революції, не дивлячись навіть на те, що Лютнева революція дійсно розпочалась із виступу жінок 23 лютого (8 березня). Зрозуміло, що жіноча громадська енергія й не думала згасати: 4 (17 березня) ЛРЖ оголосила «Вимогу» ІV Думі.

Зокрема, в ній підкреслювалося: «В урочисті дні великого народного звільнення, гаряче, переживаючи загальну радість, Російська Ліга Рівноправ'я Жінок до глибокого свого здивування не знайшла в програмі діяльності Тимчасового Уряду згадування про усунення несправедливостей старого устрою, які пригнічували цілу половину населення Росії – російських жінок» [9, спр. 1169, арк. 5]. Щоб уникнути непорозумінь вони вимагали: у пункті 4 урядової програми до слів «запропонована негайна підготовка скликання Установчих Зборів на засадах загального рівного прямого й таємного голосування» включити «без різниці статі». Окрім того, в пункті № 3 до слів «відміна всіх обмежень станових, віросповідувальних та національних» додати «й усіх обмежень відносно жінок». На думку голови ЛРЖ П.Н.Шишкіної-Явейн: «Без цього не може бути повного оновлення Росії» [9, спр. 1169, арк. 5]. Через два тижня, не дочекавшись змін, 19 березня (1 квітня) о 10:00 розпочали велику жіночу маніфестацію, в якій за оцінками періодичної преси, яку й до сьогодні можна знайти в харківській бібліотеці, приймали участь близько 40 000 осіб. Це був свого роду врочистий хід до Державної Думи (Таврійського палацу) за відповіддю на славнозвісну “Вимогу” 4 березня [10, с. 4]. Про цю акцію було заздалегідь попереджено всіх міністрів Тимчасового Уряду, голову Державної Думи, Петроградський Виконавчий Комітет Ради Робітничих та Солдатських Депутатів [6]. Очолювали маніфестацію видатна “народоволка” В.М.Фігнер та голова Ради Ліги Рівноправності Жінок П.Н.Шишкіної-Явейн. Саме ці жінки вступили у переговори спочатку з головою Петроградського виконкому Ради Робітничих та Солдатських Депутатів М.С.Чхеїдзе, потім із головою Державної Думи М.В.Родзянко, потім із головою Ради міністрів, процес тривав до пізнього вечора, доволі складно, але більшість не розходилась. Під час розмови князь Г.Є.Львів все ж таки надав відповідь – “Тимчасовий Уряд під словом загальне має на увазі розповсюдження виборчих прав на жінок” [6]. Наступного дня газети зафіксували те, що жінки отримали виборчі права явочним

шляхом. У положенні про вибори в Установчі Збори з'явився відповідний пункт.

Для того, щоб максимально об'єктивно висвітлити події на Слобожанщині, то слід повернутись до деталізованої хронології Лютневої революції. Увечері 27 лютого (13 березня) Тимчасовий комітет Державної думи проголошує, що бере владу до своїх рук, зволікаючи тим, що Микола II ще 25 лютого видав указ правлячому Сенату про розпуск Державної думи, тому формально зречення відбулось 2(16) березня о 15:05 [8], але реально накази вже не виконувались. Голова Міської Думи Д.І.Багалій звістку про те, що монархія повалена отримав із телеграми голови Державної Думи М.В.Родзянко 1(15) березня 1917 року, і того ж вечора була проведена таємна нарада гласних, де було вирішено організувати Міський Комітет із гласних і *представників громадських організацій* [7, с. 59]. А вже на офіційному засіданні 9(23) березня фактично були проголошені довибори. І ухвалили: до введення Тимчасовим Урядом «нового Міського Положення, відповідного вимогам життя, із широким залученням до участі в муніципальній діяльності всіх верств населення ...клопотатися по телеграфу перед Урядом...і про надання Харківській Міській Думі ввести до складу своїх думських комісій, у кількості яку визначить Дума, тих кандидатів, які будуть вказані місцевими громадськими організаціями». Харківське товариство взаємодопомоги працюючих жінок (ХТВПЖ) на той момент було вже вельми авторитетною громадською організацією, до складу якої входили: О.Я.Єфименко (перша жінка професор), яка в 1905-1907 роках очолювала Товариство, Х.Д.Алчевська (легендарний педагог із світовим ім'ям), Х.О.Алчевська (українська поетеса й педагог), В.Н.Белоконська (колишня народниця, побувала на засланні у Сибіру, на I Жіночому з'їзді 1908 році була обрана головою загального засідання) наступна голова організації; а також родички чоловіків, які складали ділову й наукову еліту харківської громади (Е.А., О.К. та І.А.Гельферіх, В.П.Потєбня, А.М.Сумцова, М.К.Міллер, Є.О.Анциферова, О.М.Грузінцева, Л.М. і Є.І.Осіпови, О.Ф. і Є.Ф. Рейнгард, Н.В.Трінклер і т.д. біля

1000 членень [14]). Саме тому про те, що це Товариство буде позбавлено можливості ввести свою представницю (за Статутом лише жінки могли бути «Дійсними членами», а чоловіки – «Членами соревнователями») не могло бути й мови.

Невдовзі, 19 березня(1 квітня) були проголошені вибори на посади гласних за демократичними принципами. Кандидатів обирали з, так званих, нецензових станів [7, с. 83]. У той же час, окрім громадських організацій надавались також більш суттєві квоти робітничим організаціям. 2(16) березня 1917 року розпочала свою діяльність Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів, саме вона й стала представляти інтереси робітників. Відповідно їй була надана квота в 60 осіб, за умови, що в списку будуть представлені усі значні громадсько-суспільні організації губернії. 26 березня(9 квітня) 1917 року на засіданні Міської Думи першим питанням було “Про демократизацію складу Міської Думи”, і постановили збільшити чисельність гласних в два рази, тобто ще обрати треба було 80 членів: 60 місць за Радами (за їх же вимогою, для розподілу між відповідними демократичними організаціями) і 20 для громадських організацій (за розподілом Міської Думи) [7, с. 84].

26 квітня (10 травня) 1917 року на першому засіданні оновленої Міської Думи О.М.Десятова вже виступала від імені ХТВПЖ і головним «меседжем» її промови була «тверда надія на залучення жінок до справи будівництва нового муніципального життя [7, с. 2]». До органу самоврядування по іншим квотам також увійшли ще двоє жінок: А.Чаплигіна і М.І.Філіпова. Таким чином, цілком аргументовано, можна стверджувати, що харків'янки де-факто отримали активне й пасивне виборче право 1 березня (14 березня) 1917 року, тобто раніше за більшість у країні. Справа в тому, що загально виборче право було реалізовано тільки під час виборів до Установчих зборів, перше засідання яких відбулось 5(18) січня 1918 року, то мешканки м. Харкова за вісім місяців до цього вже «отримали право участі з ухвальним голосом у засіданнях Міської Думи [7, с. 68]».

На той момент у Харківській Раді робітничих і солдатських депутатів більшість належала меншовикам та

есерам, і у них була досить чітка позиція щодо виборчого законодавства в новій демократичній державі: «... на засадах загального, прямого, таємного виборчого права для всіх громадян обох статей без різниці віри й національності, які досягли 18-річного віку та, які перебувають в Харкові на момент складення виборчих списків із пропорційним представництвом [7, с. 3]». Більшість із цих положень невдовзі будуть взяті на озброєння більшовиками, як і інші політично знакові пункти партійних програм їх заклятих конкурентів. Більшовики не були винятком, та й інші партійні осередки також не можуть похвалитися суттєвим жіночим членством навіть у буремному 1917 році [1; 3]. Серед 494 депутатів Ради робітничих депутатів Харкова тільки 13 осіб у документі презентовано з жіночими маркерами, жодної в керівних органах і лише дві мають партійні маркери — Кулакова Софія «від тютюнників меншовичка» та О. Присяжнюк «робітниця більшовичка» без місця роботи [3, арк. 11–26].

Таким чином, відбувся дивовижний збіг 19 березня (1 квітня) 1917 року ввечері жінки в Петрограді дотиснули три гілки влади, що діяли на той момент, і отримали активне й пасивне право для жіноцтва всієї колишньої Російської імперії (окрім Великого Князівства Фінляндського, де воно вже діяло з 1905 року). А ще за світло харків'янки де-факто вже користалися пасивним виборчим правом, утім й активним також частково, напевно, бо для них вже стартувала перша виборча компанія.

Література

1. Вороніна М.С. Виборчі права жінок Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Український жіночий рух на зламі тисячоліть. Матеріали I-ої міжнародної науково-теоретичної конференції 24-26 вересня 2004 року. Львів, 2004. – С. 32-37; Вороніна М.С. Боротьба харків'янок за виборчі права в Російській імперії на початку XX століття. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Вип. 21-22. – Харків, 2006. – С. 112-117; Вороніна М.С. Еволюція жіночої політичної активності на тлі революційних змін у Харкові. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»/ Харківський національний університет імені Г.С.Сковороди. –

Харків: Майдан, 2008. – Вип. 31. – С. 64-70; Вороніна М.С. Гендерна політика більшовиків на Харківщині (1900-1930-ті роки) // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип. 37. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2014. – С. 102-108.

2. Вороніна М.С. Мешканки міст Харківської губернії: гендерна дискримінація та динаміка змін (1861-1917 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.womenhistory.org.ua/images/texty/Voronina-dyser-4.pdf> (дата звернення:12.03.2018)

3. Державний архів Харківської області, Ф. П-10, Оп. 1, Спр. 236, Арк. 1–30.

4. Женский вестник. – 1905. – № 5.

5. Женское избирательное право. Режим доступу: <https://ru.wikipedia> (дата звернення:13.03.2018). Жіноче виборче право. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення:13.03.2018)

6. Закута О. Как в революционное время Всероссийская Лига равноправия женщин добивалась избирательных прав для женщин. – Петроград: Типография А.Г.Сыркина, 1917. 7 с. http://www.newlibrary.ru/book/zakuta_o_kak_v_revolyucionnoe_vremja_vserossiiskaja_liga_ravnopravija_zhenshin.html (дата звернення: 13.03.2018)

7. Известия Харьковской городской думы. – Х., 1917. – № 4, 20.

8. Отречение Николая I. Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення:13.03.2018).

9. Російський Державний історичний архів. – Ф. 1278. Оп. 5. – Спр. 1169, 1249.

10. Русские ведомости. – М.,1917. – Январь-март. – № 4.

11. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Надніпрянської України II пол. XIX – поч. XXст. Сторінки історії: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.

12. Союз женщин. – СПб., 1908. – № 1, 3.

13. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930: Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 616 с.

14. Устав Харьковского общества взаимного вспоможения трудящихся женщин за 1902-3-4-5-6 и 7 годы. – Харьков: Т-во «Печатня С.П.Яковлева», 1905. – 404 с.

15. Юкина И.И. Женское движение России, ценз пола и суфражизм Гендерная реконструкция политических систем Редакторы-составители сборника: Степанова Н.М., д.и.н., Кириченко М.М., к.с.н., Кочкина Е.В. – СПб.: ИСПГ-Алетейя, 2003. – С. 991. Режим доступа: http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/yukina.htm#_ftn35 (дата звернення: 12.03.2018)

16. Юкина И.И. Историко-социологический анализ женского движения России середины XIX-начала XX веков. Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Специальность: Теория, методология и история социологии, код специальности (шифр ВАК): 22.00.01. – СПб.: РАН СПб филиал Института социологии. – 2000. – 209 с.

УДК 336.24.07 (477.64 – 21 Бер) «1921/1925» (091)

Дейнеко С.М.

Бердянська митниця (1921 – 1925)

Після прийняття керівництвом радянської Росії, у 1921 р., курсу на лібералізацію економічної політики, постало нагальне питання розбудови власної митної системи. Дослідження присвячене відновленню роботи митниці у Бердянську в 1920-х роках. Всі потуги налагодити роботу закладу у 1921 р. потерпіли крах внаслідок антирадянського повстанського руху, що вирував у той час на теренах України. Поштовх до активізації по цьому питанню призвів до швидкого зростання обсягів зовнішньої торгівлі радянської України у період 1921 – 1924 років. Таким чином, після декількох років бездіяльності Бердянська митниця у 1925 р. провела свої перші експортні операції. Основною статтею вивозу були різноманітні зернові культури.

Ключові слова: митниця, Бердянськ, Україна, експорт.

After the leadership of the soviet Russia adopted the course on the liberalization of economic policy in 1921, the formation of the own customs system has become an urgent issue. The study is dedicated to the recovery of the customs house work in Berdyansk in 1920s. All attempts to rearrange the work of the establishment in 1921 was failed because of the anti-Soviet in surrectionary movement, which was raging in the territory of Ukraine at that time. The push for stirring up concerning this issue led to the rapid increase of the volume of the foreign trade of the Soviet Ukraine in the period of 1921 – 1924. Thereby, after the several years of inactivity Berdyansk customs have held its first export operations in 1925. The main items of export were various cereal crops.

Key words: customs house, Berdyansk, Ukraine, export.

Поразка у 1921 р. Української революції призвела до остаточного утвердження більшовиків на теренах України. Перед радянською владою постала низка завдань соціального і економічного характеру. Одна із них – створення власної митної системи. Переможці, це питання розпочали вирішувати в Україні ще у 1920 році. За основу взяли колишні митниці доби УНР та Української Держави, які в свою чергу базувалися на бувших інституціях Департаменту митних зборів Російської імперії. Однією з таких установ була Бердянська митниця. Поштовхом до її відновлення та низки інших подібних закладів, стало рішення відкрити у жовтні 1920 р. Харківське Відділення Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі УСРР, а при ньому Митний відділ, якому мали підпорядковуватися: Харківська, Маріупольська, Таганрозька і Бердянська митниці, а також Генічеська митна застава [3, арк. 1].

Регенерація проходила у важких повоєнних умовах. Відповідно метою нашої розвідки – є бажання дослідити та показати процес відновлення роботи Бердянської митниці у першій половині 20-х років ХХ століття.

Історіографія питання є досить скромною. Є низка досліджень, які дотично торкаються історії митниці у Бердянську у 1920-х роках. Найбільш інформативним можна назвати

монографію Д. Архирейського «Радянська митна служба міжвоєнної України». Дана робота показує становлення радянської митної системи, в рамках якої працювала також і Бердянська митниця. Чимало уваги у ній приділено радянській нормативно-правовій базі тогочасної доби, економічній і кадровій складовим. Але суттєвим недоліком є брак уваги до роботи конкретних закладів, в тому числі і до установи у Бердянську [2]. Подібною за направленістю є стаття О. Морозова «Організаційно – правові засади діяльності митних органів УСРР у 1920 – 1922 рр.» [9]. Епізодичні відомості нам надають – праця Д. Александрова «Таможенное дело в СССР», колективна монографія «Історія митної справи в Україні» і стаття І. Кукшиної [1, 7, 8]. Цікаві відомості власне про сам Бердянськ (соціальні, економічні і політичні аспекти життя) наводяться у колективній роботі В.М. Чопа і І.І. Лимана «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки)» [10]. Проте, ще раз можна наголосити, вищезгадані праці повністю не висвітлюють тему нашого дослідження.

Саме це надає актуальності нашій розвідці. Основу джерельної бази склали матеріали з Державного архіву Харківської області, фонд Ф. р – 341.

Початок буремного 1921 року – голод, реквізиції продовольства, масові повстання проти радянської влади. Так, в Приазов'ї 12 грудня 1921 р. війська Революційної Повстанської армії України під проводом Н.І. Махна взяли Бердянськ. Під час вуличних боїв активно використовувалася артилерія [10, с. 475, 420]. Саме в таких умовах, навесні 1921 р., розпочалася ревізія Бердянської митниці з метою відновити її роботу, планувалося ввести в дію Бердянський морський порт. Треба зауважити, що вищезгадану гавань, по ряду показників, можна було віднести до однієї з найкращих на Азовському морі: 1. Тривала навігація, більша ніж в інших азовських портах, завдяки тому, що прибережна акваторія взимку пізно вкривалася кригою, а навесні дуже рано від неї звільнялася; 2. Зручна та захищена від вітрів Бердянська затока та рейд завдовжки 30 км, завширшки 20 кілометрів; 3. Канал, що прокладено до самого

порту. Він дозволяв океанічним суднам, з великою осадкою, безперешкодно його відвідувати; 4. Розташування в центральній частині Приазов'я і наявність залізничного сполучення, що відповідно давало можливість швидко переміщувати товари. Технічні можливості терміналу дозволяли експортувати 30 млн. пудів збіжжя на рік [4, арк. 5 – 6]. Основною групою товарів, що експортувалися через Бердянськ, були зернові. В запропонованій нами таблиці можна побачити статистичні показники, щодо кількості та вартості товарів вивезених через вищезазначений порт напередодні Першої світової війни.

Таблиця 1. Експорт через Бердянський порт з 1909 по 1916 рік

<i>Рік</i>	<i>Кількість вивезених за кордон товарів, пуд</i>	<i>Вартість, руб.</i>
1909	25 млн. 198 тис. 110	27 млн. 400 тис.
1910	30 млн. 977 тис. 470	30 млн. 700 тис.
1911	24 млн. 167 тис.	24 млн. 131 тис.
1912	10 млн. 123 тис. 930	10 млн. 476 тис. 698
1913	10 млн. 760 тис.	10 млн. 224 тис.
1914	2 млн. 568 тис.	2 млн. 216 тис.
1915	-	-
1916	-	-

Таблицю складено автором на підставі: Ф. р-34. – Оп. 3. – Спр. 27. – Арк. 6.

Не дивлячись на те, що напередодні Першої світової війни кількісні і вартісні показники знизилися, далась взнаки серйозна конкуренція з Маріуполем та Таганрогом, Бердянськ залишався важливим експортним центром на Приазов'ї.

Але суттєвою перепоною на шляху реалізації планів відродження порту і митниці у Бердянську став повстанський рух, який вирував навколо великих та малих міст України. В травні 1921 р. керівництво установи направило своїм харківським кураторам детальний план по забезпеченню збройною охороною Бердянської митниці. Витяги з цього документу варто процитувати: «На предписание от 26 февраля с. г. [1921] за № 162/399 Бердянская портовая таможня доносит, что для охраны границы УССР для Бердянской портовой территории потребуется в спешном порядке военная

сила числом не менее как в 150-200 штыков по следующим соображениям: 1) Принимая во внимание вообще беспокойное состояние Бердянского уезда и сильное развитие среди населения бандитизма, следует иметь конную военную силу, как для непосредственной цели по охране границ, так и вообще для охраны казённого имущества, не менее 50 человек; 2) Охрану интересов республики в таможенном отношении следует считать необходимой на протяжении по берегу, по обеим сторонам порта по семи вёрст с каждой, итого 14 вёрст, где на этом пространстве необходимо иметь несколько постов на расстоянии каждой версты, итого считая по 3 человека на смену потребуется 42 человека; 3) Охрана самого порта требует по своему расположению не менее 4 постов, а также по 3 человека на смену, итого 12; 4) Приходящих из-за границы одновременно бывало до 12, если принять за среднее 8 пароходов, то для надзора за ними придётся на каждый ставить, принимая во внимание, что одновременно будут работать два мола, как по выгрузке, так и по нагрузке, не менее как по 2 человека и по 3 смены, [таким образом] потребуется $8 \times 2 \times 3 = 48$ человек» [4, арк. 3].

Треба зауважити, що у цьому документі мова ведеться не про відсутність фахівців певних митних спеціальностей, яких не вистачає для того, щоб розпочати повноцінну роботу закладу, а про «150-200 штыков». Це свідчить про хитке становище радянської влади у регіоні.

Також, Управління Уповноваженого Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді радянської України у квітні 1921 р. підняло питання перед керівництвом Бердянської митниці про організацію цензурного нагляду при даній установі. Враховуючи масовий антирадянський повстанський рух у Приазов'ї і майже повну відсутність морського транспортного сполучення між радянськими портами на Азовському морі та іншим світом, відповідь митників була стриманою та адекватною: «Бердянская портовая таможня доносит, что значительного количества пассажиров проезжающих границу через Бердянск вряд ли можно ожидать, а потому учреждение особого военного цензурного пункта в

Бердянське представляється излишним. Что же касается просмотра печатных произведений, фотографических снимков, чертежей и разного рода рисунков и прочих предметов подлежащих цензуре, то таковой может быть возложен на таможеню» [4, арк. 7].

Організаційно – структурні зміни у митній системі, що розпочалися у 1920 р., відбувалися протягом всієї першої половини 1920-х років. Так, Раднаргосп України своїм наказом № 991-1351 від 7 жовтня 1922 р. підтвердив дію постанови ВУЦВК від 13 вересня «Про Управління Українського митного округу» [2, с. 44]. Станом на листопад 1923 р. Бердянська митниця, разом з Одеською, Миколаївською, Севастопольською, Феодосійською, Керченською, Таганрозькою, Маріупольською, Херсонською, Ялтинською, Рибницькою, Тираспольською і Євпаторійською входила до Одеської інспекторської дільниці Українського митного округу [2, с. 46 – 47].

10 березня 1925 р. Народний Комісаріат зовнішньої торгівлі затвердив наказ – «Положення про Українське відділення Головного митного управління». Згідно з ним Українське відділення підпорядковувалося Головному митному управлінню Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі. Робота Відділення розпочалася 1 квітня 1925 року. Невдовзі, того ж місяця, схвалили «Положення про організацію митних установ на території УСРР», відповідно до якого організовувалися районні митниці. Їм підпорядковувалися митні установи 2-го і 3-го розрядів. Так, зокрема, Харківській районній митниці 1-го розряду – Маріупольська митниця 2-го розряду і Бердянська митниця 3-го розряду [2, с. 56 – 57; 5, арк. 1].

Не дивлячись на те, що потуги по відновленню роботи митниці у Бердянську спостерігалися ще у 1921 р., мабуть під впливом X з'їзду РКП(б) і проголошення Нової економічної політики (НЕПу), практичні кроки відбулися тільки у 1925 році. На нашу думку, до цього радянську владу підштовхнув швидкий розвиток зовнішньої торгівлі УСРР. Так, згідно з даними митників її оборот у 1921/22 рр. склав 17 млн. рублів (у цінах 1913 р.), 1922/23 – зріс до 25,9 млн. рублів і нарешті 1923/24 –

86,5 млн. рублів. Таким чином, за три роки обсяг зовнішньої торгівлі радянської України зріс у 5 разів [6, арк. 30].

Пригадуючи відому фразу Й. Сталіна – «Кадры решают всё», треба відмітити, що якраз кадрами Бердянська митниці була не повністю укомплектована. З 10 посад, які мала установа навесні 1925 р., вакантними були 4. На 22 квітня у штаті знаходилися: 1. Муш Микола Іванович, тимчасово виконуючий обов'язки керівника закладу. Стаж роботи – 5 місяців; 2. Новіков Лаврентій Карпович, контролер. Стаж роботи – 27 років; 3. Осецький В'ячеслав Олександрович, старший діловод. Стаж роботи – 27 років; 4. Мазін Костянтин Степанович, рахівник. Стаж роботи – 1 рік; 5. Ферштер Борис Максимович, помічник корабельного наглядача 1 розряду. Стаж роботи – 3 роки; 6. Луньов Василь Михайлович, сторож-прибиральник. Стаж роботи – 1 рік. З усіх перерахованих співробітників, лише В. Осецький працював у даній установі з 1907 р. і відповідно досконало знав всі особливості її роботи. Всі інші, враховуючи сторожа-прибиральника В. Луньова, працевлаштувалися у 1924 році. Тимчасовий керівник митниці М. Муш отримав призначення на дану посаду від місцевого партійного осередку більшовиків. Таким чином, лише двоє співробітників мали солідний стаж роботи у митній системі [5, арк. 4, 10]. Для вирішення кадрової проблеми керівництво Головного митного управління прийняло рішення, що – «В розпорядження Філії [Відділу] ГМУ будуть командировані протягом 1925 року студенти, що окінчили ВУЗи, для призначення на посади по митницям для вивчення митної роботи...» [5, арк. 8].

Вагомою рисою того, що саме у 1925 р. стали активно відновлювати Бердянську митницю слугують дві події: 1. 15 травня 1925 р. Харківська митниця звернулася до губвиконкому з проханням надати дозвіл на виготовлення штампів «подконтрольной Бердянской таможене»; 2. У той самий день з Харкова до Бердянська відправили інструкцію «Правила агентів фінорганов по боротьбі з контрабандою» [5, арк. 14, 15]. Як відомо без власної печатки не має і не мала права функціонувати жодна установа, тим паче у

гіперцентралізованому Радянському Союзу. Боротьба з контрабандою одне з основних призначень митної служби, а враховуючи скромний стаж роботи і досвід більшості бердянських митників, без таких допоміжних настанов як «Правила агентів финорганов по борьбе с контрабандой» дана царина їхньої діяльності була би нездійсненою. Відповідно 1925 р., став роком остаточної регенерації роботи закладу.

В рамках підготовки митниці до сезону експорту збіжжя, управляючий М. Муш вирішив відремонтувати головну будівлю. Замість запропонованого Головним митним архітектором розрахунку вартості робіт у сумі 820 руб., М. Муш, висуванець місцевого парткому, проявив чималий комерційний талант домовившись з бердянським ДОПРом [аббревіатура рос. мовою – Дом принудительных работ, тобто в'язниця] про виконання даних робіт за 600 рублів. Враховуючи те, що у договорі записано: «Снять и вновь перекрыть всю площадь крыши главного здания кв. м. 500; исправить водопровод, почистить колодец, отбить штукатурку – 75 м. кв., остеклить окон – 22 кв. м.» та виконати ще багато інших, менш вагомих робіт, впевнено можна сказати – проведено капітальний ремонт будівлі [5, арк. 26, 28 – 30]. Втім, пікантність цієї справи надало рішення Харківської митниці, згідно з яким на оплату ремонтних послуг, виконаних «мешканцями» бердянського ДОПРу, харків'яни асигнували лише 500 рублів. Майбутній міжвідомчий скандал погасило керівництво Одеської митниці, яке додатково виділило бердянським колегам 100 рублів [5, арк. 92, 95].

Наприкінці липня 1925 р., підготовка завершилася і Бердянська митниця могла розпочинати свою роботу. Вже з серпня стартувала так звана хлібна компанія – продаж крупних партій зернових культур за кордон. 10 серпня до порту, вперше за декілька років, зайшло англійське торгівельне судно для завантаження збіжжям [5, арк. 115]. Таким чином, саме в цей день, вищезгадана митна установа розпочала працювати у повноцінному режимі. Невдовзі, у вересні, на завантаженні стояло два іноземних судна і одно прямувало до Бердянська [5, арк. 115].

Але, тимчасово виконуючий обов'язки керівника Бердянської митниці Микола Іванович Муш цього комерційного буму вже не застав. Його звільнили наприкінці серпня. 2 вересня дану посаду обійняв М.Ф. Бородин. У наказі про його призначення зазначалося – «В целях улучшения аппарата Бердянской таможни и во исполнение приказа ГТУ № 37 от 27. IV. с/г, о снятии Вр. Управляющего таковой Муша, по согласованию с отделением ГТУ, Мариупольским окружным парткомом и ЦК КП(б)У намечено назначение Управляющим Бердянской Таможней быв. Нач. Отд. по б/кб [бывшего Начальника Отдела по борьбе с контрабандой] т. Бородина М.Ф.» [5, арк. 128].

1925 рік Бердянська митниця завершила з непоганими показниками: за період тогорічної навігації до порту прибуло 39 кораблів, на яких привезли вантажів загальною вагою – 428 тис. 355 кг; вивезли за кордон – 1 млн. 063 тис. 069 кілограмів [5, арк. 162]. Відповідно до обсягів зростання експортно-імпортних операцій через дану митну установу, збільшувалася і чисельність її працівників. Вже у жовтні там працювало 15 осіб [5, арк. 159].

Підсумовуючи можна констатувати, що Бердянська митниця у першій половині 1920-х рр. пройшла тернистий шлях від установи, яка фактично існувала лише на папері, до досить успішного закладу. Цьому сприяли обставини як загальнорадянського масштабу – прийняття та реалізація Нової економічної політики, так і місцевого – певний час посаду керівника обіймав підприємливий Микола Іванович Муш.

Література

1. Александров Д.А. Таможенное дело в СССР/Д.А. Александров. – М.: В/О «Международная книга», 1949. – 389 с.
2. Архірейський Д. Радянська митна служба міжвоєнної України/Д. Архірейський. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2013. – 290 с.
3. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-341. – Оп. 3. – Спр. 1.
4. ДАХО. – Ф. р-341. – Оп. 3. – Спр. 27.
5. ДАХО. – Ф. р-341. – Оп. 1. – Спр. 1348.
6. ДАХО. – Ф. р-203. – Оп. 1. – Спр. 2327.

7. Історія митної справи в Україні / К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова. – К.: Знання, 2006. – 606 с.

8. Кукшина І.В. Формирование советской таможенной системы 1917 – 1920 годах / И.В. Кукшина // Потенциал современной науки. – 2015. – №4 (12). – С. 114 – 120.

9. Морозов О. Організаційно – правові засади діяльності митних органів УСРР у 1920 – 1922 рр. / О. Морозов // Вісник Академії митної служби України. – 2003. – № 3. – С. 104 – 114.

10. Чоп В.М., Лиман І.І. «Вольный город Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки) / В.М. Чоп, І.І. Лиман. – Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2007. – 478 с.

УДК 94(477.54-22)"192":338.246.025.28

Лапченко А. С.

«Денаціоналізація» в сільській місцевості в 1920-ті роки (на прикладі Харківщини)

У статті йдеться про часи нової економічної політики. Розглянуто питання денаціоналізації на прикладі Харківщини.

Ключові слова: оренда, денаціоналізація, промисловість, нова економічна політика.

В статье говорится о временах новой экономической политике. Рассмотрены вопросы денационализации на примере Харьковщины.

Ключевые слова: аренда, денационализация, промышленность, новая экономическая политика.

The floor deals with the time of the New Economic Policy. The issue of denationalization on the example on Kharkivschina.

Keywords: lease, denationalization, industry, New Economic Policy.

Сьогодні в українській історичній науці досі існує думка про те, що суть нової економічної політики це: запровадження

ринкової системи та допущення елементів держкапіталізму; розвиток усіх форм кооперації; госпрозрахунок; денаціоналізація; матеріальна зацікавленість; заміна продрозкладки проподатком, плановість народного господарства та ін. Виникає запитання: чи дійсно в період нової економічної політики в українському селі відбувся процес денаціоналізації. Так як Харків у 1919-1934 рр. був столицею УСРР, де в першу чергу апробувалася більшовицька політика в республіці, розглянемо цей процес на прикладі цього регіону України.

Українській промисловості часів нової економічної політики присвячено ряд робіт. Найбільше освітлена проблема приватної української промисловості 1920-х років в роботах О. Сушка, який відмінно описав портрет «торгаша-непмана» і класифікував організаційно-господарські форми денаціоналізації. Але питання денаціоналізації та оренди промислових підприємств в сільській місцевості 1921-1928 рр. не досліджено.

Метою статі є аналіз денаціоналізації в сільській місцевості.

Згідно постанови ВУЦВК «Про дрібну і середню промисловість» від 15 лютого 1922 р. [3, с. 127] було закладено правовий механізм для становлення і функціонування приватного промислового підприємництва. Націоналізованими вважалися ті промислові заклади, націоналізація яких була здійснена до 21 червня 1921 р. за умов: якщо підприємство прийнято органами влади по прийомному акту; якщо було організовано управління підприємством або призначено керівника; якщо держава витратила кошти на охорону підприємства. «Усі інші промислові підприємства, – зазначалося в постанові, – з кількістю робітників більше п'ятох з механічними двигунами, або більше десятох без механічного двигуна належать попереднім їх власникам, коли відносно цих підприємств не була переведена до 21 червня 1921 року фактична націоналізація в порядку ст. 2 цієї постанови і можуть бути використані власниками згідно з відповідними законами» [3, с. 128.]. Після подання заяви на приватизацію законсервовані підприємства, які були націоналізовані до 21 червня 1921 року повертали колишнім

власникам. Націоналізованими вважалися орендовані та переоснащені державою до 15 лютого 1922 року кустарно-промислові підприємства, а решту передавали непманам. Вказувалося, що у разі, якщо ці підприємства були відремонтовані, дообладнані, або отримували постачання за державний рахунок, то відшкодування, понесених державою витрат повинні були здійснюватися за рахунок власників, з відновленням їх прав.

Денаціоналізацію було розпочато з млинів. 1 серпня 1921 р. раднарком УСРР фактично денаціоналізував млинарство, видавши постанову «Про натуральний податок з підприємств, що переробляють зерно», якою дозволив вільний помол зерна його виробникам, а головне – діяльність приватних борошно-круп'яних підприємств [13, с. 244]. Звісно денаціоналізація млинів та крупорушок оживила борошномельний промисел не лише на Харківщині, але й по всій Україні. Та фактично процес денаціоналізації млинів не відбувся. А в Харкові комісія тресту Головборошно, що перевіряла процес денаціоналізації та передачі млинів його власникам, навіть була заарештована [14, с. 57-58]. Архівні документи доводять нам, що набуття колишніми господарствами права оренди чи власності виявилось справою непростюю, а точніше неможливою. Так в селі Польова Дергачівський район було денаціоналізовано млин і маслобійню. Цей процес тривав більше 3 років. Про це свідчать протоколи, заяви і переписка збережені та знайдені в архіві Харківської області. [2, арк. 5-19]. Траплялися випадки, коли влада взагалі відмовлялася передавати в оренду млин його попереднім власникам. Наприклад, спадкоємець Степаненко у 1921 році звернувся з клопотанням про повернення млина, який знаходився у с. Іванівка Ізюмського району. Проте комісія, щодо денаціоналізації борошномельних-круп'яних підприємств відмовила, аргументуючи тим, що підприємство необхідне державі [16, арк. 53, 55, 95-98]. Та попри всі труднощі чимала частина підприємств в роки нової економічної політики все ж була повернута своїм колишнім власникам. На жаль, відомостей про кількість повернутих млинів власникам на Харківщині (Слобожанщині) протягом нової економічної політики не знайдено.

Починаючи з другої половини 1920-х років приватного господаря усе більше відтісняли від хліборобної справи. Під час політики індустріалізації продовольчі проблеми на Україні загострилися. З метою витіснення приватного капіталу з хлібного ринку 15 травня 1926 року РПО СРСР видав секретну постанову з підписом її голови О.І. Рикова «Про передачу орендованих приватними власниками млинів державним та кооперативним організаціям» [15, арк. 37]. На підставі цієї директиви 28 травня 1926 року вийшло розпорядження НК внутрішньої торгівлі УСРР [10, арк. 2], яке зобов'язувало окрвнторги якомога швидше забрати у приватних осіб млини і передати державним та кооперативним організаціям. Держава, втручаючись у млинарське виробництво, зробила спробу встановити фіксовану ціну на переробку зерна. Це підтверджує постанова Наркомторгу УСРР, яка вийшла в липні 1929 року «Про встановлення плати за перемелювання селянського зерна» [9, с. 360]. Із згортанням непу припиняється і розвиток борошномельного промислу на селі. Відбулася ліквідація орендних відносин і будь-які млини фактично стають державною формою власності. У 1930-ті роки вони діяли винятково в колгоспах і були направлені на обслуговування потреб колективних господарств.

Така сама доля спіткала селян і в інших галузях. Дуже часто в перші роки непу відбіркова комісія ВРНГ замість денаціоналізації, віддавала перевагу закриттю непрацюючих підприємств. Так, в 1922 – 1923 рр. на Харківщині, з обстежених комісіями підприємств тільки 14 % підлягали денаціоналізації. Інші підлягали ліквідації, або були підпорядковані місцевим господарським органам [18, арк. 43, 47, 55]. Ще частіше, ВРНГ відмовляла колишнім власникам у вирішенні їхніх клопотань. Яскравим прикладом може бути те, що у 1922 році у Богодухівському повіті з розглянутих 30 справ про денаціоналізацію було відмовлено 27 [20, с. 3, 5, 7-9, 21, 24, 25-29]. Це було пов'язано з тим, що більшість нормативних актів радянської держави носили класовий характер. Та і загалом радянська політика була спрямована на дезорганізацію українського селянства, так як вбачала в ньому революційний дух

і постійну жагу до самостійності. І вже 10 травня 1922 року декрет ВУЦВКа дозволяв відмовити «куркулям» у поверненні їхнього майна, забраного у них органами влади до декрету від 15 листопада 1921 року. «Запропонувати судовим та адміністративним установам призупинити всі справи з цим, а надалі не брати їх на розгляд, не повертати майна», – наголошувалося у постанові ВУЦВК. Як наслідок: законні права селян на їх майно були проігноровані, а до «куркульських елементів» застосовувалися адміністративні методи впливу (обмеження кредитування, позбавлення виборчих прав, перешкоджання у придбанні сировини, оподаткування за класовим принципом і т.д.) [21, арк. 111-119].

Порядок денационалізації регламентувався постановою ВУЦВК від 6 червня 1923 р. «Про встановлення прав на промислові підприємства» [8, с. 936]. Згідно пункту 2 постанови «власники промислових підприємств, що підлягали денационалізації, перебувають у фактичному володінні цих осіб, зобов'язані були в 3-х місячний термін з дня опублікування цієї постанови подати заяву про реєстрацію належних їм підприємств, а якщо підприємства вже зареєстровані, представити в ГСНХ завірнену копію свідоцтва про реєстрацію» [8, с. 937].

Процес денационалізації на Харківщині (Слобожанщині), як і загалом по Україні тривав упродовж 1922 – 1927 рр. Тривалий процес денационалізації засвідчує постанова від 30 квітня 1925 року «Про заміну порядку розв'язання скарг та відмови повернути підприємства їхнім колишнім володільцям» [17, арк. 47-49]. Також процес денационалізації виявив суперечливі взаємини між державними органами влади і їх колишніми власниками. Держава визнавала часткову приватизацію промислових підприємств, але заперечувала сам інститут приватної власності. Тому процес денационалізації відбувався досить кволо, що в цілому негативно вплинуло на розвиток приватного підприємництва [11, с. 226].

Крім того, держава продовжувала наступ на приватний капітал. Ефективним засобом стали податки та постійне залякування селян. «Звернення до селян» ВУЦВК оприлюднила

12 квітня 1922 р. [12, арк. 73]. Їх застерігали від приховування землі під час заповнення податкових списків та необґрунтованого збільшення кількості їдців. Податковий тягар душив соціальну активність селян у комерційній діяльності, унеможлилював оформлення дрібних сільськогосподарських підприємств та кустарних промислів з переробки власної продукції.

Підприємства, які були прибутковими і на продукцію яких існував попит (на думку радянських органів влади) мали платити окремий податок. Існували і інші види грошової повинності селян. Принагідно до цього варто згадати постанову РНК УСРР від 3 травня 1922 року «Про оплату натурального податку з земель, які здаються в оренду» [4, с. 357]. Ця постанова зобов'язувала орендаря вносити продподаток.

Згідно декрету ВУЦВК від 10 травня 1922 р. «Про додаткове оподаткування торговельних та промислових підприємств для надання допомоги голодуючим» було встановлено додаткове оподаткування промислових підприємств у розмірі 1% з обороту [5, с. 381–382]. Цей податок дав позитивний фінансовий ефект. Отож його застосували ще й в кінці 1922 р., на початку 1923 р. та в 1924/25 р.

Варто також зазначити, що при організації виробництва та його функціонуванні, приватні підприємці сплачували ще й інші місцеві податки. Це такі як: плата за власні транспортні засоби, плата за перевезення вантажів залізницею, за оголошення в газетах, за реєстрацію договорів та угод в бюро юстицій тощо. Так згідно постанови ВУЦВКу від 30 серпня 1922 року «Про грошовий подвірний податок поза сільськими поселеннями для задоволення місцевих потреб» оподаткуванню підлягали сінокоси, худоба, селянські промисли [6, с. 601]. Все це ускладнювало розвиток підприємництва на селі.

В жовтні 1922 року прийнято Земельний кодекс УСРР [7, с. 737], яким скасовувалися всі попередні закони, закріплювалася націоналізація землі та скасувалася приватної власності на неї. Всі громадяни наділялися правом на одержання землі в користування безкоштовно. Кодекс надав право земельним громадам обирати будь-яку форму землекористування, але водночас заохочував колективну.

14 грудня 1922 р. на VII-му Всеукраїнському з'їзді рад було сказано про те, що селянство може розвивати «... свою господарчу самодіяльність шляхом об'єднання в колективні господарства й сільськогосподарські кооперації» [1, с. 34, 37]. Індивідуальні ж господарства держава визнавала безперспективними. Вищий законодавчий орган констатував, що «... всі види індивідуального ... треба розглядати як тимчасові й відживаючі» [19, с. 25]. Ці постанови підтверджують нашу думку, про те що радянська влада бачила лише дві форми підприємницької діяльності селян – колективну та кооперативну.

10 серпня 1927 року ВУЦВК і РНК УРСР прийняли спільну постанову «О ликвидации дел по денационализации мелких и средних предприятий», яка скасувала всі попередні («Про дрібну і середню промисловість» від 15 лютого 1922 р. «Про встановлення прав на промислові підприємства» від 6 грудня 1923 р. «Про заміну порядку рішення скарг і відмови повернути підприємства колишнім власникам» від 30 квітня 1925 року), тобто вносили корінні зміни в денационалізацію, юридично припинивши її.

Таким чином, денационалізація дрібних промислових підприємств, тобто приватизація по-радянському, яка тривала упродовж 1922 – 1927 рр., виявила суперечливу ситуацію: політико-правову неузгодженість між офіційним скасуванням права приватної власності і його фактичним набуттям. Колишнім власникам не повертали їх підприємства, а лише забезпечували умови для одержання на загальних підставах. Держава дозволила приватизацію дрібних і бездіяльних підприємств, переважно на правах оренди. Орендні підприємства за типом виробничих відносин і формою господарювання були приватними, але юридично залишалися державною власністю, позаяк належали до націоналізованого фонду.

Література

1. VII Всеукраїнский съезд Советов. 10–14 декабря 1922 г.: Стенографический отчет. Харьков: Изд-во Секретариата ВУЦВК и Управления делами Совнаркома УССР, 1922. – 114 с.
2. Акт обследования с. Полевого Дергачевского района. 1928 г. // ДАХО. – Ф. Р. 845. – Оп. 3. – Спр. 2161. – 32 арк.

3. ЗУ України. 1922. – № 7. – Ст. 123. – С. 126-129.
4. ЗУ України. 1922. – № 21. – Ст. 336. – С. 357.
5. ЗУ України. 1922. – № 22. – Ст. 356. – С. 381-382.
6. ЗУ України. 1922. – № 38. – Ст. 570. – С. 601-602.
7. ЗУ України. 1922. – № 45. – Ст. 664. – С. 737-739.
8. ЗУ України. 1923. – № 22-23. – Ст. 335. – С. 936-937.
9. ЗУ України. 1929. – № 14. – Ст. 60. – С. 360.
10. Итоги работы окрисполкома за 1926/27гг. // ДАХО. Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 404. – 18 арк.
11. Лапченко А.С. Особливості державного регулювання селянських промислів на Харківщині протягом 1921–1929 рр. // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. пр. – Дніпро, 2016. – № 1-2 (13-14). – С. 220-229.
12. Листування з Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і наркоматами РСФРР про вжиття заходів щодо боротьби із наслідками голоду на Україні, 3.01.1922–22.06.1922 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 702. – 177 арк.
13. Народне господарство України в 1921 р. Звіт Української економічної ради Раді праці та оборони. – Харків: Б.в., 1921. – 610 с.
14. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. – Х., 1998. – 128 с.
15. Переписка с мельниками Изюмского округа. 1926 г. // ДАХО. – Ф. Р-1640. – Оп. 1. – Спр. 387. – 57 арк.
16. Переписка с мукомольно-крупорушными производствами в с. Ивановка. 1924-1925 гг. // ДАХО. – Ф. Р-1640. – Оп. 1. – Спр. 112. – 183 арк.
17. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР про затвердження статутів і порядок реєстрації акціонерних товариств та листування з цього питання, 5.10.1923 –17.09.1925 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 359. – 86 арк.

18. Протокол засідання губисполкома, окрисполкомов, райисполкомов от 28-30 июля 1923 года // ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 7. – 122 арк.

19. Резолюції Всеукраїнських з'їздів рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – Х.: Партвидав «Пролетар», 1932. – 218 с.

20. Списки кустарных предприятий Богодуховского уезда. 1922 р. // ДАХО. – Ф. Р. 1146. – Оп. 1. – Спр. 528. – 29 арк.

21. Тезисы доклада 1922 г. // ДАХО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. Спр. 581. – 287 арк.

Шуйський І. В.

Харківська обласна контора «Торгсин» у звітах державних контролюючих органів у 1932–1933 роках

Стаття висвітлює застосування системи державного контролю, боротьбу з розкраданнями та зловживаннями в обласній конторі торгівельної мережі «Торгсин» в 1932–1933 роках.

Ключові слова: контроль, облік, зловживання, Харківська обласна контора «Торгсин».

Статья освещает применения системы государственного контроля, борьбу с хищениями и злоупотреблениями в областных конторах торговой сети «Торгсин» в 1932–1933 годах.

Ключевые слова: контроль, учёт, злоупотребления, Харьковская областная контора «Торгсин».

The article highlights the use of the system of state control, the fight against theft and abuse in the regional offices of the trade network "Torgsin" in 1932–1933.

Keywords: control, accounting, abuse, Kharkiv regional office «Torgsin».

Історія Всеукраїнської контори «Торгсин», яка в роки Голодомору перетворилася з торгової організації з обслуговування іноземців на одного з основних постачальників золота і валюти державі, є однією з малодосліджених тем. Окремі

публікації, у яких згадувалась торгівельна мережа, з'явилися в 1990-ті роки. Перша монографія, присвячена діяльності Всесоюзного об'єднання «Торгсин» (далі В/О «Торгсин» — *І.Ш.*) належить російській дослідниці О. Осокіної [12].

Першим із вітчизняних істориків В. Марочко звернув увагу на документальні матеріали, пов'язані з вимушеним продажем селянами побутового золота в 1932–1933 роках [10]. На історичному аналізі Київської обласної контори В. Марочко довів, що пріоритетним напрямком сучасних досліджень діяльності Торгсину мають бути обласний, регіональний напрямки [9]. Питанням становлення, функціонування обласних контор присвячені дисертації М. Гороха [1], О. Мельничук [11].

Окремі питання функціонування системи, яка в часи Голодомору залишалася чи не єдиним офіційним джерелом придбання харчових продуктів населенням у скованих голодом містах і селах в обмін на цінності, залишаються відкритими. Відомо, що діяльність Торгсину супроводжували численні порушення і зловживання. Викриттю органами ДПУ УСРР злочинних махінацій із торгсинівським крамом за участі працівників вищих господарчих органів у місті Києві присвячена робота В. Даниленка [2].

Особливе місце у системі українського Торгсину займав Харків як столиця УСРР, у якій розміщувалися центральні органи влади. Охоплена торговою мережею територія утвореної 27 лютого 1932 року Харківської області включала 78 районів, Харківську приміську зону, чотири міста обласного підпорядкування. Розроблення, прийняття і апробація рішень з функціонування торгової системи, пов'язані з Харківщиною, були зразковими для всіх областей України.

Метою даної статті є вперше на основі широкого кола джерел, які вводяться до обігу, провести об'єктивне дослідження результатів діяльності державних органів, які перевіряли та відстежували роботу торгсинів, виявити основні методи контролю і боротьби із зловживаннями та розкраданнями в системі «Торгсин».

Початковий період діяльності Торгсину в Україні, що припав на 1931 — початок 1932 року, відмічений відсутністю дієвого контролю з боку держави. Харківська обласна контора, у якій «мала місце злочинна безгосподарність, що призвела до розтрат і валютних втрат, викривлень директив партії, уряду та НКЗТ про роботу Торгсину» [4, арк. 11–14], отримала негативну оцінку колеги наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. Діяльність обласної контори з початку відкриття її в серпні 1931 року була приречена на самоплив через неухагу керівних органів, відмічалось у постанові від 20 вересня 1932 року. У обліковій і звітній роботі панував хаос. Річний баланс 1931 року був виведений умовно і в такому вигляді затверджений правлінням. Через безвідповідальність директора крамниці і при потуранні уповноваженого В/О «Торгсин» в Україні здійснювалися службові злочини. Рішучих і конкретних дій, спрямованих на виправлення ситуації, керівництво обласної контори не проводило.

У результаті крадіжок, відпуску краму за радянську валюту та в борг, виникла велика недостача. Нині її масштаби в повній мірі встановити неможливо. У архівній справі «Відпуск різних товарів» за 1931 рік збереглися подані під грифами «таємно» і «не підлягає розголошенню» розписки відповідальних осіб секретаріатів ЦК КП(б)У, ВУЦВК, управління уповноваженого НКЗТ при РНК УСРР, Харківської міської ради з проханням виділити крам, переважно цигарки, на потреби апарату, особисто Станіслава Косіора, Павла Постишева, Григорія Петровського, що свідчить про поширену практику самопостачання державної, партійної номенклатури торгсинівським крамом. Утім проступає намагання керівників Торгсину таким чином приховати за іменами відомих високопосадовців справжні джерела спливу товарів.

У 1932 році ситуація не змінилась. Це показали результати масштабної перевірки, розпочатої з метою встановлення золотого запасу Торгсину, коло якого відбувалися різного роду махінації. 9 квітня 1932 року управляючим і головним бухгалтерам всіх крайових і обласних контор і філіалів надійшов цілком таємний

терміновий циркулярний лист В/О «Торгсин» про проведення в ніч з 30 квітня на 1 травня 1932 року інвентаризації золота. Ревізія виявила, що звітність контори відставала на чотири місяці. Робота з обліку краму не проводилась, що унеможливило перевірку товарних цінностей, які зберігались на базі і в крамницях. Протягом березня-квітня на базах Торгсину систематично відбувалися крадіжки, через відсутність складених актів сума збитків встановлена не була. Крамниці практикували самочинну зміну цін до близьких у радянському грошовому еквіваленті. У Харкові поширилась спекуляція торгсинівськими бонами.

Питання боротьби з розкраданнями і підсилення нагляду за торговою мережею міцно закріпились у порядку денному зборів і нарад державних органів найвищого рівня — РНК УСРР, ЦК КП(б)У, Української республіканської експортної наради, Центральної контрольної комісії — Робітничо-селянської інспекції, які стежили за мобілізацією дорогоцінностей і валюти. Безперервний і дієвий контроль був покладений на апарат уповноваженого НКЗТ СРСР в Україні, особливу інспекцію наркомату зовнішньої торгівлі, відділення Держбанку СРСР.

Восени 1932 року збільшувались завдання, розширювалась мережа Торгсину, контору готували до роботи на повну потужність у надзвичайних умовах. «Метою і завданням цієї організації є одна з найважливіших політичних задач щодо мобілізації іноземної валюти, золотих монет старого карбування, побутового золота, що збереглось у населення, і залучення валюти з-за кордону» — доповів президії Харківського облвиконкому у записці від 1 жовтня 1932 року управляючий конторою Ф. Зазулинський [7, арк. 29]. Розрахунок на швидкий прибуток виправдався і керівництво обрало курс на розгортання мережі. «Приплив валюти і цінностей був настільки великим, що єдиний універмаг в Харкові не міг впоратись з цією задачею, тому виникла необхідність у розширенні мережі як у самому Харкові, так і створення відділень на периферії Харківської області» [7, арк. 29].

Наближення голодної зими з прогнозованим зростом попиту на продукти харчування диктувало перекриття всіх можливих витоків золота і валютних цінностей з надходжень державі. Українською республіканською експортною нарадою 21 жовтня 1932 року було доручено всім експортним нарадам щодавно заслуховувати доповіді керівників Торгсину про стан виконання плану мобілізації золотих та валютних ресурсів, встановити контроль за роботою периферійних крамниць, відряджати окремих працівників на перевірку роботи на місця. Контроль і керівництво крамницями було покладено на міські та районні експортні комісії за місцем розташування точок Торгсину. Начальнику Головного управління міліції доручили протягом декади погодити з Всеукраїнською конторою Торгсин порядок охорони міліцією крамниць і торгових баз.

Проте не всі недостачі були пов'язані із зловживаннями в самому Торгсині. Частина краму, спрямованого постачальниками до баз і крамниць, зникла в дорозі. Крадіжки при транспортуванні вантажів мали системний характер, вважав Ф. Зазулинський і доводив, що до злочинів були причетні працівники Союзтранс, залізничники і експедитори Торгсину, які за попередньою змовою покривали нестачу відповідними актами. Ліквідувати це явище мало втручання ДПУ. У зверненні від 10 грудня 1932 року управляючий конторою прохав працівників Харківського обласного відділу ДПУ вжити негайних заходів щодо встановлення розкрадачів через збільшення покраж [6, арк. 75].

Непоодинокими були випадки шахрайства по обидва боки прилавку. У звітах контролюючих органів зазначалося, що в торгових залах «прописалися» спекулянти, які не приховували злочинних намірів. Приймальники пункту № 30 міста Харкова за попередньою змовою приймали злитки неякісного срібла з перетоплених монет радянського карбування. Винагороду брали радянськими грошима, торгсинівськими бонами та продуктами. Викритого на злочині працівника Йоеля Смедрісмана рішенням харківської обласної контрольної комісії КП(б)У від 25 вересня

1933 року виключили з кандидатів у члени партії і притягли до суворой судової відповідальності [3, арк. 228].

На допомогу в боротьбі зі злочинністю, підтримці обласних контор на місцях були покликані органи прокуратури. У директиві від 25 грудня 1932 року «Про сприяння роботі «Торгсину» Генеральний прокурор УСРР В. Поляков вбачав роль прокуратури за наступними напрямками. Нагляд за роботою організацій постачальників краму, втручання в їх діяльність внаслідок скарг і звернень керівників Торгсину. Рішуча боротьба з неправовими діями працівників місцевої міліції, кримінального розшуку та податкових органів стосовно відвідувачів крамниць (арешти покупців у крамницях, відбирання у них придбаних товарів, обкладання податками одержувачів грошових переказів тощо) і притягнення винних до кримінальної відповідальності. Сприяння обласним конторам у розширенні мережі, отриманні торгових приміщень.

Найбільш повна та різнобічна оцінка українського Торгсину була надана 22 травня 1933 року в Харкові об'єднаним засіданням президії Центральної контрольної комісії КП(б)У та колегії наркомату Робітничо-селянської інспекції УСРР. У постанові «Про результати обстеження діяльності системи «Торгсин» на Україні» йшлося, зокрема, про недостатній рівень контролю за пунктами прийому коштовностей; хаотичний стан обліку та звітності торгової мережі, безладність і занедбаність фінансового господарства всіх обласних контор; систематичне і грубе порушення працівниками партійних і урядових постанов про заборону товарообмінних операцій, що нерідко призводило до самопостачання; низький рівень контролю органами КК-РСІ; бездіяльність обласних і районних експортних нарад у дорученій їм справі спостереження, допомоги і виправлення недоліків у роботі торгової мережі. Перевірки виявили у всіх обласних конторах низку кричущих порушень з товарообмінними операціями, самопостачанням і розбазарюванням краму. У центрі скандалів опинились відповідальні працівники Торгсину, радянських і партійних органів, які керувались не інтересами держави, а рвацькими настроями. Характерними були оборудки

харківської обласної контори з обміну промислових товарів на продуктові з контори постачання продуктів іноземним спеціалістам «Інснаб», обмін краму кременчуцької контори на продукцію з фондів робочого постачання, причому валютні торгсинівські товари доставлялись місцевим чиновникам додому. Через численні порушення правил торгівлі харківською базою і крамницями протягом 1932 року обласна контора зазнала збитків на 37842 карбованці 28 копійок, всупереч інструкціям, харківським Торгсином був реалізований крам на радянську валюту на суму 99520 карбованців 73 копійки [5, арк. 37].

У директивному листі від 24 червня 1933 року, адресованому у всі обласні центри України, уповноважений НКЗТ УСРР Каттель доручав перенести роботи з перевірки обліку, викриття розкрадань і спекуляцій на периферійну мережу Торгсину. Автор листа наполіг на наявності всіх підстав вважати, що на місцях стан збереження краму був ще гіршим, і запропонував підлеглим разом з обласними КК-РСІ створити спеціальні бригади для вибіркового перевірок.

Незважаючи на масштабні заходи, порушення в системі торгівлі продовжилися і наприкінці 1933 року. Спритні ділки заради збагачення вдалися до нових махінацій. У листі від 14 жовтня В/О «Торгсин» сповіщав Всеукраїнську та Харківську обласну контору про спекуляцію відривними, вже відрізаними, талонами за курсом 1 до 48 радянських карбованців, за ще більш високим курсом мав місце продаж талонів, які надійшли з Москви [5, арк. 68]. Центральна контора вимагала пояснень. Управляючий облконторою Зісканд сповістив, що в місті Харкові були заарештовані три особи і звільнений з роботи касир, який приймав відірвані талони, через що перепродаж відривних талонів останнім часом майже не спостерігався [8, арк. 35].

Таким чином, зловживання і порушення правил торгівлі, властиві торговій системі на початку її діяльності, міцно закріпилися і в подальшому не були викоренені. Великі надходження коштовностей через крамниці та приймальні пункти Торгсину за умов голоду спонукали державу до розширення торгової мережі і прийняття завищених планів

отримання прибутку. Однією з вагомих причин невиконання цих завдань були зловживання в системі Торгсину, розкрадання краму на всіх етапах зберігання і доставки його до покупця. Прийняття і впровадження заходів контролю дозволило виявити численні порушення. Проте спроби подолати відтік цінностей чи принаймні ефективно протистояти йому не призвели до очікуваного результату. Остаточні втрати українського Торгсину не були з'ясовані.

Література

1. Горох М.В. Створення та функціонування системи Торгсину на Чернігівщині (1932–1936 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спеціальність 07.00.01 «Історія України» / М.В. Горох. — Київ, 2013. — 18 с.

2. Даниленко В. М. Розкрадання продуктів та промтоварів госпорганами та системою Торгсину / В. М. Даниленко // Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні: місто Київ. — К., 2008. — С. 66–73.

3. Державний архів Харківської області (далі — ДАХО). — Ф. П-11. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 228.

4. ДАХО. — Ф. Р-1469. — Оп. 1. — Спр. 1.

5. ДАХО. — Ф. Р-1469. — Оп. 1. — Спр. 8.

6. ДАХО. — Ф. Р-4640. — Оп. 13. — Спр. 3.

7. ДАХО. — Ф. Р-4640. — Оп. 13. — Спр. 4.

8. ДАХО. — Ф. Р-4640. — Оп. 13. — Спр. 6.

9. Марочко В. Діяльність торгсинівської системи міста Києва / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — К., 2008. — Вип. 18. — С. 163–175.

10. Марочко В. І. «Торгсини»: золота ціна життя / В. Марочко // Персонал. — 2002. — № 9. — С. 21–23; *Його ж*: «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933) / В. Марочко // Український історичний журнал. — 2003. — № 3. — С. 90–103.

11. Мельничук О. Ю. Київська обласна контора «Торгсину» (1931–1936 рр.): становлення та функціонування : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спеціальність 07.00.01 «Історія України» / О. Ю. Мельничук. — Київ, 2015. — 18 с.

12. Осокина Е. А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941 / Е. А. Осокина. — М., 1999. — 271 с.

УДК: (477)«1920/1930»:366

Скубій І.В.

Нові обличчя соціальної історії: у пошуках споживача¹

У статті розглядаються особливості дослідження історії радянського споживання та повсякденного життя в 1920-1930-ті роки. Аналізується проблема вивчення споживачів як одних із акторів соціального життя. Для їх класифікації пропонується застосування гендерно-вікового підходу, тому об'єктом дослідження було обрано дітей, чоловіків та жінок.

Ключові слова: споживач, повсякденне життя, радянське суспільство, 1920-1930-ті роки, чоловік, жінка, дитина.

Динамічний розвиток історичної науки та пошук нових методологій вивчення минулого звернув увагу наукової спільноти на матеріальність як важливу складову будь-якого суспільства. Дослідники мають прекрасну можливість зробити її однією з центральних проблем, враховуючи особливе ставлення до світу матеріальних речей в радянську добу.

Характерною рисою сучасної історіографії соціальної історії є пошук та «віднайдення» нових облич, нових акторів дослідження. Історія великих соціальних груп, інтелігенції, робітників, селянства, партійної еліти, поступається своїм місцем «невидимим» творцям повсякденного життя, які раніше «розчинялися» в загальному наративі. Одним із можливих об'єктів нової соціальної історії можуть стати споживачі як одні із співучасників соціально-економічних відносин. Особливість їхнього місця в сучасному історіописанні пояснюється не професійним, матеріальним чи соціальним становищем, а в

¹ Дослідження було вперше представлено на науковій конференції «Досліджуючи минуле: нова соціальна історія на перехресті методологічних поворотів», яка відбулася 22-24 березня 2018 р. в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

першу чергу характером відносин з матеріальними об'єктами та між собою, і пов'язане з практиками купівлі, споживання і використання.

Їхня соціальна група є не меншою, ніж перераховані вище спільноти, а її специфіка полягає у тому, що вона одночасно може поєднувати всіх разом. Так, кожна людина незалежно від свого професійного чи соціального статусу є споживачем, у тому числі незалежно від своєї національної, релігійної чи територіальної приналежності. У зв'язку з цим у контексті вивчення історії радянського суспільства завданням дослідника є фактично вивчення соціальних ролей робітників чи партійної номенклатури у процесі споживання товарів та послуг.

Для того, щоб відкрити нові обличчя соціальної історії доби зародження радянського суспільства слід дати відповідь на такі питання: яким же був український споживач? Як формувався його суспільний образ? Чи був він самостійним у своєму повсякденному виборі і чим цей вибір обумовлювався? Які речі свідчили про соціальний статус особи? Не можна оминати і необхідність з'ясування впливу ідеології та комуністичної пропаганди на споживчий вибір людини. Яким було місце ідеологічної складової в конструюванні радянської фемінності та маскулінності засобами споживання?

Вперше звертаючись до цієї проблеми у дослідника радянської історії може виникнути питання: а чи можливо вивчати те, чого не було в тому суспільстві? Чи можна досліджувати споживання в тому суспільстві, яке не є суспільством споживання у загальноприйнятому значенні? Так, традиційними рисами суспільства споживання вважається масове споживання індивідуальних благ, індивідуалізація, формування особливої системи цінностей та установок [1]. Суспільство споживання, як наукова проблема, вперше було розглянуто в однойменній праці Жана Бодрійяра. На думку сучасних дослідників, «суспільство споживання є органічним синтезом механізмів виробництва не тільки товарів і послуг, але й бажань, потреб, інтересів, що забезпечують їх збут, культури, політичних механізмів і т.п. [2].

«Віднайдення» обличь споживачів є цікавим і непростим завданням особливо в тих країнах, які позиціонували свою ворожість суспільствам споживання і вели проти них ідеологічну боротьбу. Одним із таких прикладів можна вважати радянське розуміння матеріальності, яке почало формуватися відразу з приходом більшовиків до влади у 1917 р. Втім, поняття «товарний фетишизм» в наукову термінологію було введене саме одним із ідеологічних теоретиків комунізму Карлом Марксом, предметом дослідження якого був процес споживання в капіталістичному суспільстві. «Мікроанатомію» буржуазного ладу він пояснював через наявність товару, який мав магичні властивості над споживачем. Відповідно до його концепції товарам приписувалися магичні властивості, а володіння ними в свою чергу підвищувало соціальний статус їхніх власників.

Вороже та засуджуюче ставлення до «споживацтва», як називала це більшовицька влада, було обумовлене не лише ідеологією, а й особливостями радянської економіки, диспропорцією у розвитку великої та легкої промисловості, де остання якраз і мала б працювати на задоволення потреб населення. У 1927 р., Михайло Томський, голова Всесоюзної Спілки профспілок, сказав: «Новий побут – це коли ти гарно і дешево одягнений, гарно і дешево взутий, гарно і дешево накормлений, гарно і дешево обслугований» [3].

Основні практики та пов'язаний з ним стиль споживання в радянському суспільстві сформувалися у добу раннього сталінізму, що обумовлює необхідність обрання об'єктом дослідження споживачів 1920-30-х років. Цей період можна назвати початковим етапом формування радянського споживача, який в свою чергу не можна описати лінійно та однозначно. Протягом цього часу відбувалися різкі зміни у методах і механізмах впливу на матеріальний світ та повсякдення людини з боку держави, що закінчилося встановленням повного контролю над ним до кінця 1930-х років.

Географія дослідження обмежується міським простором радянської України, оскільки для споживання у сільській місцевості були характерні інші особливості та практики, які у

свою чергу конструювали нові «інші» обличчя споживачів як за соціальним, так і за професійним становищем.

Вагомий внесок у розробку проблем споживання в радянському суспільстві було зроблено колом відомих науковців радянологів (Шейла Фіцпатрік (2008), Олена Осокіна (1999), Джулія Хеслер (2004), Ігор Орлов (2016), Наталя Лебіна (1999, 2017), Ольга Гурова (2008)). Основоположне значення у дослідженні споживання мають концептуальні теорії споживання Арджуна Аппадурі та Ігоря Копитофа.

Джерельною базою дослідження є плани та звіти про товарне постачання (з фондів ЦДАВО, ЦДАГО та ДАХО), газетна періодика («Комуніст», «Соціалістична Харківщина», «Робочий пролетарий», «Работница», «Игрушка», «Легкая индустрия» та ін.), джерела особового походження 1920-30-х років (спогади, мемуари).

Попри існування монолітного образу споживача, до якого зверталася влада в ідеологічних тезах та пропаганді, узагальнювати цю соціальну групу абсолютно не можна. Очевидно, що в першу чергу причиною цього було різне матеріальне та професійне становище. В основі диверсифікації споживачів також може бути гендерна та вікова структура споживачів. У межах пропонованого дослідження для аналізу нових обличь соціальної історії застосовується одночасно гендерний і віковий підхід, який дозволив виділити такі категорії споживачів, як жінки, чоловіки та діти. Дослідження споживання в контексті гендерного підходу дозволить побачити всі «обличчя» споживачів, які були приховані всередині монолітних сконструйованих радянською ідеологією соціальних класів робітників та селян, та виявити взаємозв'язок між споживчими потребами, практиками та образами споживачів, що сформувалися під впливом радянської ідеології та пропаганди.

Виробництво дитячих іграшок з комерційною метою бере початок з XVIII століття [4, р. 585]. Вивчення дитячого споживання залишається маргінальною ділянкою світової історіографії, у тому числі історії дитинства та історії споживання. У зв'язку з цим, як правило, дитячі речі спеціально

не зберігалися, оскільки не вважалися вартими уваги, у порівнянні з речами дорослих.

Дитяче обличчя споживача попри свою «невидимість» у контексті великої історії займає важливе місце у її творенні. Саме в роки дитинства людина отримує у процесі соціалізації абсолютні цінності – доброту, любов, правду, справедливість, гідність, свободу, чесність, тому, очевидно, що від того, які саме цінності та яким чином вони засвоєні будуть залежати її громадянська позиція та майбутні погляди на суспільний устрій, державу. Звичайно, слід враховувати, що у порівнянні з іншими товарами повсякденного вжитку, дитячі знаходились на певній периферії, особливо в умовах повоєнної руїни, голоду. Разом з тим, дитячі іграшки, як інші дитячі споживчі товари, часто залишались поза основним дискурсом навколо проблем споживання в радянському суспільстві, «іншим» виміром матеріальності ранньорадянського часу [5].

До уваги слід також взяти те, що серед багатьох товарів повсякденного вжитку визначальними для дитини були одяг та іграшки, що з іншого боку вказує на необхідність «занурення» є світ речей, а не лише продуктів дитячого харчування. Сучасні дослідники називають сферу дитячого споживання окремим світом, де дитина є незалежним споживачем та може розпізнати маніпулятивну рекламу та інші види впливів на її поведінку як споживача. З іншого боку маємо враховувати, що у більшості випадків батьки були і є безпосередніми покупцями більшості дитячих товарів. Тому в межах даного дослідження ставиться питання про те, чи можна вважати дітей 1920-30-х років вільними у своєму споживчому виборі? Чи варто говорити про непряме споживання дорослими дитячих речей? Іншими словами, слід з'ясувати, до якої міри діти були акторами в таких соціально-економічних відносинах.

Українськими та закордонними науковцями було з'ясовано особливості формування нової радянської жінки, радянської жіночої моди, але попри ці успіхи, залишився непоміченим чоловік, образ якого в умовах модернізації суспільства також набув кардинальних змін.

Маскулінність як наукова проблема є майже «білою плямою» в сучасній українській історичній науці [6], тоді як жіночі студії вже давно оформилися в окремий напрям та інституалізувалися. Зокрема українськими та закордонними науковцями було з'ясовано особливості формування нової радянської жінки, радянської жіночої моди, але попри великі успіхи, залишився непоміченим чоловік, образ якого в умовах модернізації суспільства також набув кардинальних змін. У зв'язку з чим доречною є постановка питання про те, чи «охопила» радянського чоловіка ця модернізація? Чи були практики споживання модернізовані чи залишались і надалі архаїчними? До того ж серед дослідників є поширеною думка про кризу у вивченні маскулінності [7] що також актуалізує необхідність її конструювання як наукової проблеми в контексті радянологічних студій.

Особливістю дослідження «чоловічого» в радянському суспільстві є фактична його неприсутність у загальному дискурсі споживання, хоча він може ототожнюватися з робітником, членом партії, викладачем тощо. У той же час, досліджуючи жінку, ми можемо спиратися на достатньо велику кількість спеціальних жіночих видань, які саме й були покликані формувати їхні споживчі смаки. У даному випадку чоловічий сегмент споживачів залишився майже неохопленим. Попереднє вивчення таких місцевих та республіканських періодичних видань, як «Харьковский пролетарий», «Харьковский рабочий», «Вечірня робітнича газета» свідчить про відсутність чіткої редакційної політики щодо чоловіка як споживача, а відповідно і державно-партійної лінії. Фактично, в цих умовах його образ залишився практично невидимим, хоча відповідно до комуністичної ідеології чоловік-пролетар і був одним із творців нових змін.

Разом з тим, образ чоловіка-споживача не був монолітним, що є цілком очевидним, враховуючи диференціацію радянського суспільства та становище таких привілейованих груп, як, наприклад, партійна номенклатура. Свої власні практики споживання були також у тих професійних груп, які знаходилися

ближче до виробництва або розподілу певних товарів, що було особливо помітно в умовах дефіциту. У зв'язку з цим ми не можемо говорити про гомогенність образу чоловіка як споживача, а радше про його типові риси. Загальновідомо, що таке становище було пов'язано з проблемою доступу до матеріальних ресурсів, дефіцитом, який був характерним символом радянського суспільства протягом усього часу його існування. Тобто ми можемо говорити про абсолютні різні типи чоловіків-споживачів у міському середовищі: робітників, партійних чиновників, викладачів, «непманів», торговельних службовців, військових тощо.

Місце жінки-споживачки в радянському суспільстві визначалося як особливостями розвитку ринку та торгівлі в 1920-1930-ті роки, так і було підпорядковане комуністичній ідеології. На початку 1920-х років Володимир Ленін вказував: «Красивим є все, що служить пролетарським інтересам» [8, с. 15]. У наймасовішому всерадянському періодичному виданні для жінок «Работница» можемо зустріти таке висловлювання: «Красивим є все, що відповідає боротьбі за новий побут» [8, с. 15]. Таким чином, розуміння краси трансформувалося протягом досліджуваного періоду та було чітко підпорядковане вимогам держави до жінки та умовам радянської економіки.

У залежності від майнового та соціального становища жінки варто розрізняти, що існували різні типи жінок-споживачок, які у свою чергу мали різні практики споживання.

В цілому, споживання «по-радянськи» було покликано створити нову радянську жінку. Пропаганда та реклама формували нові споживчі потреби жінок.

Отже, вивчення споживання в контексті гендерного і вікового підходу дозволяє побачити різні «обличчя» і типи споживачів. Пропоноване дослідження розширює усталений погляд на радянську суспільство і показує нових акторів соціального життя.

Література

1. Baudrillard J. The Consumer Society. Myths & Structures. – L., Thousand Oaks, N.Y., Delhi: SAGE Publications, 1998.

2. Ильин В. И. Общество потребления: теоретическая модель и российская реальность [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.hse.ru/journals/wrldross/vol05_2/ilyn.pdf>/
3. Кооперация и торговля // Работница. – 1927. – №35. – С. 14.
4. Cook D.T. Children's consumption in history // The history of consumption. Ed. by Frank Trentmann. – New York: Oxford University Press, 2012. – P. 585 – 600.
5. Скубій І.В. Матеріальний світ дитинства та дитячі товари в радянському споживанні в 1920-1930-ті роки // Україна в ХХ столітті: культура, ідеологія, політика. – 2017. – Вип.22. – С.152 – 163.
6. Скубій І. В. Чоловічі споживчі потреби в міському просторі радянської України в 1920-1930-ті роки // Схід. – 2018. – №1 (153). – С. 79 – 83.
7. Buchbinder D. Studying masculinities. – London-New York: Routledge, 2013. – 202 p.
8. В чем красота // Работница. – 1927. – №37. – С. 15.

УДК 323.2

Кулишенко Т.Ю.

Политические технологии легитимации советской политической системы

Легитимация политической системы страны – процедура общественного признания того государственного устройства, в первую очередь, которое существует в данный конкретный момент в стране. Легитимация утверждает политику и власть, объясняет и оправдывает политические решения, создание законодательной базы и политических структур, их изменение, обновление. Она призвана обеспечивать повиновение, согласие, политическое участие без принуждения (или оправдывает принуждение), использование силы и иных ресурсов, которыми располагает власть. Политические силы, пришедшие к власти, заинтересованы в общественной поддержке. Пренебрегать легитимацией может до известных пределов лишь уверенная в

себе власть, обычно авторитарного или тоталитарного типа, действующая силовыми методами (страх, запугивание, принуждение внеэкономическое и др.).

Тема формирования политической системы Украины 1920-1930-х гг. нашла значительное отображение в литературе, равно как и отдельные аспекты этого процесса [1]. Принципы формирования государственной политики в 1920-1930-е годы подняты в работах Москалевой Н.П. [2]. Важные вопросы влияния политических технологий на развитие высшей школы рассмотрены в работах Выговского М.Ю., Майбороды С.В. [3].

В описании многих мыслителей XX в. тоталитарное общество приобрело черты совершенной «идеократии» – господства некой абстрактной универсальной идеи над всеми сторонами жизни общества. Тоталитарная идеология выступает в подобной интерпретации формой религии. Доктринально всеобщее политическое участие масс являлось необходимой предпосылкой и сутью социалистической демократии, неотъемлемым принципом управления, средством преодоления неравенства полов, ликвидации бюрократизма, условием перехода к коммунистическому обществу.

Среди таких ученых выделяется Бердяев Н.А., который подвергает критике советское государственное устройство за то, что жизнь человеческая дегуманизируется, поскольку нравственным объявляется все, что способствует пролетарской революции, т.е. цель оправдывает средства.

Он считал, что социализм попирает личность, ограничивает ее развитие. Н. Бердяев выдвинул альтернативную социалистическую идею, не приемлющую принципа коллективизма, это персоналистический социализм. Основой такого персоналистического социализма, считал он, могут стать ценные положительные черты советского человека – необыкновенная жертвенность, выносливость к страданиям, дух коммюнитарности и др. Советское государство 1930-х годов он оценивает как «до конца доведенное тоталитарное государство», как «крайний этатизм». Главную слабость советских коммунистов он видел в том, что они не могут победить

ненависть. Человек, охваченный аффектом ненависти, – говорил он, – не может быть обращен к будущему, к новой жизни.

Политическая система Украины 1920-1930-х годов формировалась в значительной степени с использованием технологии политической мобилизации, которая получила конкретное воплощение в первых советских конституциях, навязавших обществу параметры политического и хозяйственного устройства. На конституционном уровне определены были те субъекты избирательного процесса, которые имели всю полноту прав для определения легитимности формирующейся политической системы Украины. «Эксплуататорские элементы» или «лишенцы» были устранены от участия в политическом процессе и в дальнейшем многие из них подверглись достаточно жестким проверкам на право свободно работать и даже жить. Власть (согласно первым украинским конституциям) была закреплена за рабочим классом, который должен осуществлять строительство нового общества исключительно в интересах работающих масс и устраняя господствующие классы от участия в этом процессе.

Эти технологии комплексно претворялись в жизнь по всем направлениям социальной жизни, в том числе в образовательной сфере. Уже во второй половине 1920-х годов начинается процесс фактического отстранения граждан от реальной вовлеченности в выработку и реализацию политико-управленческих решений. Принятие Конституции СССР 1936 г. и проведение выборов в союзный парламент и республиканский свидетельствовали о том, что выборы выполняют важную функцию политического воспитания масс и проверки способности номенклатуры добиваться согласия населения на сохранение сталинской политической системы. Неотъемлемой чертой этой системы стало мобилизационное и манипуляторское участие всего взрослого населения в символических политических действиях поддержки режима, которое сочеталось с все охватывающим и жестким контролем сверху.

Поступательное развитие советской страны в 1920-1930-годы было достигнуто через трудовое и творческое

подвижничество всего народа. Многие формы политической мобилизации глубоко укоренились в практике государственной и социальной жизни нашей страны, продолжая существовать и в наши дни.

Литература

1. Фролов М.О. Політична система та номенклатурна еліта радянської України 1920-х–1930-х рр.: особливості та механізм формування і функціонування: монографія. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 826 с.; Висоцький О.Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика: монографія / О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 318 с.

2. Москальова Н.П. Вища школа України у 20-30-ті роки: технології формування / Н.П. Москальова // Гілея. Наук. вісник. Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 65. – №10. – С. 70-75; Москальова Н.П. Принципы формирования органов власти и осуществления государственной политики: историко-политологический аспект / Н.П. Москальова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – №18. – С. 67-73.

3. Виговський М.Ю. Становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні 20–30-х рр. ХХ ст.: автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.Ю. Виговський. – К., 2006. – 35 с.; Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.): автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з державного управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / С.В. Майборода. – К., 2002. – 36 с.

УДК [373.31(410)]«18»

Мокроменко О.В.

Визначення ролі просвітницької діяльності у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії ХІХ ст.

Стаття розкриває суть просвітницької діяльності благодійних громад. Особливу увагу приділено особливостям

просвітницької діяльності народоосвітніх громад. Можна зробити висновок щодо вагомого внеску просвітницької діяльності зазначених громад у справу заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії XIX століття.

Ключові слова: просвітницька діяльність, благодійні громади, народоосвітні громади, заклади елементарної освіти, Велика Британія, XIX століття.

Стаття раскрывает суть просветительской деятельности благотворительных обществ. Особое внимание уделено особенностям просветительской деятельности народопросветительских обществ. Можно сделать вывод о значительном вкладе просветительской деятельности данных обществ в деле образования единой массовой элементарной школы в Великобритании XIX века.

Ключевые слова: просветительская деятельность, благотворительные общества, народопросветительские общества, элементарная школа, Великобритания, XIX век.

The article analyzes education activity of the charity societies. Special attention is given to the peculiarities of education activity of British and National Societies. It is concluded that education activity of the charity societies, British and National Societies has made great contribution in the formation process of elementary schools net in Great Britain during the 19th century.

Key words: *or promoting the education of the poor of the established church throughtout England and Wales, charity societies, elementary schools net, Great Britain, 19th century.*

Постановка проблеми. Увага прогресивно налаштованих верств суспільства в Україні зосереджена на проблемах подальшого реформування національної системи освіти для реалізації завдань освітньої інтеграції. Входження України у Болонський процес вимагає ретельного аналізу і глибокого осмислення культурно-історичної спадщини європейських країн, їхніх освітніх традицій.

Тож за сучасних умов важливим є вивчення набутоків цієї

країни, яка, використовуючи потенціал соціально-економічного прогресу, просунулася далеко вперед у розв'язанні тих чи інших національних проблем, сформувала міцні традиції в освітній сфері.

XIX століття було значним як для розвитку шкільної справи в усіх країнах Західної Європи, так і для становлення педагогічної науки.

Аналіз актуальних досліджень. Узагальнення вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних джерел (монографій, етапичних видань, нормативних документів) доводить, що у Великій Британії XIX ст. накопичено значний досвід в організації елементарної освіти.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що одним із напрямів прояву громадсько-приватної ініціативи Британії у розвитку елементарної освіти у XIX ст. стала просвітницька діяльність благодійних та народоосвітніх громад у вирішенні проблеми заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії XIX століття.

Історіографія педагогічних джерел, присвячених історії освіти, окремим фактам організації елементарної освіти Великої Британії XIX ст., дає підстави для висновку, що ґрунтовно досліджували просвітницьку діяльність благодійних та народоосвітніх громад британські учені: Г. Бернард, Д. Вордл, Дж. Девіс, І. Гамель, Дж. Маккі, Р. Оуен.

Проведена джерелознавча робота дозволяє зробити висновок про малодосліджені аспекти цього питання, домінування загальнооглядових статей та відсутність педагогічного аналізу важливих фактів у сучасних вітчизняних публікаціях.

Мета статті – розкрити суть просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз першоджерел дозволяє стверджувати, що у Великій Британії XIX століття активною просвітницькою діяльністю відзначалися благодійні

громади (засновані з приватної ініціативи до XIX ст.): громада поширення християнських знань англіканської церкви, громада покращення становища бідних, громада для запровадження та підтримки недільних шкіл ; благодійні громади (засновані з приватної ініціативи у XIX ст.): громада шкіл для сиріт, громада для заснування шкіл; народоосвітні громади (засновані з приватної ініціативи у XIX ст.): національна громада народної освіти у дусі панівної церкви, громада для розповсюдження ланкастерської або британської системи навчання дітей з бідних сімей.

Установлено, що просвітницька діяльність благодійних громад протягом XIX століття спрямовувалася на фінансову підтримку та масове відкриття елементарних шкіл у Великій Британії. Із звітів громад за 1804 р. з'ясовано, що громада поширення християнських знань англіканської церкви (заснована наприкінці XVII ст.) за 20 років відкрила та надавала матеріальну підтримку 1000 школам (120 з них у Лондоні, решта в різних частинах Англії та Уельсу). Громада покращення становища бідних (заснована наприкінці XVIII ст.) на початку XIX ст. ініціювала відкриття індустріальних або робітничих шкіл при робітних будинках та парафіях за проектом Дж. Локка, в яких навчалася лише 1 дитина з 9, що отримували державну грошову допомогу для бідних. Власник газети у Глочестері, Роберт Рейкс ініціював відкриття недільних шкіл, започаткував рух за недільні школи та у 1785 р. заснував громаду для запровадження та підтримки недільних шкіл. Громадою були сформовані місцеві комітети наполовину з церковних служників в різних графствах країни. Так, у 1801 р. громада заснувала 3 тис. недільних шкіл, кількість яких збільшилася в 7 разів за наступні 50 років [3, с. 29; 6, с.727; 7, с. 18].

У ході дослідження виявлено, що у 1844 р. за ініціативою лорда Шефтсбері було створено благодійну громаду шкіл для сиріт. Так, із звіту громади відомо про заснування 132 шкіл у Лондоні у 1852 р. та 250 – у 1870 р.

У 1846 р. засновано з приватної ініціативи благодійну громаду, при матеріальній підтримці якої було відкрито в Лондоні

4 школи У. Ловетта в 1848 р. [5; 6, с. 633; 7; 8].

Широке поширення недільних навчальних закладів територією Великої Британії та за її межами зумовило виникнення різноманітних товариств недільних шкіл, так у 1797 році було засновано „Товариство недільних шкіл” в Единбурзі, а в 1803 році баптистський мирянин Вільям Броуді Гарні, який служив стенографістом у Палаті Лордів, організував міжденомінаційне „Товариство Лондонських недільних шкіл” (London Sunday School Union), яке існує й донині.

Діяльність товариств носила досить активний характер, так, наприклад, у звіті „Товариства щодо створення і розвитку недільних шкіл” (Society for the Establishment and Promotion of Sunday Schools) зазначалося, що до 1895 року його члени поширили 91915 підручників з правопису та орфографії, 24232 Завітів і 5360 Біблій [4].

Товариства ініціювали створення преси й публікацій для вчителів недільних шкіл, у яких висвітлювалися окремі питання методики викладання в цих навчальних закладах.

У ході наукового пошуку виділено такі напрями просвітницької діяльності Британської та Національної народоосвітніх громад протягом ХІХ століття:

- відкриття у Лондоні центральних шкіл Ен. Белла і Дж. Ланкастера, в яких розроблено моніторну методику навчання;
- створення при центральних школах інститутів для підготовки вчителів для шкіл і забезпечення елементарних шкіл вчителями;
- розповсюдження британських і національних шкіл по всій країні;
- ознайомлення широкого кола педагогічної громадськості з новою системою навчання;
- видавнича діяльність;
- введення методів Дж. Ланкастера и Ен. Белла у класичні та граматичні школи Великої Британії та за її межами.

Розглянемо детальніше просвітницьку діяльність народоосвітніх громад.

Слід зазначити, що ідею Просвітництва і Французької революції про право кожного на освіту підхопили і по-своєму інтерпретували в ХІХ ст. відомі британські педагоги Джозеф Ланкастер і Ендрю Белл, яких вважають фундаторами народного шкільництва в Англії [2, с. 9; 3, с. 61].

Отже, щоб підтримати приватну ініціативу Дж. Ланкастера у його справі в 1808 р. створено народоосвітню громаду для розповсюдження ланкастерської або британської системи навчання дітей з бідних сімей. В 1811 р. Ен. Беллом було відкрито Національну громаду народної освіти в душі панівної церкви.

Виявлено, що громада для розповсюдження ланкастерської або британської системи навчання дітей з бідних сімей з 1814 р. ініціювала поширення шкіл, що працювали за системою навчання Дж. Ланкастера, згодом ці навчальні заклади отримали назву британських. В свою чергу національна громада народної освіти у душі панівної церкви з 1811 р. ініціювала відкриття шкіл Е. Белла, або національних шкіл; відкриття в єпископствах англіканської церкви шкільних товариств, що піклувалися про заснування і утримання нових шкіл за системою Ен. Белла [1; 9, с. 50].

Британські школи засновувались переважно у великих містах, національні можна було зустріти й у найвіддаленіших куточках Великої Британії до 1870 р.. Наведемо один з фактів, тільки в Уельсі у 50-ті роки відкрито народоосвітніми громадами 231 національна школа та 79 британських, у 1870 р. – 1000 національних шкіл та 300 британських [5, с. 388; 7].

Уточнено, що у світову педагогічну практику школи двох педагогів увійшли під назвами: ланкастерські школи та школи Ен. Белла. В історію освіти Великої Британії школи двох діячів увійшли як британські та національні, на честь громад, які опікували елементарні школи [9, с. 60].

З щорічного звіту роботи Національної громади народної освіти в душі панівної церкви установлено, що громада ініціювала відкриття центральної школи у Лондоні 19 червня 1813 р., в якій навчалось 600 хлопців та 400 дівчаток. Виявлено, що зусиллями обох народоосвітніх громад засновані інститути для підготовки

вчителів і вчительок для національних та британських шкіл при центральних школах [1; 9].

Уточнено, що після узагальнення досвіду організації дешевої школи для бідних, Ен. Белл та Дж. Ланкастер запропонували у центральних школах нову систему навчання, коли один вчитель міг навчати і контролювати велику кількість учнів – до ста і більше одночасно. Для цього вчитель використовував допомогу найкращих учнів, які чітко виконували методичні вказівки вчителя. В Англії історично ця система відома як спосіб самонавчання (від англ. Self tuition), оскільки кращі учні навчали слабших, отже навчальний процес здійснювався під керівництвом самих учнів. Після поширення моніторної системи навчання у Франції вона стала відома у світі як система взаємного навчання [3; 6, с. 520; 9].

Слід зазначити, що національна народоосвітня громада друкувала методичні посібники для ознайомлення вчителів з системою Ен. Белла, дешеві підручники для шкіл; надавала кошти для систематичного друкування видань Ен. Белла: «Мадраська школа» (1808 р.), «Методи навчання» (1808 р.), «Опис мадраської школи» частина 1 (1812 р.), «Опис мадраської школи» частина 2 (1814 р.), «Використання методів мадраської школи для класичних та граматичних шкіл» частина 3 (1815, 1817 р.р.) [1, с. 67].

Відомо, що британська народоосвітня громада організувала публічні лекції Дж. Ланкастера у багатьох містах Великої Британії та європейських країнах з метою ознайомлення широкого кола педагогічної громадськості з його системою навчання; ініціювала вивчення ланкастерської системи навчання викладачами та студентами Франції, Швейцарії, Данії, Іспанії, Швеції, Росії та відкриття шкіл ланкастерської системи навчання на благодійні внески заможних осіб у Великій Британії, Європі, США [1, с. 17].

Підтверджені факти про те, що британська народоосвітня громада приклала зусилля щодо впровадження ланкастерської системи у викладання співів, малювання, музики, гімнастики. Так, у музичній школі в Дубліні професор Лож'є застосував методи

Дж. Ланкастера для навчання гри на музичному інструменті одночасно декількох учнів. Він виготовив спеціальний пристрій хіропласт, на якому закріплювалася рука учня. Для пристрою були написані прості мелодії. Варто вказати, що П. Аморо застосував метод Дж. Ланкастера під час навчання гімнастики. Він виготовив таблиці із зображенням м'язової системи тіла людини, в якій розкрив послідовність виконання фізичних вправ, спрямовувалися на розвиток окремих груп м'язів [1, с. 143].

Відомо, що народоосвітні громади сприяли поширенню белл-ланкастерських методів у класичних та граматичних школах, у вищих навчальних закладах. Наприклад, ректор Едінбурзького університету, професор Піллау, першим використав методи Дж. Ланкастера у викладанні наук. У 1816 р. в Парижі професор Массіміно першим застосував ланкастерський метод навчання співів. Його учениця Рено д'Ален започаткувала навчання музиці – читання та навчання музичній нотній грамоті по музичних таблицях, коли основним видом роботи було послідовне виконання кроків. Перший крок полягав у тому, що одна учениця співала два такти. Потім інші учениці записували ці такти на слух [1, с. 150].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Доведено, що просвітницька діяльність благодійних та народоосвітніх громад спрямовувалася передусім на привернення уваги широких громадських кіл, у першу чергу – британського уряду до проблеми створення і діяльності елементарних шкіл; практичну реалізацію ідеї всезагальної освіти; підтверджувала характер приватної ініціативи постановки шкільної справи у Великій Британії у XIX ст. та виконання просвітянами основних положень законодавчого акту 1803 р. про накладання обов'язків на заможних осіб щодо заснування благодійних елементарних шкіл по всій країні.

Викладений матеріал свідчить про вагомий внесок просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справу заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії XIX століття.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямі є

детальний аналіз досвіду підготовки вчителів елементарних шкіл у Великій Британії XIX століття.

Література

1. Гамель И. О способах взаимного обучения по системам Белла, Ланкастера и других / И. Гамель; пер. с нем. – С.-П.: Тип Глазунова, 1845. – 179 с.

2. Оуэн Р. Образование характера. Новый взгляд на общество / Роберт Оуэн; [По 3 изд. 1817 г. С объяснениями проф. Освальда Колльмана; пер. С.К. под ред. В.В. Битнера.]. – С.-П.: Вестник знаний, 1909. – 64 с.

3. Barnard H. C. A History of English Education from 1760 / H. C. Barnard. – London: University of London Press, 1961. – 150 p.

4. Collins L. Macclesfield Sunday School 1796 – 1996 / Louanne Collins. – Macclesfield, Cheshire: Macclesfield Museums Trust, 1996. – 431 p.

5. Davies J. A History of Wales / J. Davies. – London: Penguin Books, 1993. – 500 p.

6. Gardiner J., Wenborn N. The history today companion to British history / J. Gardiner, N. Wenborn – London, Collins and Brown, 1995. – 839 p.

7. Leach A. F. Some results of research in the history of Education in England with suggestions for its continuance and extension / A. F. Leach. – London published for the British Academy, 48 p.

8. Mackie J. D. A History of Scotland / J. D. Mackie. – London: Penguin Books, 1991. – 414 p.

9. Wardle D. English popular education 1780-1970 / D. Wardle. – Cambridge: CUP, 1976. – 197 p.

ТУРИЗМ ТА ПРОБЛЕМИ КРАЄЗНАЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 551.4:338.3

Моїсєєва Н.І., Кобченко Н.О., Кобченко Ю.Ф.

Краєзнавчий аспект ландшафтних досліджень

У роботі визначається місце, яке займає ландшафтознавство у краєзнавчих дослідженнях та обґрунтовується правомірність трактування поняття «ландшафтне краєзнавство», як складової географічного краєзнавства з елементами історичного та суспільного краєзнавства.

Ключові слова: краєзнавство, ландшафтне краєзнавство, історичне краєзнавство, суспільне краєзнавство, географічне краєзнавство.

В работе определяется место, которое занимает ландшафтоведение в краеведческих исследованиях, и обосновывается правомерность трактовки понятия «ландшафтное краеведение», как составляющей географического краеведения с элементами исторического и общественного краеведения.

Ключевые слова: краеведение, ландшафтное краеведение, историческое краеведение, общественное краеведение, географическое краеведение.

In the work it was determined the place which the landscape science takes in research of regional studies and substantiated right of definitions notion “landscape regional studies”, as component of geographical regional studies with element historical regional studies and public regional studies.

Key words: regional studies, landscape regional studies, historical regional studies, social regional studies, geographical regional studies.

Природні об'єкти, як окремі компоненти, так і їх системи, є предметом дослідження різних наукових дисциплін, у тому числі географічного краєзнавства і ландшафтознавства. Предметом дослідження останнього є географічний ландшафт, як природний комплекс, для якого характерна єдина літогенна основа, рел'єф, гідрологічні і кліматичні умови, ґрунтовий покрив і біоценоз [7, 9]. Предметом дослідження краєзнавства є природні краєзнавчі ресурси (геолого-мінералогічні пам'ятки, водні об'єкти, особливості ґрунтів і біоценозу тощо), ступінь їх освоєння і характер експлуатації; визначні рукотворні надбання, пам'ятки історії і культури, краєзнавчі заклади та об'єкти інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку краєзнавчого руху [1, 6, 10].

Актуальним постає питання – у якій мірі співпадають предмети дослідження цих дисциплін і які новітні напрямки науки виникають на стиках розвитку цих галузей.

Ми маємо певний досвід у галузі ландшафтних і краєзнавчих досліджень, що дає змогу зробити спробу розглянути їх спільні риси і визначити краєзнавчий аспект ландшафтних досліджень. Крім того, нами започаткований широкий ландшафтно-географічний підхід до вивчення сільськогосподарських і природно-меліоративних аспектів досліджуваних територій, обґрунтовано поняття “природно-агромеліоративна система” як об'єкт дослідження меліоративної географії; виконана моніторингова оцінка ролі природних процесів і антропогенних факторів розвитку природно-антропогенних систем, де розкривається зміст прикладних краєзнавчих досліджень [3, 4].

У нашій роботі ставиться за мету визначити місце, яке займає ландшафтознавство у краєзнавчих дослідженнях та обґрунтувати правомірність трактування поняття «ландшафтне краєзнавство», як складової географічного краєзнавства з елементами історичного та суспільного краєзнавства.

Предметом дослідження у галузі ландшафтознавства є географічний ландшафт. Поняття «географічний ландшафт» у науковому розумінні – це генетично однорідний природний

територіальний комплекс, що має притаманне лише йому сполучення природних компонентів, які склалися в тільки для нього властивих умовах літогенної основи, рел'єфу, гідрологічних особливостей, кліматичних умов, ґрунтового покриву і єдиного біоценозу. Таким чином, ландшафт – це не просто набір або поєднання компонентів, а така їх сукупність, яка є якісно новим, складнішим природним утворенням, що характеризується властивістю цілісності. Ландшафт можна визначити як просторово-часову систему географічних компонентів, взаємообумовлених у своєму розміщенні і які розвиваються як єдине ціле, і який цим самим визначає економічні можливості відповідного регіону, зумовлює тип місцевого господарювання, характер краєзнавчих процесів.

Поняття "ландшафт" в історичній регіоналістиці застосовується у дослідженнях тих зв'язків, які в певному історичному і окультуреному просторі єднають певне співтовариство людей з природою і створеним руками цієї спільноти середовищем і перетворюють цей простір у її "малу батьківщину", "рідний край" і формують краєзнавче розуміння досліджуваних територій [11]. Такий підхід дає змогу поєднати ці напрямки і назвати цю галузь наукових досліджень «ландшафтне краєзнавство», що об'єднує природничі, історичні і суспільні аспекти краєзнавства.

Ландшафтне краєзнавство формується на стику географічного, економічного, історичного й суспільного краєзнавства, а також туризмознавства і рекреації шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань. Будучи тісно пов'язана з загальним краєзнавством воно, у той же час, є географічною наукою. Це і зрозуміло, адже ландшафт – один з компонентів географічної оболонки, а розуміння ландшафтно-краєзнавчих явищ можливо тільки при врахуванні усіх географічних факторів, взаємно пов'язаних із краєзнавством. Це визначає місце ландшафтного краєзнавства у системі краєзнавчих наук, а також визначається місцем предмету дослідження об'єктів ландшафтного краєзнавства у системі дослідження природних комплексів.

Особливістю розвитку ландшафтного краєзнавства, як міждисциплінарної галузі, є об'єднання, з одного боку, групи практичних завдань, пов'язаних з вивченням природних умов досліджуваних територій, а з іншого боку – науково-методичного апарату краєзнавчих дисциплін, що беруть участь у розв'язанні поставлених задач, щодо вивчення рідного краю.

Розглядаючи місце ландшафтного краєзнавства у системі краєзнавчих наук (рис. 1) відзначимо, що у своєму розвитку воно спирається на знання фундаментальних законів фізики літосфери, атмосфери, гідросфери і біосфери, а також на науки про Землю: фізичну географію, геологію, ґрунтознавство, гідрологію, біогеографію, тощо.

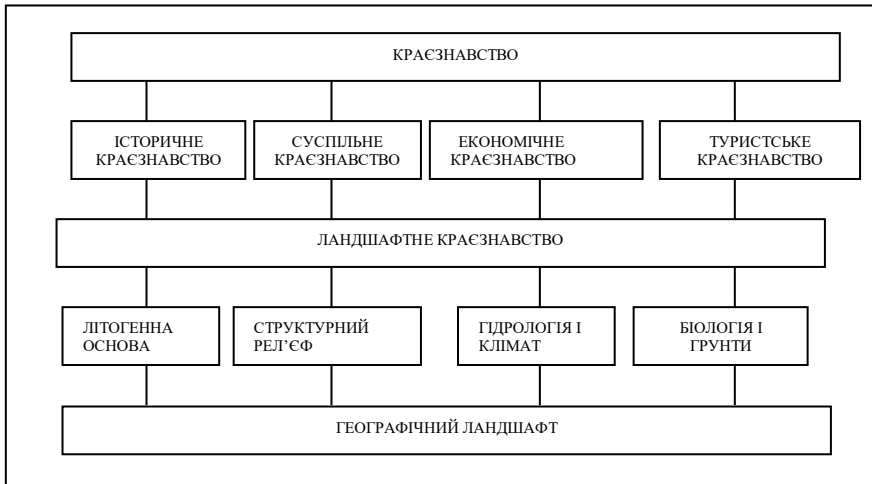

Рис. 1. Місце ландшафтного краєзнавства у системі краєзнавчих наук.

Ландшафтно-краєзнавчі дослідження є важливим джерелом формування наукової фактологічної бази географії, історії, етнографії, дидактики, методики викладання у вищих навчальних закладах і шкільних курсів географії, поповнення музейних експозицій, змістовного насичення наукових і популярних видань. У процесі краєзнавчої діяльності пошукачі, на основі безпосереднього вивчення компонентів природи,

природних комплексів і ресурсів, результатів господарської діяльності поселень, формують географічні і суспільно-економічні поняття, накопичують дані для узагальнень, розвитку уявлень про систему складових географічного простору рідного краю. Краєзнавчу діяльність стимулює набуття навичок, умінь, самостійності, що задовольняє пізнавальні потреби, освоєння прийомів наукових досліджень майбутніми краєзнавцями.

Таким чином, розглянувши рівень ландшафтно-краєзнавчих досліджень, можна зробити наступні висновки:

— характерною особливістю сучасних наукових краєзнавчих досліджень стали інтеграційні процеси, що викликали до життя появу нових наукових напрямків. Можна стверджувати, що у галузі географічного краєзнавства розвивається новий прикладний напрямок – ландшафтне краєзнавство, де рівень наукового знання відзначається широтою і розгорнутістю, а його зміст носить міждисциплінарний характер.

— це дозволяє у межах ландшафтного краєзнавства виділити два рівні досліджень – монодисциплінарний і міждисциплінарний. Монодисциплінарний метод досліджень дає можливість характеризувати єдністю предмета дослідження, метода і мови, а також провадиться в межах окремих наук. Міждисциплінарний рівень відноситься до специфічного типу проблемних досліджень, метою яких ї комплексне вивчення об'єктів.

— методи ландшафтно-краєзнавчих досліджень — основа для проведення комплексного вивчення природних об'єктів і покликані вивчати природні і краєзнавчі об'єкти і явища, що необхідно для розуміння генезису ландшафтно-краєзнавчого комплексу, його еволюції, історії формування, виявлення закономірностей і взаємозв'язку між краєзнавчими об'єктами та компонентами природи і ландшафтними комплексами.

Література

1. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнєцова В.І. Основи краєзнавства. – К.: Просвіта, 2001. — 249 с.

2. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства // Український географічний журнал. — 1993. — № 3. — С. 52—55.
3. Кобченко Ю.Ф. Мелиоративная география – новая область междисциплинарных исследований // Вестник ХГУ. – 1982. – № 228. – С.62-66.
4. Кобченко Ю.Ф. Географо-мелиоративный мониторинг – как метод междисциплинарных исследований. – Х.: ХГУ, 1993. – 135 с. – Укр. – Деп. в ГНТБ України.
5. Кобченко Ю.Ф., Редина В.А. Краеведение и туризм. Программа и методические указания по организации туристско-краеведческой работы в школе. – Х.: ХГУ, 1989. – 30 с.
6. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: науковий збірник. – К.: Академія, 2003. – 232 с.
7. Маринич О.М., Шищенко П.Т. Фізична географія України: Підручник. — К.: Знання, 2005. — 357 с.
8. Мариняк Н., Мариняк Я. Сучасне географічне краєзнавство в Україні: суть і завдання / Праці НТШ. – Л., 2003. – Т. XL. С. 332 -336.
9. Міхелі С.В. Основи ландшафтознавства. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 347 с.
10. Скубій І.В. Туристичний потенціал місць історичної пам'яті в Україні // Вісник ХНТУСГ. – 2017. – Вип.188. Економічні науки. – С.162-169.
11. Тронько П.Т. Українське краєзнавство в ХХ столітті. – К.: Либідь, 2002. – 135 с.

УДК 338.4: 477.8

Редина В.А., Мархалюк Н.П.

**Використання краєзнавчих матеріалів при виконанні
учнівських науково-дослідницьких робіт**

У статті визначається значення краєзнавчих матеріалів, які використовуються при підготовці науково-дослідницьких робіт. Розглядається досвід роботи педогогічного колективу Харківської обласної станції юних туристів, який успішно керує

процесом проведення науково-дослідницьких робіт серед учнівської молоді області, виконує роботи з науково-теоретичної і методичної підтримки у підготовці цих робіт, проводить конкурси-захисту робіт у рамках Малої академії наук.

Ключові слова: *краєзнавство, науково-дослідницькі роботи, Мала академія наук, географічне краєзнавство, Науки про Землю.*

В статтє определяется значение краеведческих материалов, которые используются при подготовке научно-исследовательских работ. Рассматривается опыт работы педагогического коллектива Харьковской областной станции юнных туристов, который успешно руководит процессом проведения научно-исследовательских работ среди учащейся молодежи области, выполняет работы по научно-теоретической и методической поддержке в подготовке этих работ, проводит конкурсы-защиты работ в рамках Малой академии наук.

Ключевые слова: *краеведение, научно-исследовательские работы, Малая академия наук, географическое краеведение, Науки о Земле.*

In the article it was determined the value regional studies materials which using for preparing the scientific-research work. Experience of pedagogical of collective Kharkov regional of the station of young tourist which directs successfully the process of putting scientific-research work among scholar youth of region, performs work for scientific-theoretical and methodical support in the preparation these work, conducts a competition-protection of work within the framework of the Small academy of sciences is considered.

Key words: *regional studies, scientific-research work, Small academy of sciences, geographical regional studies, sciences of Earth.*

Учнівська науково-дослідницька діяльність у галузі географії є складовою частиною загального учбово-виховного процесу у школі, що виховує освічену людину, гуманіста і природолюбця, прагнення зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства, розвиває логічне мислення, вміння виконувати й проводити наукові дослідження.

Впровадження учнівської науково-дослідницької роботи у галузі природничих наук вирішує цілу низку завдань з особистісного розвитку обдарованої дитини, є одним із важливих етапів формування особистості і учнівської компетентності у процесі засвоєння теоретичних знань про сутність географічних досліджень, їх основні завдання, розуміння фундаментальних закономірностей природи і створення умов для творчого та інтелектуального розвитку особистості в процесі науково-дослідницької роботи [3].

Зараз в Україні шириться краєзнавчий рух, відбувається процес відновлення історичної пам'яті, написання історії, вивчення і дослідження минулого і сучасного українського народу, коріння якого сягає тисячолітньої цивілізації. Вчителі та учні шкіл Харківської області, а також позашкільних закладів, серед яких провідне місце займає Харківська обласна станція юних туристів, беруть активну участь у дослідженні маловідомих і невідомих сторінок історичного минулого рідного краю, розгортанні широкого загалу його вивчення у рамках Всеукраїнських історико-краєзнавчих експедицій «Історія міст і сіл України», «Моя Батьківщина – Україна», «Моя земля – земля моїх батьків», філій і територіальних відділень Малої академії наук, інших краєзнавчих акцій. Харківська обласна станція юних туристів, якій невдовзі виповнюється 70 років, є центром навчально-виховної, методичної, масової роботи з туризму та краєзнавства серед учнівської молоді. Сьогодні вона є сучасним позашкільним закладом освіти, де створено та активно діє модель туристського навчально-оздоровчого комплексу [6].

Педагогічний колектив облСЮТур розвиває такі пріоритетні напрямки діяльності, як туризм, краєзнавство, екскурсійна діяльність, організація оздоровлення дітей і їх дозвілля, підготовка кадрів для роботи з дітьми, профрієнтаційна діяльність та довузівська підготовка. Крім того, значна увага приділяється роботі з обдарованою молоддю. Тут з 1976 року діє наукове товариство юних краєзнавців «Слідопит», яке стало у 1994 році базою для відкриття секцій історико-географічного напрямку Харківського територіального відділення Малої академії

наук України. За роки діяльності відділення тисячі учнів приймали участь в роботі секцій, сотні з них стали переможцями обласного етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН України. Останні роки поспіль юні краєзнавці Харківського територіального відділення МАН ставали кращими в Україні, так як протягом тривалого часу педагогічний колектив облСЮТур активно керує процесом проведення науково-дослідницьких робіт серед учнівської молоді області, виконує роботи з науково-теоретичної і методичної підтримки у підготовці цих робіт, проводить конкурси-захисту робіт у рамках Малої академії наук.

Харківське територіальне відділення «Науки про Землю» включає наступні секції: «Географія та ландшафтознавство», «Кліматологія та метеорологія», «Гідрологія» та «Геологія, геохімія та мінералогія». Кожна секція по-своєму є цікавою і має широкий вибір тем для написання науково-дослідницьких робіт. Наведемо приклади назв цих тем:

Секція «Географія та ландшафтознавство»:

1. Стратегія соціально-економічного розвитку України, Харківської області; географічні наслідки сучасних економічних перетворень.
2. Рекреаційно-туристський потенціал України. Харківської області. Перспективи розвитку різних форм туризму.
3. Сфера обслуговування (соціальна інфраструктура) України, Харківської області. Особливості розміщення об'єктів соціальної інфраструктури.
4. Антропогенні ландшафти України, Харківської області.
5. Сучасні геоморфологічні процеси на території України, Харківської області.
6. Туристські походи та екскурсії як джерело поглиблення географічних знань.
7. Використання матеріалів краєзнавчих екскурсій у позакласній роботі.
8. Розвиток картографії у Харківському університеті.
9. Організація еколого-природоохоронних досліджень з географічного краєзнавства.

10. Зміна природного середовища під впливом людини.

Секція «Гідрологія»:

1. Особливості водного режиму річок України та їх вивчення.
2. Гідрологічний режим малих річок області.
3. Використання водних ресурсів у господарстві та охорона їх від забруднення та виснаження.
4. Вплив господарчих засобів на річковий стік.
5. Характеристика хімічного складу поверхневих вод та оцінка їх забруднення.
6. Формування та використання підземних вод в межах міста.
7. Аналіз екологічного стану підземних вод України, Харківської області.
8. Проблеми прісної води в Україні, Харківській області.
9. Гідрологічні спостереження малих річок України, Харківської області.

Секція «Кліматологія та метеорологія»:

1. Глобальні зміни клімату та наслідки цього процесу.
2. Зміни середньої добової температури повітря на станціях за певний період.
3. Аналіз клімату України, Харківської області.
4. Дослідження впливу метеопатичних факторів на захворюваність дітей України, Харківської області.
5. Аналіз впливу клімату на здоров'я населення України, Харківської області.
6. Клімат України, Харківської області: у минулому, сьогодні, у майбутньому.
7. Вплив клімату на розвиток сільського господарства України, Харківської області.
8. Особливості вітрового режиму на території України, області.

Секція «Геологія, геохімія та мінералогія»:

1. Вивчення нафтових та газових родовищ Харківщини, свого району.

2. Вивчення гірських порід, які використовуються у будівництві і облицюванні будівель, пам'ятників, метро.
3. Збір і вивчення шкільної колекції мінералів, гірських порід і палеонтологічних решток.
4. Зсуви Харківської області (свого району).
5. Природні пігменти Харківщини та їх практичне використання.
6. Вивчення екологічного стану штучних водоймищ Харкова.
7. Перспективи видобутку сланцевого газу в Харківській області.
8. Палеонтологічні пам'ятники природи України, області.
9. Геологічна практика, як засіб вивчення геологічної будови Харківської області.
10. Вивчення геологічної будови своєї місцевості.

Беручи до уваги запропоновані теми для підготовки науково-дослідницьких робіт по відділенню «Науки про Землю», кожному починаючому «маленькому науковцю» може прийти на думку своя власна ідея і він може запропонувати нову і цікаву тему, якою із задоволенням буде займатися як сам учень, так і керівник його роботи. Учням, які займаються науково-дослідницькою діяльністю, надають допомогу і консультації науковці ХНУ імені В. Н. Каразіна і працівники Харківської обласної станції юних туристів. Існує дуже багато літератури, яка може бути використана при написанні науково-дослідницької роботи будь-якого спрямування і тематики.

Проаналізувавши тематику науково-дослідницьких робіт, які були подані на конкурс МАН по відділенню «Науки про Землю» у поточному навчальному році, ми визначили, що 83% робіт підготовлені на матеріалах власних спостережень і носять краснавчий характер. Прикладом цьому є такі цікаві роботи цьогорічних призерів, як «Географія подієвого туризму в Харківській області» Христосова Михайла (учень 11 класу Більшовицької гімназії Первомайського району), «Антропогенний вплив на лісовий масив в межах с. Піски» Косенко Тетяни (учениця 11 класу Валківського ліцею імені

Олександра Масельського Валківського району), «Природні мінеральні пігменти Харківської області та їх практичне використання» Локтіонової Марини (учениця 11 класу Харківської спеціалізованої школи I-III ступенів №17; вихованка Харківської обласної станції юних туристів), або «Гідрологічний режим та розрахунки водного балансу річки Сіверський Донець» Калашник Дар'ї (учениця 11 класу Манченківської загальноосвітньої школи I-III ступенів Харківського району).

Досліджуючи рідний край, учні та їх керівники працюють у різних напрямках, вивчаючи його геологічні особливості, гідрологію, клімат та інші загально-географічні особливості (рис.1.).

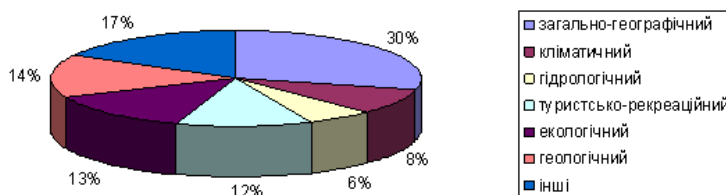

Рис. 1. Напрями науково-дослідницьких робіт МАН з вивчення рідного краю (у % від загальної кількості поданих робіт по відділенню «Науки про Землю»).

При підготовці науково-дослідницької роботи будь-якого напрямку важливим є вибір теми наукового дослідження. Готуючи роботу до Малої академії наук на секції відділення «Науки про Землю», рекомендується краще обирати тему, що ґрунтується на місцевому матеріалі. Це може бути опис режиму місцевої річки; міграційні процеси свого регіону або області; розвиток освіти свого району чи області; рекреаційні ресурси чи аналіз туристичного потенціалу об'єкта, території тощо), тому що глобальні теми дуже громіздкі та складні для школярів, які, в свою чергу, можуть не повністю розкрити суть досліджуваної проблеми. Зазвичай журі досить позитивно сприймають теми, які носять місцевий краєзнавчий характер. Досить високо

оцінюються роботи, в яких присутні власні дослідження та спостереження автора.

Наукове дослідження за обраною темою виконується впродовж декількох етапів: 1) підготовчий камеральний етап, в процесі якого вивчаються наукові матеріали у бібліотеках, архівах, господарських об'єктах, статистичних відділах, опрацьовуються літературні і фондові джерела за темою дослідження; 2) польовий етап, впродовж якого збирається фактичний матеріал і необхідна географічна інформація за час стаціонарних наукових спостережень і в експедиціях, під час туристичних подорожей та екскурсій, спрямованих як на «дику природу, так і на «цивілізовані антропогенні осередки»; 3) заключний камеральний етап, за час якого проводиться обробка зібраного фактичного матеріалу, виконуються картографічні роботи і пишеться звіт та виконується загальне оформлення наукового дослідження.

Науково-дослідницька робота починається з вибору теми, складання плану роботи, знайомства з літературними джерелами, підбору і складання на їх основі плану написання наукового дослідження. Пошук і опрацювання джерел інформації та літератури здійснюються поступово і постійно протягом тривалого періоду. Потрібно намагатися, щоб залучені матеріали були різноманітними (документи, статистика, описи, періодика тощо) і всебічно відображали досліджуване явище, а також були достатніми для його повноцінного, всебічного вивчення.

Наукова література, яка включає в себе як загальні так і спеціальні роботи, повинна повною мірою представляти основні етапи наукової розробки проблеми. Слід звернути увагу на необхідність використання різних форматів наукової продукції (монографій, статей у фахових збірниках і журналах), серед яких можна назвати енциклопедичні словники, довідники адміністративно-територіального устрою, щорічники, монографічні видання – «Суспільно-географічні дослідження» О.Г.Топчієва [8], «Суспільна географія» О.І.Шаблія [11], «Господарство України» та «Населення України», Л.М.Немець,

«Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України)» [7] та інші.

Важливими носіями інформації про різні території є географічні карти. Вони показують розміщення, властивості і зв'язки різних природних і суспільних об'єктів та явищ, дають кількісну та якісну інформацію про них. У науково-дослідницькій роботі обов'язково повинен бути картографічний матеріал, де було б показано розміщення об'єктів, процесів або явищ, що досліджуються.

Основний етап науково-дослідних робіт – це польові роботи, впродовж якого збирається фактичний матеріал і необхідна географічна інформація за час стаціонарних наукових спостережень і в експедиціях, під час туристичних подорожей та екскурсій, спрямованих як на «дику природу, так і на «цивілізовані антропогенні осередки»;

Стаціонарні географічні дослідження являють собою комплекс науково-дослідних робіт, як проводяться на базі регулярної діяльності спеціально обладнаних установ – географічних стаціонарів. На географічних стаціонарах здійснюються тривалі багаторічні спостереження за станом і змінами окремих природних процесів і явищ на різних територіях. Стаціонари бувають гірські, рівнинні, поліські, степові, які спеціалізуються на вивченні метеорологічних явищ, водного поверхневого стоку, змиву і руйнування ґрунтів, карсту і т.д.

Основним способом збору кількісної та якісної інформації, фактичного матеріалу за темою дослідження є експедиції. Сучасні експедиційні дослідження, які проводяться в Україні, – це польові дослідження, що здійснюються під час пішохідних чи автомобільних маршрутів і поєднуються з аеровізуальними та стаціонарними дослідженнями. Розрізняють галузеві дослідження, наприклад, геоморфологічні, гідрологічні, геоботанічні та ін. і комплексні – ландшафтознавчі, загально-географічні тощо. В ході експедиційних досліджень необхідний матеріал збирається на певній території або вздовж маршруту.

Опитуючи старожилів населеного пункту чи їхніх нащадків, учень пошуковець завжди повинен зафіксувати: точну дату зустрічі (день, місяць, рік), хто проводив зустріч (керівник, науковець, власні прізвище, ім'я та по батькові), з ким була зустріч – прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, місце народження та проживання, освітній рівень.

Зібраний власний польовий матеріал слід під час спілкування з інформатором фіксувати на диктофон або на мобільний телефон, про що необхідно попередити інформанта і отримати від нього згоду на це та на подальше використання отриманої інформації. Надалі слід бесіду (сеанс) розшифрувати, тобто зроблений запис записати на папері у будь-якому зручному варіанті (від руки або на комп'ютері). Розшифровки зібраного матеріалу або фрагменти бесід чи опитувань стануть тим фактичним матеріалом, на який, так само, як і на наукову літературу та джерела, автор пошукової роботи спиратиметься, доводячи певні наукові положення своєї роботи.

Повні розшифровки зустрічі – при всій їх важливості та цінності – не слід вмещувати у текст роботи, цитата не може перевищувати одного абзацу. Якщо ж для доведення свого положення необхідно навести детальніше частину бесіди, тоді уривок вмещують у Додатках, а в тексті роботи – лише посилання на наведений у додатках уривок.

Важливим зібраним польовим матеріалом є речові зразки та фотографічний матеріал, без яких важко собі уявити наукову роботу. Дані, які необхідні для більш повного розкриття теми наукової роботи, можна почерпнути в геологічних, природничих, історичних, етнографічних, краєзнавчих музеях, а також на науково-технічних і господарських виставках. Музейні експозиції містять матеріали, що є результатом копіткої науково-дослідницької діяльності багатьох учених різних поколінь. Якщо ці матеріали присвячені, скажімо, аспекту матеріальної культури, їх слід зафотографувати і подати у додатках роботи. Коли матеріали, експонати і предмети, на які автор посилається у роботі, належать особі або музею (шкільному чи державної

форми власності) необхідно обговорити це і узгодити із власником або представником музею.

Бувають випадки, коли при написанні роботи неможливо обійтися без використання та обробки статистичних даних. Найновіші статистичні дані, які є в Україні за всіма показниками її внутрішньої та зовнішньої економічної діяльності, демографічної ситуації, екологічної ситуації можна знайти на офіційному сайті Державного комітету статистики України. Більш розгорнуту інформацію по Харківській області можна знайти на офіційному сайті Головного управління статистики в Харківській області. Якщо потрібної для дослідження інформації на сайті не має, то можна спробувати звернутися до Управління і отримати її на платній основі. Для цього потрібно надіслати лист-запит (поштою або факсом), складений у відповідній формі. У запиті треба чітко зазначити запитувану інформацію, визначити її деталізацію, період, за який потрібно надати дані, а також вказати дані та контактний телефон особи-замовника. Для написання науково-дослідницьких робіт цінними можуть бути дані сільських, міських рад, місцевих музеїв.

Заключний етап науково-дослідницької роботи – це камеральні роботи, за час яких проводиться обробка зібраного фактичного матеріалу, виконуються картографічні роботи, пишеться звіт та виконується загальне оформлення наукового дослідження.

Готуючись до завершального етапу науково-дослідницької роботи, бажано ще раз уважно прочитати її назву, що містить проблему, яка повинна бути розкрита. Проаналізований та систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів. Кожний розділ висвітлює самостійне питання, а підрозділ – окрему частину цього питання.

Тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому починаючи працювати на розділом, треба відмітити його головну ідею, а також тези кожного підрозділу. Тези необхідно підтверджувати фактами, думками різних авторів, результатами

анкетування та експерименту, польових досліджень, аналізом конкретного практичного досвіду.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки: – науково-дослідницька робота учнів у навчально-виховному процесі школи стає невід’ємним педагогічним явищем, яке розвивається на відповідній науково-теоретичній базі у зв’язку із соціально-педагогічними процесами, що зараз формуються у системі освіти; – науково-дослідницька спрямованість навчально-виховному процесу школи стала головним принципом краєзнавчої роботи учнів, який органічно поєднувався з принципом зв’язку навчання з життям, що зумовлювало організаторів і юних краєзнавців досліджувати природу рідного краю; – розглянутий досвід роботи Харківської обласної станції юних туристів показав, що педагогічний колектив станції успішно керує процесом проведення науково-дослідницьких робіт серед учнівської молоді області, виконує роботи з науково-теоретичної і методичної підтримки у підготовці цих робіт, в результаті чого за Останні роки юні краєзнавці Харківського територіального відділення МАН ставали кращими в Україні»; проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми і свідчить про необхідність розробки перспективних географічних і історичних проблем, які стосуються краєзнавчої роботи учнів загальноосвітніх шкіл як в минулому, так і на сучасному етапі розвитку шкільного краєзнавства. Передусім потребують поглибленого вивчення питання, які стосуються розвитку теорії і практики шкільного краєзнавства.

Література

1. Бердута М. З., Голіков С. О., Огурцова Н. С. Методичні рекомендації організаторам науково-дослідницької роботи з учнями-членами МАН. – Х., 2006. – 52 с.
2. Географія: Практичні заняття на місцевості / М. Крачило, В. Серебрій. – К.: Вид. дім. «Шкл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.

3. Жемеров О. О., Мачача Н. І., Лекарева І. Ю., Космачов В. Г. – Фізична географія Харківської області. – Х., 1993. – 194 с.
4. Квартальнов В. А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 315 с.
5. Космачёв В. Г., Космачёва М. В.. Геологическая база «Каменка». Учебное пособие. – Х.: ХГУ, 1993. – 102 с.
6. Краеведение и туризм. Программа и методические указания по организации туристско-краеведческой работы в школе / Кобченко Ю.Ф., Редина В.А. – Х.: ХГУ, 1989. – 30 с.
7. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Науковий збірник. – К.: Академія, 2003. – 232 с.
8. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. Тронько П.Т. Українське краєзнавство в ХХ столітті. – К.: Либідь, 2002. – 135 с.
10. Шаблій О. І. Математичні методи в економічній географії: Навч. посібник для студентів геогр. фак. вищ. навч. закладів. – Львів: Вища школа, Видавництво Львівського університету, 1984. – 136 с.
11. Шаблій О. І. Суспільна географія: Теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
12. Шейко В. М., Кушнарєнко М. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К.: Знання, 2008. – 310 с.

УДК: 908:379.85

Бондар Н.О.

Туристичне краєзнавство як комплекс наукових дисциплін

В статті розглянуто зв'язок двох наукових галузей: краєзнавства та туризму та становлення туристичного краєзнавства як окремого напрямку загального краєзнавства.

Також проаналізовано комплекс дисциплін, які входять до туристичного краєзнавства та їх взаємозв'язок.

The article deals with the connection between two branches of science: regional studies and tourism, and the establishment of tourist regional studies as a especial direction of regional studies. Also analyzed is a complex of disciplines that are part of the tourist ethnography and their interconnection.

В статтє рассмотрєна св'язь двох наукових отраслей: краєведєния и туризма и становлєния туристического краєведєния как отдельного направления общего краєведєния. Также проанализирован комплекс дисциплин, которые входят в туристическое краєведєние и их взаимосв'язь.

Ключові слова: туризм, краєзнавство, туристичне краєзнавство, міждисциплінарний зв'язок, географія.

Краєзнавство як самостійна галузь наукової сфери, стає досить актуальною на сучасному етапі. Це обумовлено багатьма чинниками різного характеру. Утвердження і розвиток України як самостійної держави зумовлює великий інтерес до її історичного минулого. Викликає інтерес не лише історичний аспект питання розвитку української державності, а й багато різних чинників, що це зумовили: географічні аспекти, етнографічні, геополітичні, зовнішні тощо. Поглиблене вивчення цих аспектів включає в себе краєзнавство. Складно визначити, з чого саме бере початок вивчення історії нашої держави: з дослідження регіональної історії, особливостей певних районів, областей і потім як результат узагальнення даних стосовно всієї держави, чи наявність загальних фактів спонукає шукати місцеві особливості та поглиблювати знання в вузьких сферах дослідження. У будь-якому випадку, краєзнавство як поглиблене вивчення окремих регіонів є невід'ємною практичною частиною будь-якої науки: історії, географії, економіки, політології, правознавства тощо. Виходячи з цього, можна дати визначення поняттю “Краєзнавство”, як комплексному, науковому і всебічному вивченню певної території (села, міста, області, краю) [3]. За визначенням відомого географа О. С. Баркова, “Краєзнавство” - це комплекс наукових дисциплін, різних за

змістом та своїми методами дослідження, але таких, що ведуть до єдиної мети – наукового і всебічного пізнання краю" [3]. Актуальність краєзнавства як сфери досліджень посилюється ще тим, що саме дослідження рідного краю, його різних аспектів має дуже сильну патріотичну спрямованість, направлену на формування та виховання справжнього громадянина своєї держави. Отже, краєзнавство – це ще й засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян.

Як вже зазначалось, краєзнавство це комплекс дисциплін, які доповнюють одна одну і формують загальні уявлення про певний регіон: історичне краєзнавство, географічне, економічне, етнографічне, культурологічне краєзнавство тощо. Таким чином, краєзнавство – це цілісна, динамічна, нерозривна і відкрита система, яка функціонує в світі тривимірних системних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство). Останнє включає літературне, мистецьке, архітектурне, етнографічне, екологічне, релігійне краєзнавство [1, с. 10].

Останнім часом все більшої популярності набуває туристичне краєзнавство. В цьому понятті відображені дві науково-практичні галузі: туризм і краєзнавство. Туризм як багатогранне явище також поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти і має невичерпний потенціал для постійного прогресу. Туризм пов'язаний з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів, це - економічне джерело для отримання прибутку, розвитку інфраструктури, це – невід'ємна складова загального міжнародного ринку. Але поряд з цим, туризм ще й вагомий чинник культурного розвитку, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, розвитку міжнародних зв'язків тощо.

Отже, туристичне краєзнавство, як поєднання краєзнавства і туризму, є напрямом загального краєзнавства, спрямованим на комплексне вивчення конкретної території для потреб туризму. Воно являє собою, з одного боку – невід'ємну й органічну складову загального краєзнавства, а з іншого –

туризмознавства, є зв'язуючою ланкою між цими двома галузями наукових знань [3].

Цікавою є історія поєднання цих двох галузей. Туризм у стадії свого зародження був представлений у формі подорожувань і мандрівництва. Обидві ці форми початкового туризму розвивались у нерозривній єдності з краєзнавством, тобто мали спільний першопочатковий період [2, с. 112]. Як правило це були краєзнавчі подорожі та мандрівництва. Згодом, у першій половині XIX ст. під впливом краєзнавчого руху народжується ще одна форма подорожування – екскурсія (подорож з науково-дослідною, освітньою або розважальною метою). Причому, в той час не вбачалося різниці між багатоденною подорожжю та одноденною екскурсією. Всі вони називалися екскурсіями [2, с. 113]. Екскурсія, крім інших функцій і завдань, передбачала можливість розважитися у процесі мандрівки і саме це наближувало її до туризму. Згодом екскурсія стала невід'ємною складовою туристичної подорожі. Так у надрах краєзнавства, за допомогою екскурсій зароджувався вітчизняний туризм. В його основі лежала подорож як сума нових вражень і уявлень про навколишній світ, дієвий засіб оздоровлення та відпочинку. На відміну від краєзнавців, для яких подорож була лише одним із засобів вивчення й описання краю, у туристів саме подорож, мандрівка, похід, екскурсія посідали пріоритетне місце [2, с. 113]. Таким чином, краєзнавство спонукало до розвитку туризму як такого, а туризм сприяв посиленню інтересу до краєзнавства, тож ці дві галузі здаються невід'ємними одна від одної.

Туристичне краєзнавство формується на стику географічного, економічного, історичного й етнографічного краєзнавства, а також туризмознавства і рекреалогії шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань. Іншими словами, об'єктом дослідження в туристичному краєзнавстві виступає рідний край через призму його туристичної самобутності. Туристичне краєзнавство представляє собою збір інформації з різних галузей наук про певну територію. Основним об'єктом туристичного

краєзнавства виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі - рекреаційно-туристичний комплекс рідного краю [3]. Предметом дослідження туристичного краєзнавства виступають окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю - природні рекреаційні ресурси (мінеральні води, клімат, озера й ін.), ступінь їх освоєння і характер експлуатації, пам'ятки історії і культури, туристичні заклади та інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в краї.

Таким чином, туристичне краєзнавство, як комплекс наукових дисциплін, передбачає ґрунтовне дослідження географії певних регіонів, історії і стану сучасного розвитку, історії економічних, культурних відносин, а також їх сучасний стан. Саме такий міждисциплінарний зв'язок дозволяє всебічно дослідити окремі регіони держави, виявити особливості, спільні риси, відкрити й сформувані нові туристичні маршрути. Багатодисциплінарність в туристичному краєзнавстві проявляється ще в тому, що об'єктами туристичного краєзнавства виступають як історичні та етнографічні краї, так і біосферні заповідники, національні природні парки, ландшафтні парки, історико-культурні заповідники тощо.

Література

1. Жванко Л. М. Краєзнавство: Конспект лекцій / Жванко Л. М.; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с.
2. Попович С. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання / С. Попович // Краєзнавство. – 2015. – № 3-4. – С. 110-123.
3. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. — 2-ге вид., виправл. / Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. — К., 2008. — 575 с.

Туризм як фактор розвитку міжетнічних стосунків

У статті аналізується туризм як певний чинник взаємодії культур. Автор показує дві тенденції, що мають місце у сучасному глобальному світі: усвідомлення самобутності і цінності різних культур і нівелювання культурних розбіжностей. Автор приходять до висновку, що туризм виступає фактором міжцивілізаційного культурного спілкування.

Ключові слова: культурні розбіжності, міжцивілізаційне спілкування, міжнародний туризм, міжкультурні комунікаційні процеси.

The article analyzes tourism as a certain factor of interaction of cultures. The author shows two trends that are taking place in the modern global world: the awareness of the identity and value of different cultures and the leveling of cultural differences. The author comes to the conclusion that tourism is a factor in inter-civilization cultural communication.

Key words: cultural differences, inter-civilization communication, international tourism, intercultural communication processes.

Глобальні трансформації у сучасному світі вимагають нових підходів до вирішення технологічних і культурних проблем розвитку суспільств. В цьому процесі важливу роль може грати пошук нових шляхів до міжетнічних контактів, де саме туризм виступає певним чинником взаємодії культур. Процеси, що відбуваються у глобальному світі мають неоднозначний характер: з одної сторони, розвиток національних держав, національних культур є вагомою тенденцією розвитку суспільства, але, з іншої сторони, спроба побудови світового уряду, дійових наддержавних структур, що можуть гасити національні конфлікти, вирішувати проблеми у різних регіонах світу, теж є реальним процесом у глобальній політиці. Таким чином, дві тенденції: усвідомлення самобутності і цінності різних культур і нівелювання культурних розбіжностей мають місце у сучасному глобальному світі.

Розвиток туризму може вплинути на етнокультурні конфлікти, сприяти міжкультурному спілкуванню людей. Самі міжетнічні конфлікти можуть бути різнопланові: економічні конфлікти, соціально-психологічні конфлікти, екологічні конфлікти. Усі вони відбиваються у туристичній діяльності. Так, самі конфлікти різні – конфлікти ідей, коли формулюються ідеологічні догми, штампи, навколо їх мобілізуються сили, що їх підтримують; конфлікти дій – активні дії, можливо до безпосередніх зіткнень; конфлікти стереотипів, коли етнічні групи усвідомлюють свою неповторну самоідентичність і в той же час створюють негативний образ «недружньої групи», «небажаних гостей». Туризм сприяє з'ясуванню та усуненню перешкод по взаєморозумінню, вирішенню конфліктів у міжетнічних взаємовідносинах. Шляхом пізнання особливостей певного народу чи етносу, побудови контактів на різних рівнях, особливо на рівні політичних інститутів, міждержавних стосунків, а також на рівні запровадження комерційної діяльності, економічної інтеграції, тощо, туризм відіграє свою роль.

Велике значення мають неформальні контакти між людьми різних етносів, що дозволяє зламати психологічні кордони між людьми, знайти взаємодію у культурних традиціях різних народів. Ламається природний стереотип «свій - чужий», люди починають розуміти одне одного, формується інший тип сприйняття «інший, не означає чужий, незрозумілий». Туризм здійснює зразу декілька важливих функцій: пізнавальну, інформативну, комунікаційну, психологічну тощо.

Цивілізаційні процеси розвитку культури у сучасному глобальному світі неможливі без пізнання спадщини світової культури. Міжцивілізаційне культурне спілкування, взаємопроникнення культур є закономірністю у розвитку світової культури. Туризм виступає фактором міжцивілізаційного культурного спілкування. Саме у XXI столітті розвивається масовий міжнародний туризм, який допомагає зближенню народів, запобіганню конфліктів на культурно-релігійній основі та утвердженню стабільності і миру на міжнародній арені.

Міжнародний туризм виступає чинником культурного зростання, духовного збагачення, формування цінностей особистості.

У забезпеченні туристичної діяльності важливу роль відіграють міжнародні туристичні організації: Всесвітня Туристська Організація (ВТО, заснована в 1924 р.) - міжурядове агентство, яке збирає і друкує дані, забезпечує технічну допомогу, підтримує конференції і програми з навчання, Міжнародна академія туризму, Міжнародна організація наукових експертів у галузі туризму, Міжнародна федерація журналістів і письменників з туризму та інші. European Travel Commission (ЕТС, заснована в 1951 р), Pacific Asia Travel Association (ПАТА, 1957) і Caribbean Tourism Organization (СТО, 1951) є прикладами організацій, схожих по фундаментальному призначенню з ВТО, але на регіональному рівні. На національному рівні більшість країн мають департаменти туризму при уряді, наприклад U.S. Travel & Tourism Administration, Державна туристична адміністрація України. Їх кількість зростає.

Міжнародний туризм є культурним середовищем, де здійснюється збагачення культурного світу особистості. Відбувається перенесення міжкультурних комунікаційних процесів у особисте соціокультурне середовище та змінення особистих здібностей власної культурної комунікації, зміни у розмірах та якості людського спілкування.

Туризм виступає чинником реалізації творчих потенцій людини, засобом самовдосконалення та самореалізації людини. Туризм як специфічний тип діяльності спрямований на задоволення комплексу потреб людини. Для самореалізації у житті, для втілення неповторного свого сенсу життя людина усвідомлює те, що їй необхідно, свої потреби. Людина створює себе у самих різних аспектах, фізичному, соціальному, духовному. Діяльність людини по самореалізації та самопізнанню багато у чому пов'язана з переміщенням у соціальному просторі, у мандрюванні.

Умови існування туризму як сучасного суспільного явища можуть бути різноманітні: наявність вільного часу,

наявність коштів, інтерес до пізнання нового, вимоги службової діяльності та інше. Формування установок на мандри і туристичну діяльність здійснюється довготривалий час і це пов'язане з розвитком та становленням самої людини.

У процесі туристичної діяльності досягнення людиною поставленої мети часто супроводжується досягнення зовсім інших, додаткових цілей. Так, можливі, наприклад, знайомство з іншими мовами, з іншими професіями, чи людськими захопленнями, відкриття інших земель та природних явищ тощо. Нові відкриття людина здійснює коли вона усвідомлює стереотипи та стандарти у своєму баченні світу, дивується та оцінює інший спосіб існування. Досягнення своєї основної мети у туристській подорожі може бути відсторонено, зійти на другий план заради опосередкованих цілей. Так, релігійна, військова або комерційна ціль у туристичній діяльності може бути заміщена на відкриття дивовижних краєвидів, талановитих людей, або засвоєння нових земель, тощо. Кожна туристична подорож закінчується поверненням у свої певні просторові межі. Саме з поверненням виникає у людини необхідність усвідомлення та втілення нового знання, необхідності засвоїти та передати відкриті уявлення іншим. Якщо мандрівка була напрасною, вона скоро забувається, не додає користі, розчаровує і, навпаки, вона надихає на нові звершення, нові дії, нові знання. Туризм – це потреба руху і самоствердження.

Література

1. Биржаков М. Б. Введение в туризм. – СПб., 1999.
2. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи. – К., 2001.
3. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма. – М., 2003.
4. Пазенок В. С. Філософія туризму // Туризм у ХХІ столітті. Матеріали міжнародної конференції. – К, 2002.
5. Пазенок В. С. "Туризмолія": методологія формування теоретичних засад // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КІТЕП, 1999. – С. 9-11.

6. Зорин И. В. Феноменология путешествий (философия путешествий). – М., 2004.

7. Особистість у вимірах філософського аналізу // Філософія: навчальний посібник. Під ред. І. Ф. Надольного. – С. 433-456.

Омельченко Г.Ю.

Психологічні аспекти екстремального туризму

Стаття спрямована на вивчення особливостей особистості людей, що займаються екстремальними видами спорту. Стаття представляє особливості екстремального спорту, фактори, які впливають на вибір спорту, а також розглядає поняття ризику в психології.

Ключові слова: екстремальний туризм, адреналін, ризик, смерть, сенс життя, самоактуалізація.

Статья направлена на изучение особенностей личности людей, занимающихся экстремальными видами спорта. Статья представляет особенности экстремального спорта, факторы, которые влияют на выбор спорта, а также рассматривает понятия риска в психологии.

The article aims to explore the personality characteristics of people engaged in extreme sports. The article is particularly extreme sports, the factors that influence the choice of sports, as well as consider the notion of risk in psychology.

В останні роки екстремальний і пригодницький туризм привертає все більшу кількість мандрівників. Екстремальні види спорту розширюють свій список: в 70-х рр. ХХ століття до них відносилося 6-8 видів, а сьогодні - кілька десятків, і цей перелік постійно поповнюється.

Оскільки екстремальний туризм дуже багатогранний, поки не існує єдиного і однозначного визначення цього явища. В цілому, екстремальний туризм можна охарактеризувати як подорожі в важкодоступні, віддалені місця (гори, печери, джунглі, пустелі і ін.) і заняття видами спорту, які пов'язані з труднощами для людського організму і небезпекою.

Якщо раніше екстремальні подорожі були затребувані лише серед деяких туристів, то зараз з'являється все більша кількість клієнтів, охочих опинитися в екстремальних природних умовах, займатися під час відпочинку небезпечними для життя видами спорту, відвідувати місця природних і техногенних катастроф і т.д. Можна сказати, що поступово участь в екстремальних і пригодницьких турах стає навіть модною. У чому ж причина зростання цієї популярності? Чому туристи з усього світу готові витратити часто чималі гроші, смертельно ризикувати своїм здоров'ям, а іноді й життям заради екстремальних подорожей? Чому екстремальні тури значно більше затребувані у жителів великих міст і, особливо, в економічно розвинених країнах?

Популярність екстремального туризму можна розглядати з філософської, психологічної, фізіологічної та інших сторін. Спробуємо проаналізувати психологічні підходи до даного соціального явища.

Психологія екстриму неоднозначна. Для багатьох вона полягає в отриманні гранично гострих відчуттів, балансування на межі життя і смерті. Є так само люди, для яких екстрим - це можливість постійно підтримувати в собі загострене почуття життя.

Одна з поширених точок зору полягає в тому, що екстремальний туризм дає можливість сучасному міському жителю, який проводить більшу частину свого життя в офісі з задалегідь розпланованим на довгі часи вперед одноманітним графіком занять, позбутися від повсякденної буденної рутини. Часто люди страждають від того, що в їхньому житті не вистачає нових відчуттів, різноманітності життєвих подій. Таким чином, пригодницький і екстремальний туризм допомагає додати «гострих» відчуттів в повсякденне, прісне життя городянина.

Крім того, нові, нехарактерні для повсякденного життя види діяльності сприяють подоланню звичних стереотипів поведінки. Наявні в повсякденному житті потенційні можливості не завжди реалізуються: людина практично не виходить за рамки засвоєних моделей поведінки. У нестандартних, важких або

екстремальних умовах старі поведінкові алгоритми перестають працювати або вкрай неефективні, тоді доводиться виробляти нові більш життєздатні поведінкові патерни. У таких ситуаціях (в тому числі, екстремальних) особистість і проявляє свою активність, яка знаходить своє вираження в творчому перетворенні самої ситуації, в саморозвитку індивідуальності.

Продовжуючи розвиток цієї теми, екстремальний туризм можна розглядати також як особистий протест людини проти суспільства споживання, яке робить його залежним і несамостійним. Моральні цінності суспільства споживання заперечують необхідність всебічного розумового, морального і духовного розвитку людини. У суспільстві споживання престижним стає матеріальне благополуччя, а етичні, релігійні та інші компоненти зменшуються в структурі свідомості. Ті, хто не згоден провести все своє життя в нескінченному круговороті придбання і споживання, за допомогою екстремальних подорожей прагне вирватися за межі цих усталених, загальноприйнятих «цінностей».

Популярність екстремального туризму можна пояснити і з точки зору адреналінової теорії. У момент загрози у людини відбувається стресова мобілізація всіх сил організму. У невеликих дозах стрес може бути приємний, так як дозволяє відчувати збуджуючі і ейфорійні ефекти припливу адреналіну. Задоволення - це реакція на пережиті біль і страх. Підвищення рівня адреналіну в крові впливає на роботу певних клітин нервової системи, що призводить до виникнення почуття страху, відчуття болю. Зниження його рівня діє на інші клітини, і людина відчуває зворотну реакцію - задоволення. Одним словом, коли біль і страх проходять, ми відчуваємо насолоду, задоволення. Задоволення в екстремальній ситуації виникає виключно у відповідь на пережиті страх і біль [2]. При виникненні адреналінової залежності людина може жити тільки на межі, він фактично «харчується» ситуаціями, провокуючими викид адреналіну. Причому, як і при будь-якої залежності, екстремальному потрібна все більша доза ризику. Людина забирається все вище, занурюється все глибше, їде все швидше.

Більш того, він і в звичайному житті несвідомо шукає ризик і небезпеку, провокує критичні ситуації. Необхідність в сильному емоційному потрясінні для досягнення почуття задоволення, потреба в гострих відчуттях змушує людей шукати нестандартні розваги, в тому числі займатися екстремальним туризмом.

Є поширена думка, що екстремальний туризм дозволяє задовольнити потребу в ризику, якого не вистачає в повсякденному житті. Дійсно, ризик може бути сильним стимулом до розвитку, мобілізуючи внутрішні резерви людини, сприяючи позитивним змінам. Часом, в стресовій ситуації людина може бути більш ефективнішою. Однак більшість екстремальних туристів і дослідників цього явища не вважають, що ризик є основною метою екстремального туризму. Альпіністка Лін Хілл (Lynn Hill) зазначила: «Екстрим часто асоціюється з чимось небезпечним і ризикованим, але це ніколи не було моєю мотивацією в скелелазінні. Основна причина мого захоплення полягає в тому, що я глибше пізнаю себе, також важливе почуття єдності з партнерами і навколишня природа». «Екстремальні переживання дають унікальну можливість пізнати себе, - пояснює юнгіанській психоаналітик Станіслав Раєвський. - Збагнути, чим ти відрізняєшся від інших, знайти щось, здатне заново надати сенс твого існування» [2].

Заняття небезпечним для життя екстремальним туризмом можна також розцінити як несвідоме або усвідомлене прагнення людини до смерті. Так, на думку З. Фрейда, потяг до смерті (Todestriebe) - одна з двох основ життєдіяльності людини [4]. Не варто заперечувати такого пояснення. Безумовно, екстрим має пряме відношення до смерті і збільшує ймовірність наближення до неї. Однак, на наш погляд, є й інший, заслуговує на особливу увагу, погляд на питання про взаємозв'язок між екстремальним туризмом і смертю.

Вибір суб'єктом конкретної альтернативи, пов'язаної з певним ступенем ризику, залежить не тільки від впливу зовнішнього середовища, а й від дії психологічних факторів. На вибір рішення впливає індивідуальність, темперамент,

психологічний склад, мотиви, відносно стійкі властивості особистості.

Слідом за усвідомленням неминучості Кінця, настання смерті, людина приходять до питання про сенс свого життя. Роздуми на цю тему нерідко сприяють самоактуалізації, вдосконалення особистості. Люди, яких не влаштовує пусте, що не наповнене сенсом існування, прагнуть до постійного розвитку і вдосконалення. Вони намагаються бути активними у всьому, в тому числі у відпочинку. Активний, включаючи екстремальний, туризм спонукає особистість до розвитку. Опинившись в екстремальній ситуації, випробувавши стрес, зіткнувшись з прямою загрозою, особистість стимулюється на серйозні внутрішні зміни. Це може привести до переосмислення власного життя, основних цінностей і цілей. Екстремальний туризм, в цьому випадку, служить інструментом пошуку сенсу життя, а, отже, розвитку і самовдосконалення особистості.

Крім того, екстремальні подорожі сприяють також освоєння нових соціальних ролей - (Я - мандрівник, мандрівник, екстремал), що, в свою чергу, допомагає зробити особистість людини більш стійкою, розвивати вольові якості. Наприклад, така вольова якість як рішучість (здатність людини самостійно приймати рішення, вміння суб'єкта сміливо брати на себе відповідальність за обране рішення) необхідно в складних ситуаціях, коли потрібні дії, пов'язані з ризиком і вибір з кількох альтернатив. Рішуча людина більш схильний до вибору ризикованих рішень, на відміну від людини, у якого домінує така риса як обережність.

У психології існує безліч і інших теорій, що пояснюють захоплення екстремальними видами спорту в т.ч. як спробу подолання власних страхів, комплексів, дитячих травм. На думку французького психотерапевта Міхаеля Балинта (Michael Balint), бажання ризикувати є індивідуальною реакцією на травматичний досвід народження - своєрідної захисної стратегією, суть якої в тому, щоб «випереджати і дражнити небезпеки, тим самим парадоксальним чином страхуючи себе від них» [2].

На нашу думку, туристи йдуть на значних ризик тому що, по-перше, ризик для них це: дія мають вмотивований характер, що активізує певні специфічні емоційно-вольові прояви, наприклад, сміливість, азарт, рішучість, упевненість і інші в невизначених ситуаціях. По-друге, передумова оперативного вирішення в екстремальних умовах. По-третє, особливе емоційний стан задоволеності особистості, яка перебуває в небезпечних ситуаціях.

Підводячи підсумок, можна сказати, що у кожної людини, що відправляється в екстремальну подорож, існують свої особисті причини і цілі. Для одних це може бути одиничною спробою випробувати себе, для інших стає способом життя. Однак будь-який екстремальний турист переконаний в тому, що кожне нове подорож розкриває такі горизонти, заради яких варто піддавати своє життя небезпеці. Люди займаються екстримом заради отримання найсильніших емоцій, відчуттів, вражень, викиду адреналіну в кров. Варто знати, що кожен вид екстремальної активності вимагає певного досвіду, навичок, професійної підготовки.

Література

1. Богатырева Е. Приключенческий туризм // Туризм и отдых. – 2006. – №8. – С.23-25.
2. Малыгина В. Экстрим: что скрывается за тягой к риску // PSYCHOLOGIES. – 2006. – №6. – С.18-20.
3. Философия социальных и гуманитарных наук. Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. проф. С.А. Лебедева. – М.: Академический Проект, 2006.
4. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – СПб.: Алетейя, 1998.

УДК 338.4: 477.8

Кобченко Ю.Ф.

Екологічна стежка – як форма краєзнавчої роботи

Розглянуті питання краєзнавчої роботи на локальному рівні і, зокрема, одна із форм такої роботи – екологічна стежка.

Показана її роль у справі формування екологічної культури, свідомої, грамотної поведінки людини в навколишньому природному середовищі. Наведені приклади організації такої роботи на базі наукових стаціонарів провідних класичних університетів України.

Ключові слова: *екологічна стежка, краєзнавство, екологічна освіта, природні процеси, науковий стаціонар, екологічні методи дослідження.*

Рассмотрены вопросы краеведческой работы на локальном уровне и, в частности, одна из форм такой работы – экологическая тропа. Показана ее роль в деле формирования экологической культуры, сознательного, грамотного поведения человека в окружающей природной среде. Приведены примеры организации такой работы на базе научных стационаров ведущих классических университетов Украины.

Ключевые слова: *экологическая тропа, краеведение экологическое образование, природные процессы, научный стационар, экологические методы исследования.*

Issue of regional studies work on local level is examine. In the work it was determined the place which the ecological path takes in research of regional studies. It was show the role of ecological path in the formation of ecological culture, conscios and literate of behavior of people in surrounding nature. There are the examples of organization such work on the basis of scientific of classical university of Ukraine.

Key words: *ecological path, regional studies, ecological education, natural processes, basis of scientific, method of ecological research*

Одним із засобів залучення молоді до пізнання природи, вивчення рідного краю, ознайомленням з історичним і архітектурними пам'ятками, є створення цікавих маршрутів по визначним місцям рідного краю. Форми такої краєзнавчої роботи можуть бути самими різноманітними і серед таких засобів чинне місце займає така форма краєзнавчої роботи, як екологічна стежка. Екологічна стежка – це організований маршрут на місцевості для проведення наукових спостережень, навчальних

екскурсій, прогулянок, масових заходів еколого-натуралістичного спрямування, пропагандистської роботи з охорони природи [1, 3].

Основне призначення екологічної стежки полягає в тому, що це такий вид діяльності, в проміж якої відбувається не тільки ознайомлення з рідною природою, але і формування екологічної культури, свідомої, грамотної поведінки людини в навколишньому природному середовищі, і в цілому формування знань про природу та людину, як невід'ємну частку довкілля. Вона виконує просвітницьку, пізнавальну, розвиваючу, естетичну й оздоровчу функції.

Екологічна стежка, як форма краєзнавчої роботи, спрямована на виховання людини на усіх вікових етапах її розвитку. Відповідна трактовка такого виду діяльності особливо актуальна тепер, коли створюється система екологічної освіти, яка включає усі ланки навчальних закладів – від дошкільних до різноманітних форм загальної, вищої і професійної освіти, і це дає підстави стверджувати про формування системи безперервної екологічної освіти.

Формування системи екологічної освіти у вищих навчальних закладах України склалося у відповідності до чинних державних законів України про навколишнє середовище, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст., а також постанов і наказів керівних органів держави. Провідною проблемою дослідження екологічних і природоохоронних систем є розробка методичного апарату оціночної діяльності людини у межах взаємодії складних екологічних систем [9]. Оцінка впливу антропогенних об'єктів на природне середовище є складовою частиною концепції сталого розвитку, що визначена пріоритетним напрямком наукових досліджень спеціалізованих установ НАН України, провідних вищих навчальних закладів країни та низки профільних науково-дослідних установ [6].

Наукове і методичне забезпечення системи екологічної освіти здійснюється науковцями вищих навчальних закладів, наукових установ і керівними органами міністерства освіти, що

реалізує державну політику у сфері освіти взагалі і екологічної освіти зокрема.

Дослідженням екологічних і природоохоронних проблем були присвячені роботи у галузі біології (Блек К.А., Одум Ю.Ф.) фізичної географії (Маринич О.М., Шищенко П.Г.), економічної географії (Паламарчук М.М., Шаблій О.І.), ландшафтознавства (Геренчук К.І., Преображенский В.С.), метеорології (Будико М.І., Дубинський Г.П.), кліматології (Дроздов О.А., Щербань М.І.), агрометеорології (Адаменко В.М., Чирков Ю.І.), ґрунтознавства (Герасимов І.П., Ковда В.А.), меліорації (Климович П.В., Шульгін О.М.) та ін.

Перші систематичні еколого-природничі моніторингові дослідження були розпочаті у 70-х роках ХХ ст. вченими географічних та біологічних факультетів Київського, Львівського, Одеського Дніпропетровського, Сімферопольського і Харківського університетів. Зазвичай такі дослідження проводились на наукових стаціонарах, які в той же час використовувались для проведення навчальних практик студентів. Суть цих досліджень полягала у вивченні природного середовища, що зазнає впливу антропогенної діяльності. Для проведення дослідницьких робіт були обладнані стаціонарні майданчики, маршрути для ландшафтних профілів, точки для мікрокліматичних спостережень, екологічні стежки для наукових досліджень. Екологічні стежки є перспективною формою організації навчально-виховного процесу з екології [8]. Якщо екологічні стежки виконують просвітницьку, пізнавальну, розвиваючу, естетичну чи оздоровчу функції, вони створюються у заповідниках, заказниках, парках, шкільних лісництвах, на околицях дитячих таборів праці і відпочинку, у загальноосвітніх школах, дошкільних і позашкільних закладах. При організації екологічних стежок береться до уваги наявність типових для даної місцевості ландшафтних комплексів. Цікаві куточки натуральної природи мають поєднуватись з антропогенним ландшафтом [9].

Зміст тематичних ділянок екологічних стежок повинен відповідати таким дослідницьким, навчальним і виховним завданням:

- формувати систему наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи наукового світогляду, напрямки діяльності і способи розуміння світу;
- виховувати відповідальне ставлення до природного середовища, розуміння самоцінності природи та її компонентів;
- розвивати емоційно-чуттєву сферу особистості в процесі взаємодії з об'єктами природного і соціального середовища;
- збагачувати життєвий досвід прикладами позитивного сприйняття природного довкілля і відчуття краси природи рідного краю.
- виховувати звички екологічно доцільної поведінки й діяльності, наполегливість в досягненні екологічних цілей, здатність до моральних, правових суджень з екологічних питань.

В залежності від змісту тематичних ділянок розрізняють наступні типи екологічних стежок (таблиця 1):

<i>Тип стежки</i>	<i>Маршрут</i>	<i>Призначення</i>	<i>Тематика</i>
Стежка відпочинку	4-8 км, 3-4 год. у зоні міських рекреацій	Пізнавально-прогулянкові, виховні	1. Значення лісу для мешканців міста. 2. Вплив відпочивальників на ліс
Туристична стежка	10-100 км, 1-5 днів, національні природні парки	Пізнавально-спортивно-виховні	1. Правила екологічно грамотного туризму. 2. Різноманітність біогеоценозів. 3. Охорона птахів лісопаркової зони.
Навчальна стежка	2 км, 2-3 год. у зоні міської рекреації	Освітньо-дослідницькі, виховні	1. Особливості біогеоценозів рідного краю. Вивчення екологічної ніші виду. 2. Антропогенна трансформація природних біогеоценозів

Таблиця 1. Типи екологічних стежок.

Розглянемо декілька прикладів організації еколого-природознавчих досліджень і включення таких робіт до

проведення учбових і виробничих практик студентами класичних університетів України.

Науковий стаціонар географічного факультету Київського університету ім. Т.Г.Шевченка, розміщений на території Канівського заповідника, є важливою природоохоронною установою, яка розрахована на збереження біорізноманіття унікальних природних комплексів Лісостепу України. У межах заповідника виділяється три різні у генетичному відношенні природні комплекси, які поділяють територію на заплавної, надзаплавну і «нагірну» частини. Остання територія покрита густим лісом, і вона відома також як гляціальні дислокації Канева. Також тут є два заплавні острови на Дніпрі – Шелестів та Круглик, що також належать до заповідника. Особливої уваги заслуговують мальовничі Зміїні острови на Канівському водосховищі. Ця територія є місцем для наукових досліджень і головною базою для студенських практик відповідних спеціальностей. У заповіднику розроблені науковцями спеціальні екологічні стежки для туристів – так ви зможете побачити більше оригінального та унікального, що є у місцевій природі. На території є рослини, що занесені до Зеленої книги України. Домінує на території Канівського заповідника граб з домішкою порід дуба. Яри займають велику територію заповідника, а тому рельєф тут особливий. Все це надає магічної казковості цьому місцю, мовби давньому лісові, такому як показують в історичних фільмах. Цікаво, що на Зміїних островах на весні багато конвалії та сон-трави. Фауна заповідника у Каневі не менш цікава. Звичайними мешканцями тут є косулі, бобри, трапляються лосі і проживає велике різноманіття птахів. На території заповідника функціонує Музей природи з відділами історії. Тут можна побачити та почути про історію самого Канівського заповідника, також попрацювати у ботанічному, дендрологічному, археологічному кабінетах [7].

Стаціонар Львівського національного університету ім.І.Франка, розміщений у Шацькому районі Волинської області на території Шацького національного природного парку (ШНПП)

на узбережжі озера Пісочного на земельній ділянці, площею 4,74 га.

Стаціонар використовується студентами для проведення навчальних та виробничих практик під час написання дипломних робіт. Основним призначенням стаціонару є проведення: навчальної і виробничої практик студентів біологічного, географічного та інших факультетів згідно з навчальним планом; наукових досліджень та моніторингу за станом довкілля згідно діючих тем науково-дослідних лабораторій біологічного, географічного, геологічного та фізичного факультетів і у відповідності до договору про науково-дослідну роботу Університету і ШНПП; наукових досліджень для виконання курсових, дипломних, дисертаційних та експедиційних робіт; наукових семінарів і конференцій. Університет є активним учасником міжнародного проекту включення Шацького національного природного парку до міжнародного біосферного заповідника „Західне Полісся”. З 2000 року на території Шацького національного природного парку виконують держбюджетні теми. У 2010 році науковці кафедри раціонального використання природних ресурсів та охорони природи заклали екологічні стежки для проведення наукових досліджень по темі: «Еколого-географічне обґрунтування рекреаційного природокористування на території Шацького національного природного парку». Ці дослідження стали основою для проведення систематичних моніторингових спостережень за станом природних комплексів, які зазнають впливу рекреаційної діяльності та пошуку оптимальних напрямків розвитку екологічного туризму на території Шацького НПП [7].

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна має у своєму розпорядженні наукові і учбові центри, де виконуються наукові дослідження, а влітку провадяться польові учбові і виробничі практики для студентів біологічного, геолого-географічного і радіофізичного факультетів. В адміністративному відношенні вони знаходяться в межах Зміївського району Харківської області, а у природному

відношенні їх територія розміщена в басейні р. Сіверський Дінець.

У 1974 році вченими Харківського університету була надіслана пропозиція до урядових структур про охорону природних комплексів у цьому районі і про створення тут національного парку. Для цього вченими була проведена велика робота, організована значна кількість наукових досліджень, розроблені відповідні проекти і технічна документація. Національний природний парк «Гомольшанські ліси» був створений у 2004 году. На цій території представлені майже всі типи ландшафтів, характерних для Лісостепу України: широколистяні та хвойні ліси, заплавні та суходільні луки, залишки степової рослинності, широка заплава річки з численними меандрами, озерами, болотами і старицями. Ця територія не має аналогів в регіоні за багатством і різноманітністю флори і фауни, в тому числі має цікаву орніто-, ентомо-, іхтіофауну. Тут зростає більшість відомих для регіону рідкісних та зникаючих рослин, мешкають сірі сурки, один із яких — провісник приходу весни Тімка.

Біологічна станція біологічного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна це науково-дослідний і навчальний заклад і місце проведення наукових досліджень і студентських практик. Вона була заснована В.М. Арнольді у 1914 р.і протягом десятків років біологічна станція є базою навчально-польової практики майбутніх біологів. Під час навчальної практики студенти-біологи засвоюють методи польових досліджень флори і фауни, методи збору, визначення та підготовки для зберігання в колекціях зібраного матеріалу. Роботи виконуються на екологічних стежках, де на відповідних зупинках запроваджується спостереження за фауною і флорою, проводиться відбір зразків для колекцій і гербарію, і виконуються екологічні роботи по проведенню природоохоронних акцій, практичних і пропагандистських заходів, щоб привернути увагу місцевих жителів та органів місцевої влади до проблем охорони природи навколишнього середовища. При виконанні навчально-дослідних робіт студенти вчаться самостійно організовувати наукові

дослідження, аналізувати та оформляти результати своїх спостережень.

Науково-учбовий стаціонар „Гайдари” геолого-географічного факультету ХНУ ім. В.Н.Каразіна створений у 1971 році професором Г.П.Дубинським. Під його керівництвом близько тридцяти років на базі цього стаціонару науковці проблемної науково-дослідної лабораторії гідрометеорологічного моніторингу кафедри фізичної географії та картографії проводять польові експедиційні роботи. Дослідження, що проводяться у рамках наукової роботи, носять як науково-методичний характер, так і мають прикладне значення для різних галузей господарства і, зокрема, для розвитку краєзнавчих досліджень у регіоні

Під час польових учбових практик студенти-географи вивчають геолого-геоморфологічні особливості долини р. Сівеський інець, характеристики ґрунтів, рослинний і тваринний світ, гідрологічні і атмосферні процеси, що лежать в основі розвитку гідрометеорологічних і кліматичних явищ, які є необхідною ланкою дослідження взаємодії клімату з іншими елементами географічного середовища. Для цього залучаються різні форми роботи, такі як стаціонарні спостереження на спеціально обладнаних майданчиках і пересувні види робіт на екологічних стежках. Одна з таких стежок пролягає від стаціонару „Гайдари” через дубраву, круті схили долини р.Сів.Дінець, заплаву терасу до самої ріки. Під час роботи на ній проводяться топографічні зйомки місцевості для складання схем, карт, профілей і описів природних об’єктів екологічної стежки, виконуються геологічні і геоморфологічні описи території, гідрометеорологічні спостереження, складається інвентаризація природних комплексів і оцінюється стан довкілля.

Розміщення баз практик дає змогу ознайомити студентів під час навчальних екскурсій, в тому числі територією Національного природного парку «Гомільшанські ліси», з ландшафтами та флорою і фауною унікального природного комплексу Лівобережного Лісостепу.

Навчально-польова практика – важлива частина підготовки фахівців біологів і географів. Вона є логічним продовженням теоретичних курсів з географічних дисциплін: загального землезнавства, геології гідрології, ґрунтознавства, метеорології і кліматології, а також біологічних дисциплін: ботанічних та зоологічних курсів і малих практикумів, які є нормативними дисциплінами.

Під час практики широко використовуються комп'ютерна, фото і відеотехніка, функціонує науково-популярний кінозал. Для виступів перед студентами з лекціями, або майстер-класами, запрошуються науковці та викладачі університету, інших навчальних закладів та наукових установ, з природоохоронних установ та організацій.

Таким чином, залучення до проведення польових учбових практик різноманітних форм краєзнавчої роботи, у тому числі і такої дійової форми, як екологічна стежка, сприяє: активному вивченню студентами об'єктів і явищ природи та подальшому пошуку тем для майбутніх науково-дослідних робіт; формуванню системи наукових знань, поглядів, переконань; виховуванню відповідального ставлення до природного середовища; збагачуванню життєвого досвіду прикладами позитивного сприйняття природного довкілля і відчуття краси природи рідного краю; проведенню освітньої та пропагандистської роботи з метою привернути увагу місцевих жителів та органів місцевої влади до проблем охорони природи навколишнього середовища

Література

1. Білявський. Основи загальної екології. – К., Либідь. 1995 — 368 с.
2. Бойко А. М. Виховання людини. – Полтава: Техсервіс, 2006 — 568 с
3. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: Навч. Посіб. – 5-те вид., випр і доп. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2007. – 422 с.
4. Кобченко Ю.Ф. Географо-мелиоративный мониторинг – как метод междисциплинарных исследований. – Х.: ХГУ, 1993. – 135 с. – Укр.- Деп. в ГНТБ Украины.

5. Кобченко Ю.Ф., Кобченко О. Ю., Резуненко В.А. Природне зволоження і розрахунок поливних режимів // Вісн.Харк. ун-ту. – 2010. – №927: серія Геологія-географія-екологія. – С. 84-88.
6. Лук'янова Л.Б. Основи екології: Навч. Посіб. – К.: Вища шк., 2010. – 327 с.
7. Маринич О.М., Шищенко П.Т. Фізична географія України: Підручник. — К.: Знання, 2005. — 357 с.
8. Мариняк Н., Мариняк Я. Сучасне географічне краєзнавство в Україні: суть і завдання / Праці НТШ. – Л., 2003. – Т. XL. С. 332-336.
9. Міхелі С.В. Основи ландшафтознавства. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 347 с.
10. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. — М.: Мысль, 1990. —594 с.

ФІЛОСОФІЯ, ЛІНГВІСТИКА ТА ПЕДАГОГІКА

УДК 130.2

Пилипенко С.Г.

Земля: виклик сучасності

У статті розглядається проблема екологічної кризи сучасності. Зазначається, що феномен Землі потребує нової методологічної парадигми. Підкреслюється актуальність концепту «екологічна свідомість».

Ключові слова: екологічна криза, Земля, екологічна свідомість, людина.

In the article the problem of ecological crisis of our time. It is noted that the phenomenon of Earth need a new methodological paradigm. Stresses the relevance of the concept of «environmental consciousness».

Key words: environmental crisis, Earth, environmental consciousness, people.

В статье рассматривается проблема экологического кризиса современности. Отмечается, что феномен Земли нуждается в новой методологической парадигме. Подчеркивается актуальность концепта «экологическое сознание».

Ключевые слова: экологический кризис, Земля, экологическое сознание, человек.

Однією з провідних тем сучасного філософсько-гуманітарного дискурсу є осмислення кризових процесів початку ХХІ століття, серед яких дослідники називають як антропологічну, так й екологічну кризи людини. Ідеться не лише про філософське осмислення й розв'язання проблем, викликаних парадигмою панування людини над «зовнішнім світом», насамперед, наголошується актуальність зміни методології дослідження: «Грунтуючись на нових уявленнях про будову

Всесвіту, людини і природи, сучасні науково-технологічні революції виводять на новий рівень розвитку багатовіковий історичний процес пізнання та оволодіння людиною навколишнім світом. На початку ХХІ століття виникли абсолютно нові та потужні наукові технології – наноінженерні, молекулярно-біологічні, нові технології штучного інтелекту та віртуальної реальності. На їх основі стали розвиватися такі проекти, як «геном людини», «нанотех», «нейроінтелект» [1, с. 101]. Ми погоджуємося з сучасними дослідниками, що ці проекти актуалізували значення морально-етичних імперативів у науковому пізнанні, де головною постала вимога збереження людства

Варто підкреслити, що ця вимога окреслюється багатьма модусами. Так, українська дослідниця Н. Зглінська у своєму дослідженні наголошує на новому ефекті присутності людини в сучасному науковому пізнанні, що набуває таких характеристик, як, по-перше, визнання присутності людського суб'єкту у визначенні методологічних основ наукового пізнання; по-друге, зазначення антропомірності констант Всесвіту та ряду інших фізичних параметрів, до яких, безперечно, відносяться параметри планети Земля, що виділяє феномен людини, по-третє, означення природи феноменом, що символічно і предметно перетворений силою людської діяльності; по-четверте, сучасність, що постає низкою глобальних проблем, може бути осмислена виключно завдяки міждисциплінарній основі, за умови використання гуманітарного дискурсу [1, с. 104]. Гуманітарний дискурс змушує переосмислити не лише відносини людини зі світом у площині етики, але й стосунки із «Іншим», що завжди залишався у «тіні» людської діяльності. Мова йде про Землю, що постає найвищою цінністю для людини, адже – це життя, а життя – це Земля.

У цьому контексті варто звернутися до роздумів видатного українського вченого та мислителя В.І. Вернадського. Український натураліст і філософ був одним із перших, хто сприймав Землю як єдиний живий організм, де «перетворена природа» чи безпосередній вплив людини на навколишнє

середовище і перетворення біосфери, за Вернадським, демонстрували виникнення ноосфери, суперечливі риси якої підкреслюють сучасні дослідники. Ішлося про величезний потенціал взаємодії усього живого, де перетворююча діяльність людини поставала визначаючою геологічною силою, а технократизм, що в останні роки зазнав нищівної критики, умовою гармонійного співіснування людини та біосфери.

Сьогодні наявна екологічна криза вивела на новий методологічний рівень проблему аналізу феномену Землі, де остання утілює гармонійне співіснування людини і біосфери, можливість діалогу. У цьому контексті заслуговує на увагу «Гіпотеза Геї» (Гея – ім'я давньогрецької богині Землі) відомого британського письменника, лауреата Нобелівської премії Вільяма Голдінга, що, водночас, резонує з роздумами В.І. Вернадського. Головною думкою гіпотези постає ідея самоцінності Землі, що не підпорядковується людині. Використання метафори «Гея» не лише привернуло увагу до необхідності формування екологічної самосвідомості, образ грецької богині, надавши емоційного забарвлення гіпотезі, вивів відносини «людина – Земля» на новий рівень. Варто підкреслити, що опоненти гіпотези Геї розглядають останню як нову форму релігії – неоязичництво, наголошуючи, що Землю не можна розглядати як живий організм, адже вона не має здатності до розмноження [2].

Однією з таких гіпотез є «Гіпотеза Медеї», автором якої є американський палеонтолог Пітер Дуглас, професор біології і наук про Землю і космос у Вашингтонському університеті (Сіетл), що змалював її у своїй книзі «The Medea Hypothesis: Is Life on Earth Ultimately Self-Destructive?» (2009 рік). На його думку, біосфера Землі не визначається «мудрою саморегуляцією», тому більш доречним є використання іншого міфічного персонажу – Медеї, що вбила власних синів. Для підтвердження своєї гіпотези учений наводить катастрофи, зафіксовані історією самої Землі. Так, він зазначає, що з 15 масових вимирань, що відбулося 65 мільйонів років тому і спричинило вимирання динозаврів, лише одне пов'язано із

зовнішньою причиною – можливим падінням астероїду. Інші він називає «спробу самогубства». Цікавим є те, що саме людину Уорд визначає єдиним біологічним видом, здатним врятувати планету шляхом розумного глобального впливу. У своїй праці «Future Evolution: An Illuminated History of Life To Come» учений ставить перед собою мету – розвінчати уявлення про те, що Земля – це турботлива мати, що намагається виправити людські помилки. Проте і автор гіпотези Геї зазначає, що «планета готова оголосити війну нашій цивілізації» [3].

Наведені гіпотези, не зважаючи на існуючі відмінності, єдині в одному: подолання екологічної кризи не є можливим як без нової методологічної парадигми, що є поліваріативною, так і духовного об'єднання людей. Тому розв'язання проблем сучасності не вбачається можливими без залучення видатних учених, філософів, богословів, громадських діячів.

Яскравим прикладом етико-гуманістичного осмислення феномену Землі є «Хартія Землі» – програма, що була схвалена ЮНЕСКО і використана в якості базового довідкового документу Декади ООН з Освіти для Стійкого Розвитку, починаючи з дошкільної освіти й включаючи освіту на ступінь магістра. Діяльність Хартії спрямована на підтримку релігійних організацій й установ в їхньому бажанні вирішити існуючі глобальні проблеми.

Ініціативою Хартії Землі постає глобальна мережа, що утворена окремими особами, організаціями й установами, котрі беруть участь в розповсюдженні й втіленні морально-етичних норм у рамках створення глобального суспільства XXI століття. Безперечно, глобальне суспільство – поняття, що може викликати безліч суперечок. Проте нас цікавлять ставлення до Землі у програмі Хартії. Остання проголошує повагу до Землі і житті у всьому його різноманітті, збереження багатства і краси Землі, захист і збереження цілісності екосистем Землі, використання тих моделей виробництва, що зберігають регенеруючі можливості Землі, права людини і благополуччя спільноти. Проголошується взаємозалежність і взаємовідповідальність усіх людей за існування живого на Землі.

Інакше кажучи, мова йде про нове розуміння єдності, можливість діалогу чи новий рівень діалогу людини і Землі, де свобода людини пов'язана з усвідомленням себе як частини всесвіту й актуалізації себе у стосунках з Іншим. Людина постає особистістю у контексті свободи й відповідальності. Ми погоджуємося з думкою, що між людиною й усім живим відбувається постійне духовне спілкування, під час якого «світ постійно запитує у людини», тим самим підкреслюючи своєрідне духовне спілкування між людиною і навколишнім середовищем, Землею (С.О. Заветний).

Варто підкреслити, що у цьому контексті великого значення набуває концепт емоційного переживання. Сучасна ситуація – це, насамперед, опозиція двох моделей поведінки, де відповідальність, пошук духовного підґрунтя, любов до природи, екологічна турбота, переоцінка життєвих цінностей, прагнення до внутрішньої гармонії протистоїть егоїзму, екологічній безграмотності, байдужості, безвідповідальності і жорстокості. Іншими словами – це екологічна свідомість, що тісно пов'язана з емоційним переживанням.

Можливість такої взаємодії резонує з роздумами сучасного німецького філософа, представника практичної філософії природи та екологічної етики, котрий розробив критерій для соціально сумірних технічних систем та ідеї миру з природою. Наведене питання яскраво означає проблему взаємодії людини і Землі та окреслює необхідні вектори цієї взаємодії: «Чи замислюємося ми над тим, що мешкаємо не тільки в своїх оселях, а й у своїй садибі, і в місті, і в селі, і на континенті, і, зрештою, на Землі в цілому?» [4, с. 33].

Таким чином, визначення Землі суб'єктом, надає не лише нові можливості до становлення екологічної свідомості, мова йде про новий рівень взаємин між людиною і Землею, що долають відчуженість людини. Яскравим прикладом є акція «Година Земля» [5], що відбудеться 24 березня 2018 року в 20:30 (за Києвом). Ця акція ініційована Всесвітнім фондом природи WWF, темою якою якої є максима: «Упіймай зв'язок із Землею». Для встановлення такого зв'язку пропонується на годину вимкнути

світло й електроприлади. Година Землі відбувається вже дванадцять разів поспіль, але для українців вона буде десятою. У минулому році до цієї акції приєдналося 7 000 міст у 187 країнах світу, в Україні – 50 міст і сел.

Література

1. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти : «методологічний семінар» // Філософія освіти. – 2011. – № 1–2. – С. 97–141.

2. «Гіпотеза Геї» Джеймса Лавлока [Електронний ресурс] // Українська людина у сучасному світі. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/77031/kulturologiya/opoteza_dzheymisa_lavloka

3. Планета Гайя готова объявить нашей цивилизации войну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.membrana.ru/particle/6982>.

4. Клаус М. М.-А. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільно світу / Міхель Маєр-Абіх Клаус ; Переклад з нім., післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – Київ : Лібра, 2004. – 196 с.

5. Час Землі 2018: сьогодні на всій планеті виключат свет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vokrugsveta.ua/ecology/chas-zemli-segodnya-na-vsej-planete-na-60-minut-vyklyuchat-svet-24-03-2018>

Воронянський О.В.

Ліберальна модель соціалізації особистості: проблема використання в процесі національно-патріотичного виховання

Модель соціалізації, заснована на засадах лібералізму, що впроваджувалася в політичну свідомість пересічного українця на протязі останніх трьох десятиріч, ввійшла в протиріччя з потребами демократії мобілізаційного типу. В основі ліберальної моделі лежать принципи індивідуалізму, відмова від парадигми рівності на користь парадигми свободи, максимального дистанціювання від політичної сфери, орієнтація на персональний успіх, незалежності особистості від суспільства в

цілому та суспільних груп як спільностей, вільне право індивіда обирати свою приналежність до будь-якої спільноти — від гендерної до політичної, включаючи вибір громадянства.

Дана модель є функціональною в умовах переходу від централізованої економічної системи з державним сектором до децентралізованої приватної економіки. В цей період відмічається дія специфічної моделі політичної свідомості, яка у політичній аналітиці отримала найменування корупційного суспільного договору. Сутність цього договору полягає в тому, що в обмін на збереження достатніх обсягів державних інвестицій в соціальну сферу основна маса суспільства не втручається в процес великої приватизації (яка фактично є адміністративним, позаекономічним механізмом перерозподілу суспільної власності). Завдяки цьому мізерна частина населення отримує надприбутки, конвертуючи отримані ресурси в ресурси влади над суспільством.

Оскільки основна маса громадян при такій системі розподілу ресурсів не має можливості реального доступу до центрів прийняття владних рішень, її не можна співвіднести з демократією. Однак неоліберальна ідеологія переходу від тоталітаризму до демократії потребувала саме такої ідентифікації систем з фактично олігархічною формою правління. Однак в умовах демократії з обмеженим доступом, де основою надприбутків є доступ до вже побудованої інфраструктури з величезним обсягом ресурсів, доступних для привласнення через механізм приватизації, відпала економічна потреба в підтримці затратного науково-промислового комплексу. Ілюзія стабільності при непрацюючому виробництві на протязі перших двох з половиною десятиріч незалежності підтримувалася шляхом посиленого імпорту товарів народного споживання, для закупівлі яких реальні активи обмінювалися на короткострокові й досить дорогі зовнішні кредити.

Тому тенденція до прискорення темпів інфляції носить системний характер і обумовлена тим, що темпи різного роду грошових виплат (не тільки соціальних виплат і зарплати, але й споживчих банківських кредитів, а також інших банківських

операцій) істотно перевищують темпи росту реальної економіки. При цьому приватизація більш ніж 92% сектору економіки супроводжується пропорційним скороченням податкової бази, оскільки вітчизняне приватне підприємництво налаштоване на ухилення від фіскального тиску. Економічна ж стратегія держави спрямована не на подолання системної кризи, в якій економіка України перебуває з 1990р., а на згладження її симптомів шляхом одержання коштів від приватизації державного сектора економіки, капіталізації земельних ресурсів, отримання зовнішніх кредитів, а також вивозу сировини (у тому числі реекспорту російського й середньоазіатського газу й нафти).

У результаті загальний обсяг ресурсної бази різко скоротився, загрожуючи банкрутством держави, що передусім загрожує неспроможністю підтримувати існуючий порядок перерозподілу ресурсів і захищати владний статус політичних еліт у рамках існуючого нині балансу сил. Відповідно виникла потреба скоротити витрати на соціальну сферу. Падіння рівня життя основної маси населення зменшило рівень легітимності не лише владної еліти, але й політичної еліти в цілому, а крім того, — рівень легітимності державного устрою в країні.

Сьогодні першочерговою проблемою не тільки економіки, але й національної безпеки стало питання відновлення статусу України як високотехнологічної країни. Національне господарство вимагає великих і цілеспрямованих інвестицій для створення нових центрів росту, формування нового сучасного ринку висококваліфікованої праці, однак приватний бізнес, орієнтований на прискорене одержання прибутку, не здатний фінансувати довгострокові проекти.

В цих умовах демократія з обмеженим доступом, адаптуючись до системного зниження легітимності влади, трансформується в демократію мобілізаційного типу. Цей тип потребує моделі політичної соціалізації, що заснована на засадах колективізму, єдності нації, громадянського обов'язку і самопожертви в ім'я нації та держави, відмови від автономії особистості, включаючи вільний вибір ідентичності (громадянство і патріотизм є обов'язком). Проте така модель може

бути заснована лише на легітимності національної еліти, яку створює беззастережна віра суспільства те, що еліта непорушно захищає інтереси нації, а держава є найвищою цінністю.

УДК 316.28

Грабар Н.Г.

Дослідження діалогу як форми взаєморозуміння

У статті зазначено про зростаючу роль досліджень до проблем діалогу в сучасний період, що засвідчує про зростаючий рівень усвідомлення процесів спілкування, а також про явище достатньо високої комунікативної компетентності дедалі ширшого загалу.

Ключові слова: спілкування, діалог, взаємодія, комунікація.

В статье сказано о возрастающей роли исследований к проблемам диалога в современный период, что свидетельствует о растущем уровне осознания процессов общения, а также о явлении достаточно высокой коммуникативной компетентности все более широкого круга.

Ключевые слова: общение, диалог, взаимодействие, коммуникация.

The article speaks of the increasing role of research in the problems of dialogue in the modern period, which indicates a growing level of awareness of communication processes, as well as the phenomenon of a rather high communicative competence of an ever wider range.

Key words: communication, dialogue, interaction, communication.

Увага дослідників до проблем діалогу в сучасний період є особливо помітним на тлі процесу збагачення комунікативної термінології, що свідчить про зростаючий рівень усвідомлення процесів спілкування, а також про явище достатньо високої форми спілкування повинні слугувати розгортанню діалогу, що призведе до взаєморозуміння.

Однак, людство ніяк не збагне, що для врівноваження відносин потрібен діалог. Як зауважує В. Ільганаєва, зближення можливо через виховання та освіти людей на основі нового змісту, включаючи в нього всі нові досягнення в межах основоположних модулів буття [9, с. 35].

У різні часи, діалогічна проблематика досліджується у роботах: Т. Андрущенко, М. Бахтіна, В. Біблера, Є. Бистрицького, М. Булатова,

Т. Василевської, А. Єрмоленка, К. Жоля, Є. Злобіної, Т. Злобіної, К. Іванової, В. Ільганасвої, С. Крилової, С. Кримського, В. Лук'янець, В. Малахова, О. Назаренко, О. Охрімчук, Р. Олександрова, М. Поповича, Л. Ситниченко, О. Соболев, В. Шинкарука, Н. Хамітова та ін.

Психологи вважають діалогове спілкування вищим рівнем спілкування, оптимальним з точки зору організації комунікації та надання комунікативних послуг.

Діалог як форма спілкування та взаєморозуміння привертає увагу науковців, про що свідчать аспекти публікацій.

№ №	Визначення діалогу	Автор та галузевий напрям
1	М. Бахтін наголошував на «діалогічній орієнтації слова», підкреслюючи, що «слово народжується в діалозі як його жива репліка, формується в діалогічній взаємодії з чужим словом у реальному мовному житті».	[3, с. 89, гуманітарні науки]
2	Стаття 1 Закону визначає соціальний діалог як «... процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин».	[16, право, соціологія].
3	Кожен конкретний діалог має певну мету, а успішність його визначається рівнем її реалізації. «Сам діалог і толерантність до його учасників спрямовані на пошук істини, а не сам факт визнання і прийнятність позиції, що зумовлює суттєві обмеження на принцип толерантності. Інакше жертвування заради консенсусу своїми принципами і позиціями внеможливе сенс самого акту діалогу як способу наблизитися до істини».	[14, с. 155].
4	Діалог – «це цивілізована форма цілеспрямованої двосторонньої духовної взаємодії різних суб'єктів у процесі реалізації ними своїх прав і повноважень у різних сферах суспільно-політичного, економічного, соціального і духовного буття». Серед ключових положень діалогу в довіднику виокремлено: визнання права опонента на власну позицію, відмову від монопольного володіння істиною, переконування опонента справедливою аргументів, а не тиск на його волю і точку зору.	[18, конфліктологія].
5	В. С. Біблер застерігає від примітивного розуміння діалогу як різних видів, які трапляються у мові людини (науковий, побутовий, моральний), оскільки вони не стосуються концепції діалогу. «Діалогічність самої істини, розуміння іншої людини передбачає взаєморозуміння «Я-ти» як онтологічно різних особистостей, що опанували – актуально або потенційно – різними культурами, логіками мислення, різними смислами істини, краси, добра».	[20, філософія., с. 299].
6	Процес соціального діалогу – це потенціал для вирішення важливих економічних і соціальних питань, просування соціальної і промислової стабільності, підвищення економічного прогресу. Успішний соціальний діалог може сприяти формуванню консенсусу і досягнення спільних цілей. За словами генерального директора Міжнародної організації праці, соціальний діалог є засобом для досягнення всіх стратегічних цілей Міжнародної організації праці – прав людини, повної зайнятості та соціального захисту працівників	[21, соціологія].

8	Діалог – універсальний принцип, забезпечує саморозвиток культури. Усі культурні й історичні явища – продукти взаємодії, спілкування. Під час діалогу людей і культур відбувалося становлення мовних форм. Діалог відбувається й в просторі і часі, пронизує культури по вертикалі й горизонталі.	[10, культурологія]
9	...сутність трактування діалогу полягає в тому, що два суб'єкти обмінюються оцінною інформацією з приводу певного об'єкта, який є важливим для обох комунікаторів, і на основі цієї інформації розпочинають комунікативну інтеракцію. На його думку, передумовою виникнення діалогу є наявність діалогічних відносин, тобто наявність двох різних смислових позицій.	[4, лінгвістика]
10	Ідеалом діалогу є не тільки спілкування, але і дружба. У дружбі діалог досягає мети.	[12, етика]
11	Діалог, що оснований на плюраризмі і партнерстві, визнанні рівнозначності культур, стає базовим принципом взаємодії культур у глобалізуючому світі. Проблему взаємодії не може вирішити тільки на основі сприйняття принципу діалогу, оскільки в умовах глобалізації нелінійність і різномірність взаємодії у величезному спектрі міжкультурних комунікацій створює складну модель полілогу культур.	[22, соц. комунікації]
12	Міжкультурний діалог розглядають як соціокультурний процес, соціокультурну практику, форму комунікації, соціальний інститут, стратегію культурної політики	[6, культурологія]
13	Акт діалогу передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині та в іншій культурі суверенного суб'єкта, повагу до нього	[13, етика]
14	«Діалог сприяє утвердженню в суспільстві толерантності, розуміння та терпіння до поглядів і думок, які є протилежними за своєю суттю, вираженості в стосунках між людьми. Звідси ключовими для діалогу є такі ознаки: подолання егоцентризму, утвердження відкритості та близькості між тими, хто спілкується, відповідальності»	[7, філософія. етика].
15	«Тільки діалог здатний створювати ту ситуацію довіри, у якій відбувається бажаний розвиток особистості студента».	[15, с.15 педагогіка]
16	Міжкультурний діалог є необхідністю сучасності. У світі, мінливому й непевному, мусимо розмовляти через етнічні, релігійні, мовні та національні бар'єри, щоб досягти суспільної злагоди й запобігти конфліктам	[5, соц. комунікації, с.5].
17	Діалог – форма комунікації – являє собою модель діяльності в мініатюрі. Його учасники – суб'єкти діалогу, об'єктом – необхідність вирішення проблем життєдіяльності – це проблеми, теми, питання тощо, що вирішуються в діалозі.	[8, с. 67 соц. комунікації].
18	Діалог як засіб «духовного спілкування, обміну духовними цінностями», пробудження взаємного інтересу педагога й учня	[19, с. 360 педагогіка].
19	Діалогічна комунікативна спрямованість характеризується орієнтацією на рівноправне спілкування (засноване на взаємній повазі та довірі), на взаєморозуміння, на взаємовідкритість та комунікативне співробітництво, на прагнення до взаємного самовираження та розвитку.	[11, педагогіка].
20	... проблема діалогу є не тільки пріоритетною, але необхідною глобальною стратегічною метою. Планетарне електронне спілкування не зможе повноцінно замінити живе людське спілкування.	[1, с.9 соц. комунікації].

Це лише декілька тез, що характеризують діалогічне спілкування і свідчать про його міждисциплінарне значення.

Нині існують певні розробки щодо методів дослідження внутрішнього діалогу в психології, філософії та інших гуманітарних науках.

Ділове спілкування – це не стільки обмін значеннями, скільки обмін думками, які обов’язково мають забезпечити спільне позитивне рішення. Звичайно, що ділове спілкування – одна з основних функцій керівництва. Керівник, який зазнає труднощів у спілкуванні, не зможе досягти успіху. Сучасний керівник у процесі ділового спілкування часто використовує різноманітні технічні засоби, локальні технологічні засоби, які уможливили на більш якісному рівні проводити телебесіди, теленаради, також користуватися електронною поштою, локальною комп’ютерною мережею. Завдяки цьому він може здійснити швидку перевірку інформації, отриманої від підлеглого в процесі бесіди. До речі, бесіда для будь-якого керівника вважається найтипівішою формою ділових відносин. У монографії [2, с. 401] наголошується, що бесіда також є методом вивчення особистості підлеглого в процесі сумісної діяльності. Для їх проведення керівнику доцільно скласти графік. Бесіда може стати ефективним засобом підвищення кваліфікації підлеглих, але для цього керівникові повинен знати перспективи подальшого кар’єрного зростання кожного фахівця, яку конкретну допомогу він може йому надати. Автори монографії приділили значну увагу вивченню соціально-психологічних питань формування компетентності та професіоналізму керівних кадрів, професійно важливих властивостей особистості керівника, його іміджу. У дослідженні є багато важливих аргументів, які слід взяти до уваги.

Дійсно, професійне ділове спілкування з кожним роком ускладнюється. Але головне те, що, незважаючи на всі трансформаційні зміни, колектив дотримується корпоративної культури. Адже, спілкування – це суб’єкт-суб’єктні відносини із зворотнім зв’язком, і залежить воно насамперед від мети і цінностей, на які орієнтовано. Відповідно вибір цінностей і мети, особливості їх реалізації багато в чому залежать від суб’єктів спілкування, тобто від того, хто в даний момент перебуває в стані міжособистісної чи міжсуб’єктної взаємодії, який їх загальний рівень культури [17, с.10].

Успішність ділового спілкування багато в чому залежить не лише від уміння говорити, але і від уміння слухати співрозмовника. Усі розуміють, що слухати можна по-різному. «Слухати» і «чути» – це не одне і те ж, зафіксоване в мові самим фактом наявності різних слів для позначення ефективного і неефективного слухання.

Нині межі ділового спілкування розширюються. Реклама, світське спілкування стають невід’ємною складовою ділового спілкування. Успіх підприємства, будь-якої справи на сьогодні багато в чому залежить від уміння представити свої позиції в найбільш вигідному аспекті, а також зацікавити потенційного партнера, створити сприятливе враження. Тому, крім монологічної мови, у практику ділового спілкування все активніше входить підготовлене, але не зачитуване в голос монологічне мовлення (презентаційна мова, урочиста мова, вступне слово на різних зустрічах), вітальні листи та інші етикетні тексти.

Володіння всіма перерахованими жанрами ділового спілкування входить у професійну компетенцію сучасного керівника, менеджера.

Література

1. Арнольдов А. И. Диалог – веление времени / А. И. Арнольдов. – М.: Информациология, 2005. – 12 с.
2. Бандурка А. М. Психология руководителя : моногр. / А. М. Бандурка, Е. В. Землянская. – Х.: Золотая миля, 2013. – 720 с.
3. Бахтин М. М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – С.Пб., 2000.
4. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/>
5. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності та гідності». – Київ : Оранта, 2010. – 72 с.
6. Бучковська О. Ю. Діалог як детермінанта міжкультурної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» /

Бучковська Олена Юріївна / Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2015. – 20 с.

7. Гринчишин Н. І. Принцип діалогу як світоглядна парадигма морально-ціннісних орієнтацій та самовдосконалення людини / Н. І. Гринчишин // Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 162-164.

8. Езова С. А. Диалог – актуализированная форма межкультурной коммуникации / С. А. Езова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: nrb.ru/wp-content/uploads/2016/06/bp_2010_№11.doc

9. Ильганаева В.А. Социально-культурная динамика в социальной истории: трансформационные основания и тенденции / В. А. Ильганаева // Філософія спілкування. – 2012. – №5. — С. 30–36.

10. Кокшаров Н. В. Взаимодействие культур <http://yarcenter.ru/articles/ethnicworld/dialog/vzaimodeystvie-kultur-dialog-kultur-557/>

11. Крутій О. М. Нові форми навчання діалогу як умова громадянського становлення молоді в Україні / О. М. Крутій // Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2003. – С. 76-81.

12. Меликов И. М. Диалог культур и культура диалога / И. М. Меликов, А. А. Гезалов // Вопросы философии. – 2014. – №12. – С. 24-35.

13. Назаренко О. А. Етичні аспекти діалогічних концепцій культури: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, Філософія культури» / Назаренко Оксана Андріївна. – Київ, 2003. – 15 с.

14. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія / Л. В. Озадовська. – Київ : Вид-во «ПАРАПАН», 2007. – 164 с.

15. Пономарьов О. С. Філософія діалогу в педагогічному спілкуванні / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2013. – № 4. – С. 11-16.

16. Про соціальний діалог в Україні : Закон України № 2862-17 від 23.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>

17. Сафьянов В. И. Этика общения / В. И. Сафьянов. – М.: Знание, 1991. – 62 с.

18. Словник-довідник термінів з конфліктології / за ред. М. І. Пірен. – Київ ; Чернівці : Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича, 1995. – 318 с.

19. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 670 с.

20. Табачковський В. Г. Філософія. Світ людини: курс лекцій: навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов. – Київ: Либідь, 2004. – 432 с.

21. Best practices in social dialogue. Role of social dialogue. – Edited by A. Sivananthiran, C. S. Venkata Ratnam. International Labour Organization, 2003. www.ilo.org

22. Hinner M. B. The importance of Intercultural communication in globalized world / M.B.Hinner. – 1998. – Mode of access: <http://www.bwl.tu-freiburg.de/English/forschung/Globl/pdf>

УДК 17-054.4

Фесенко Г.Г.

Культурна ідентифікація ландшафтів в пейзажному живописі

Культурну ідентифікацію ландшафтів в пейзажному живописі проаналізовано шляхом кореляції типів ландшафтів та естетичних концепцій. Окреслюються художні практики відображення ландшафтів, що ілюструють проблематику «культура-природа», «місто-село».

Ключові слова: ландшафт, пейзажний живопис, романтизм, імпресіонізм, естетика.

Культурную идентификацию ландшафтов в пейзажной живописи проанализировано путем корреляции типов

ландшафтов и эстетических концепций. Освещаются художественные практики отображения ландшафтов, иллюстрирующие проблематику «культура-природа», «город-село».

Ключевые слова: ландшафт, пейзажная живопись, романтизм, импрессионизм, эстетика.

The cultural identification of landscapes in landscape painting is analyzed by the correlation of types of landscapes and aesthetic concepts. The art practices of mapping landscapes illustrating the problems of "culture-nature", "city-village" are covered.

Keywords: landscape, landscape painting, romanticism, impressionism, aesthetics.

Культурологія, розглядаючи ціннісно-сміслові аспекти буття людини, охоплює проблематику ландшафтів як «продукту освоєння культурою певної фізичної території» [1, с. 166]. Ландшафт постає своєрідним способом творення культури, «окультурення простору», а також бачення суб'єктом земної поверхні, яку можна охопити поглядом. Через бачення горизонту окреслюється простір людського перебування, творчої діяльності, що змінює оточуюче середовище, простір культури у цілому. На сьогодні актуальною залишається ідея щодо «розширення горизонту» розуміння феномену «ландшафт» як науковими засобами (історії, географії, соціології тощо), так і культур-філософськими, філософсько-естетичними. Зокрема, не вирішеною залишається проблема ідентифікації ландшафтів у пейзажному живопису, визначення релевантних критеріїв для виявлення їх смислів і способів.

Саме цим і обумовлено дане дослідження, його мета – виявлення філософсько-естетичних основ для типологізації ландшафтів, представлених в європейському пейзажному живописі. Завдання дослідження: 1) проаналізувати художні позиції, характерні для певних епох та творчості митців, об'єднаних певною спільністю естетичних орієнтацій і принципів художнього відтворення дійсності; 2) обґрунтувати філософсько-естетичні позиції пейзажних платформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що дослідники звертаються до еволюції концепту «ландшафт», «культурний ландшафт» [1]. Питання естетики ландшафтів осмислювалося, як на філософсько-теоретичному рівні, так і культурологічно-прикладному. Пропонуються естетичні інтерпретації ландшафтів залежно від типу зображеного мотиву: міського [3; 4], садово-паркового, природного, сільського. У філософських дискурсах мова йде про розуміння ландшафту у фокусі проблеми формування західноєвропейської свідомості (Мартін Гайдегер, Тон Лемір) [6; 7]. Український дослідник М. Д. Гродзинський приділяє особливу увагу сприйняттю ландшафту людиною та пояснює це сприйняття через інтерпретації в естетиці, живописі та ін. [2, с. 230-296]. На сьогодні у вітчизняній гуманітаристиці залишається епістемологічна потреба у витлумаченні філософсько-естетичних параметрів ландшафтів у живописі.

Витоки саморефлексії європейської культури як ландшафту пов'язують із західноєвропейським пейзажним живописом XV ст. В тогочасних італійських та фламандських триптихах пейзаж відігравав допоміжну роль, як фон для зображення подій із життя Спасителя або святих. Також живописний погляд на горизонт слугував фоном портрета (як у знаменитому портреті герцога Урбіно П'єро делла Франческа). З середини XV ст. пейзажні фони у різних видах живопису ставали більш видимими, «чисті» пейзажі з'являються у Леонардо да Вінчі, Альбрехта Дюрера, Фра Бартоломео та інших митців. Пейзажі створювалися ідеалізованими, у них відображувався пасторальний ландшафтний ідеал. З кінця XVI ст. пейзаж представлений як окремий жанр, що у своєму подальшому розвитку мав такі етапи: 1) кінець XVI – початок XVII століття (пейзажі Ван де Вейдена, Ганса Мемлінга, Йоахіма Патініра, Альбрехта Альтдорфера, Маттіаса Грюневальда, Леонардо да Вінчі, Вечелліо Тіціана і Джорджоне); 2) з кінця XVII століття (пейзажі Брейгеля Старшого, Ван Конінслоу, Тінторетто; жанр розвивається в голландській школі XVI століття і французькій (Нікола Пуссен і Клод Лоррен); 3)

з кінця XVIII століття (пейзажі Вільяма Тернера; школи Барбізон (Шарля Франсуа Добіньї, Жана-Франсуа Мілле, Теодора Руссо, Жана Батіста Каміля Коро).

У художньому розвитку пейзажу, як самооцінці західного розуму, можна спостерігати наступну трансформацію місця ландшафту: після відкриття сенсу світового простору, розвивається самодостатнє життя в межах знайомого горизонту «своєї землі» (land). Перехід від першого до другого періоду європейського пейзажного живопису часто асоціюється з Пітером Брейгелем. Дослідники відзначають, що з його творчістю «закрилися» розвідки космічного простору, і розпочалося дослідження людини, яка стала «земним мешканцем своєї Землі» [7, р. 163]. У творчості Брейгеля земля в її різних сезонних формах зображена через персональний досвід реальності. Так у відомій серії картин «Дванадцять місяців», де природні сезони відображено через діяльність фермерів, утверджується паралельність між людським життям і життям природи, а точніше – підпорядкування людини космічному життю Землі. Брейгелевське бачення людського життя є також сучасним, бо воно здатне приймати загальний погляд на життя людей в цілому, у всій сукупності, і може також «вставити» його в горизонт природи. Так, Брейгель Старший демонструє грандіозні трансформації людського буття, втрати буття у «великому житті природи». Інтерпретація Брейгеля зламала образ сільського художника, який відображав життя фламандських селян, і на його місці постав городянин Брейгель, «просвітлений» гуманіст. Він малює фламандське життя, і разом з цим – життя людства у його повсякденному «приземленому» житті. Примітно, що на полотнах Брейгеля земля охоплює більшу частину картини. Це дозволяє глядачу відчувати широкий горизонт.

За доби романтизму увага зосереджується на таємничому, містичному ландшафті як «периферії культури». Романтизму властива критика цивілізації, індустріалізації і урбанізації як чогось «неприродного». Відомо, що становлення ландшафтного бачення відбувалося після розширення міст в Італії в XII–XIII ст., на півночі Європи – в XIV–XV ст. Тоді відносини між містом і

сілом вступають в нову фазу індустріалізації і урбанізації, що впливало на суспільство і протягом ХІХ століття. Романтизм формувався як реакція на раціоналізм, розчарування відчуженням та модерною цивілізацією. Одночасно розвивається ідея про «повернення» до природи, причому мова йшла не тільки про «природний» ландшафт, до якого романтики шукали шлях, але і «ландшафт з пам'яттю» про діяльність людини. Для романтиків «повернення у лоно природи» було не тільки поверненням до первинного природного середовища, а й до минулого, до людської історії. Романтики звертаються до духовно-історичної реальності людського буття, що найбільш повно виражається через художню творчість [5, с. 97].

Для романтичного духу способом художнього мислення процесів і сприйняття «світу предків», які жили в цьому середовищі, стало природно-історичне «з'єднання» у пейзажі. Культурна пам'ять вела їх до замків, соборів, історичних міст минулого. Романтизм тікав від «плям цивілізації», які асоціювалися з містом, особливо в напрямку землі. Заклик романтиків «назад до природи!» часто інтерпретують як повернення до природного життя у сільській місцевості. Єднання з землею, глибокою ностальгією за космічною солідарністю із землею, характеризує романтичний світогляд.

Романтична критика міста і цивілізації буде повторюватися у ХІХ – ХХ століттях, будь-яке зростання промисловості, кожне нове технічне відкриття спочатку відкидалося як неприродне. Таке неприйняття культури та її перетворення на природу можна розглядати як явище, яке супроводжує прискорення в культивуванні світу; це є результатом ситуації, коли культура як «вирощення природи» змушує частину людей «вийти за її межі». Через те, що дійсно велика кількість людей вийшла з під контролю, існує (культурна) криза: сильне почуття невизначеності, незадоволення та відчуження.

Свою згоду з романтичною критикою міської культури чітко виражали художники школи Барбізон. Й разом з тим вони відомі своїм почуття життя, світоглядом, що є своєрідним

медіатором романтичного та імпресіоністичного живопису. Барбізонці поєднували у своїй творчості живопис, географію, сучасну історію, віддаючи перевагу селу над містом, коли аграрна цивілізація втрачала свої позиції перед настанням індустріального світу. Пейзажисти цієї школи вороже ставилися до міста, урбанізованого світу та відстоювали естетику ландшафту аграрної цивілізації.

Формування ландшафтного бачення у мистецтві набуло найвищого розвитку в імпресіонізмі, де пейзаж став все-визначенням реальності, як про те мріяли німецькі романтики. Здійснюється «публікація» усього світу: все, що є видимим, гідне того, щоб бути оприлюдненим, гідним відвідування та зображення, і варте, щоб пам'ятати. В імпресіонізмі відбулося «примирення» міста та сільської місцевості. Імпресіоністи виявилися здатними дивуватися усьому: і сільським картинам, і містам, що динамічно розвиваються, з їх вокзалами, портами, архітектурними спорудами, містянами, які постійно поспішають, тощо. Сільська місцевість була порівняна з містом як природа для культури. Пейзажисти цієї школи, започаткувавши практику пленерів, більше не прагнули до самотності та винятковості «романтичної» природи, а створювали пейзажі безпосередньо у ландшафті та відкривали мальовничу красу ландшафтів передмість Парижа. В імпресіонізмі відбулося примирення села та міста, культури і природи. Їх пейзажі передмість емансипують природу з художньою майстерністю. Імпресіонізм, завдяки своїм приміським пейзажам та пейзажам великих міст, своєрідним чином виправдовує урбанізацію та готує суспільство до необхідності розвитку індустрії.

Зовсім не випадково, що в той самий період, коли виникає імпресіонізм, було винайдено фотографію. Обидва способи дають інтегральний погляд на видимий світ, практику демократизації уявної дійсності. «Опублікований» світ – механічно через фотозйомку або живопис – це світ, який висвітлюється для кожного, тобто світ, чия видимість об'єктивується перспективою і потрапляє в межі буття людини. Таким чином, процес візуалізації видимого світу, який

розпочався з Відродження, остаточно був завершений, коли почалося застосування перспективи, фотографування світу [6, р.51]. Як пост-середньовічна людина звільняється від гніту християнського одкровення, так і фотограф засвідчує те, що світ у своєму емпіричному змісті емансиповано назавжди. Фотокамері властива повторювана здатність «публікувати» світ з усіх боків і в будь-який час. «Публікація» доводила, що кожен образ в принципі багатовимірний і доступний кожному. Камера керується нашою волею, щоб виявляти видиму реальність, і, таким чином, є кінцевим наслідком сучасного бачення світу, що вперше з'являється в пейзажах ще у XV столітті.

Фотографія завершує процес публікації світу, який розпочався після Середньовіччя. Це публікація, яка одночасно означає відданість реальності, що приходить з досвіду, а також контроль людини над цим світом. Фотографування уявляється як комбінована дія, у якій людина *віддається* світу явищ, з іншого – повертає ці явища до об'єктів. Сучасна європейська людина, як фотограф вражень, «відкривається» явищам. Фотографуючи речі, людина відкриває об'єкти через об'єктив з певної сторони в певний час, й водночас зводить їх до «фотогенних» об'єктів. Це є досягненням для типу людини, що з'явився за часів Ренесансу.

Загалом публічне представлення світу, що знайшло своє яскраве відображення у вигляді ландшафту, змогло відбутися завдяки винайденню перспективи. Камера механізує цей метод з технічної точки зору. Таким чином, здійснюється прихований принцип техніки перспективи, що виявляється як *перспективізм*: ідея, що кожна точка зору дає відносну істину про світ, і жодна точка зору не може бути абсолютною точкою зору. Кожну річ можна побачити, намалювати та сфотографувати з багатьох можливих точок зору, всі вони еквівалентні. Іншими словами, немає абсолютної позиції, усі погляди на світ відносні.

Внутрішній розвиток тієї перспективи, з якою західний світ XV ст. почав «бачити» себе, – це перспектива фотографії, тобто релятивізму, що є наслідком автономізації особи. Ця автономізація була в принципі здійснена у час винаходу фотокамери. А з другої половині XX століття, коли такий

пристрій став доступним кожному, перспективізм і суб'єктивізм сучасної людини став для всіх фактом. Камера дає можливість кожному зафіксувати зі своєї конкретної позиції власне бачення світу. В імпресіонізмі такий вид релятивізму є перцептивізмом й присутній у практиці художників, щоб показати те ж саме в різний час та з різних позицій на полотні. Ці своєрідні потреби імпресіоністів дивитися на світ в його тимчасовій і просторовій мінливості (і які також призвели до створення камери) та увічнити його «для нащадків», слід розуміти як специфічний сучасний шлях європейського духу [6, р. 54-55].

Художні критики звертали увагу на своєрідне порушення балансу в імпресіоністичних ландшафтах між розмитістю місць, конфігурацій та чітким порядком, окресленими формами. У постімпресіонізмі робиться спроба творити ландшафти не «розмиванням» місць і розчиненням об'ємних форм у просторі, а пошуком і підкресленням просторової структури предметів [2, с. 292]. Заради цього художники нерідко навмисно спрощували просторові конфігурації, зводячи форму місць до простих геометричних фігур (Поль Сезанн, Ван Гог).

Перехід від імпресіонізму до експресіонізму – феномен «колонії художників» – повернення з міста до сільської місцевості, розумівся як одна з ознак дискомфорту «міста в собі». Це невдоволення містян міським способом життя, а також своєрідне міфічне повернення в село і своєрідну містику селянського життя [6, р. 163]. В експресіонізмі пейзаж не став предметом особливого зацікавлення, але ставав фоном, на якому розгортається приречене протистояння індивідуальності хаосу буття [2, с. 293]. Коли людина «занурюється» у ландшафт, її охоплює жаль із приводу «вічності» існування ландшафту і минулості її власного життя, своєї приреченості на смерть. Її охоплює розпач при порівнянні вільного й безтурботного життя пташок у ландшафті із власним приземленим життям у ньому, повним нерозв'язних проблем і труднощів. Ландшафт поставав в образі, надто далекому від фізіономічного вигляду ландшафтів у реальному світі (з елементами хаосу, алогічності, приреченості людини й навіть апокаліптичності). Отже, від початкової радості

художників щодо нескінченності простору, з якої сучасна свідомість розпочалася у XV столітті, залишається лише страшна порожнеча, в якій людина сама стала стороннім предметом серед речей.

Початок пейзажу дійсно є ознакою початку кінця обожнювання і, таким чином, автономії світового простору, а також ознакою вивчення землі (land) через місто: від практичного і особливо духовного привласнення місцевих просторів сільської місцевості через охоплення світського простору городян. У цій перспективі розвиток західного пейзажу можна розглядати як діалектику міської та сільської місцевостей, в результаті чого місто, коли воно зростає, шукає з більшою ентузіазмом нові простори для задоволення вільного горизонту. На початку XX століття подібна просторова свідомість була властива роботам фламандських експресіоністів. Кінець пейзажу як важливого жанру живопису збігається з остаточним відчуженням/відгородженням від сільських земель. Тобто завершився процес, розпочатий у XIV столітті, в якому величезна сільська місцевість Європи трансформується на урбанізоване суспільство, у якому аграрний спосіб життя залишається на периферії.

За М. Д. Гродзинським, образ ландшафту стає немов ірреальним, хоча на думку експресіоністів, ірреальним не є – він сама суть. Можливо, навіть, що подібних «сумних» елементів у ландшафті є дуже багато, проте вони приховуються за фасадом його мальовничості, краси, гармонійності. Людина підсвідомо, а суспільні владні інститути цілеспрямовано вибудовують цей фасад, аби приховати страшну суть бугтя. Якщо усвідомити цю суть, то її слід показати, а це означає – «зірвати маску» з ландшафту, зруйнувати його фасад, оголивши за ним суть [2, с. 293]. Експресіоністи руйнували фасади, звичний фізіономічний вигляд ландшафту шляхом відповідних прийомів: порушення пропорцій, зламаності ліній, введення контрастів кольорів, деформації усього простору, гротескного зображення певних місць та елементів ландшафту тощо.

Проведений культурологічний аналіз еволюції образу ландшафту в європейській художній свідомості засвідчив, що:

- по-перше, естетизація ландшафтів дозволяє висвітлювати значимі культурні смисли становлення західноєвропейської самосвідомості, певні закономірності у «розширенні світоглядних горизонтів»;

- по-друге, представлені інтерпретації ландшафту у різних художніх стилях демонструють динаміку зміщення акцентів у «земному» (ленд), а також можливий діапазон функцій образів природи (від зображувальних до концептуальних);

- по-третє, пейзажний живопис містять значний епістемологічний потенціал для культурного ландшафтознавства (художні форми ландшафтів ілюструють проблематику «культура-природа», «місто-село»), культурної урбаністики (історія європейського пейзажного живопису постає історією поступового поглинання багатьох сільських ландшафтів в одному, універсальному, нейтральному просторі міста).

Естетика ландшафтів, на нашу думку, потребує подальшого поглибленого осмислення крізь призму «творчої присутності» людини. Перспективи подальших розвідок можуть бути пов'язані, зокрема, з розробкою вітчизняними гуманітаріями урбаністичної типології ландшафтів відповідно до форм творчої суб'єктності. Включення до культурної урбаністики ландшафтної проблематики дасть можливість містам формувати життєтворчі ідеї та відповідні культур-антропологічні координати міського буття.

Література

1. Воловик В. М. Аналіз концепцій культурного ландшафту в американській та європейській географії / В. М. Воловик // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Сер. Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 166-175.

2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір / М. Д. Гродзинський; монографія. У 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503 с.

3. Фесенко Г. Естетика публічного простору міста в контексті філософії суб'єкта творчості / Г. Фесенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – №10. – С.157 – 160.
4. Фесенко Г. Культурфілософське окреслення стратегій урбан-дизайну (на прикладі Нової Гориці, Словенія) [Електронний ресурс] / Г. Фесенко // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Філософія. – 2016. – Т. 2. – №11. – С.177 – 184. – Режим доступу: http://www.apfs.in.ua/v10_2016/45.pdf.
5. Фесенко Г. Г. Эпистемологические практики исторической культурологии: монография / Г. Г. Фесенко; Харк. нац. ун-т городск. хоз-ва. – Х. : ХНУГХ им. А. Н. Бекетова, 2015. – 227 с.
6. Хайдеггер М. Искусство и пространство // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе: сб. ст. – М.: Политиздат, 1991. – С. 95–99.
7. Lemaire T. Filosofie van het landschap [Electronic resource] / T. Lemaire. – Ambo, Amsterdam, 2008. – 250 p. – Regime of access: http://www.dbnl.org/tekst/lema010filo01_01/lema010filo01_01.pdf.

Іщук М.М., Янісів М.П.

Контрастивний аналіз символічних значень чисел в українській та англійській мовах

У даній статті проведений контрастивний аналіз символічних значень чисел в українській та англійській мовах. Проаналізовано подібності та відмінності символічних значень даної групи лексики, підрахована кількісна представленість підгруп з однаковими чи різними ознаками, зроблені висновки щодо причин такого розподілу.

Данная статья рассматривает сравнительный анализ символических значений чисел в украинском и английском языках. Анализируются сходства и отличия символических значений данной группы лексики, подсчитана количественная репрезентативность подгрупп с одинаковыми или различными

характеристиками, сделаны выводы, касающиеся причин такого распределения.

Contrastive analysis of symbolic meanings of numbers in Ukrainian and English is considered in the article. Similarities and differences of symbolic meanings of the given lexical group are analyzed, quantitative representation of the groups with similar or different characteristics is calculated, conclusions as for the reasons of such distribution are made.

Ключові слова: *символічне значення, семантична структура, контрастивний аналіз, подібності та відмінності, культурні особливості.*

Основна функція чисел – рахувати речі, але у своїй семантичній структурі числа можуть містити й інші значення, в тому числі символічні.

У даному дослідженні нашою метою було знайти в українських та англійських словниках символів назви цифр, які містять символізм, співставити вибрані значення, зробити паралель українських символічних значень з англійськими, визначити їх подібності та відмінності. Базовими для нашого дослідження були такі словники: Жайворонок В.В. «Знаки української етнокультури» [2]; Чумарна М. «З початку світу. Україна в символах» [7]; «Словник символів культури України» під. ред. В.П.Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко, В.В. Куйбіди [6]; «A Dictionary of Symbols» by J.E Cirlot [8]; «Dictionary of Symbolism» by Allison Protas [9].

Питання контрастивної лексикології ми розглядали на базі таких авторів: Верба Л.Г., Ю.О. Жлуктенко, Корунець І.В., С. James. А щодо символів та символізму в мові, то ця тематика розглядається уже вище згаданими Жайворонок В.В., Чумарною М., В.П.Коцура, О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко, В.В. Куйбіда, J.E Cirlot, крім того Bowra С.М. Cottle В., Dillistone F.W., а також ми у попередніх своїх дослідженнях розглянули символи релігійних реалій [3], власних імен [11], житла [10].

«Словник літературознавчих термінів» визначає “символ (грецьк. symbolon — умовний знак, натяк) – це предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного

явища (хліб-сіль — символ гостинності в українців; лотос — символ божества в індійців та ін.), має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі. Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і — навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього. Тому символ не збігається за своїм значенням з будь-яким тропом” [4].

В результаті, матеріал для аналізу складає 20 словникових статей, які становлять 10 пар українсько – англійських символічних значень таких чисел : *нуль, один, два, три, чотири, шість, сім, вісім, дев'ять, тринадцять*.

Проаналізувавши символічні значення десятих пар чисел, які ми знайшли у словниках, можемо зробити такі висновки: практично повністю співпадають символічні значення лише двох чисел - *два і тринадцять*. У парі *два* знаходимо одне спільне значення - “*двоїстість*” - “*dualities*”, у парі *тринадцять* спільні значення - “*нещасливе число, що порушує повноту й досконалість дванадцятичисельного ряду* - “*unlucky, because an extra 13th item spoils the auspicious 12*”. Наприклад (таблиця 1):

<p>Thirteen</p>	<p>«Тринадцять - містичне число, що постало у зв'язку з Тайною Вечерею, де взяло участь 13 людей і з них Христа було розп'ято, а Юда повісився; пильно дбали, щоб за столом на учтах не було такого числа гостей, бо з кимось із тринадцяти, вірили, мало б статися якесь нещастя; нещасливе число, що порушує повноту й досконалість дванадцятичисельного ряду; використовується при гаданні й ворожінні як чортова дюжина» [5, с. 606].</p>	<p>«Triskaidekaphobes believe 13 to be unlucky, especially when the 13th day of the month is a Friday, a fear that was reinforced by the explosion that almost wrecked the Apollo 13 lunar spacecraft in 1970. Skeptics note that it returned to Earth safely, unlike any other manned spacecraft that has exploded, making its crew some of the luckiest people on the planet. The fear of 13 may relate to Judas Iscariot's having been the 13th person to arrive at the Last Supper, but its negative undertones go back much earlier, probably because an extra 13th item spoils the auspicious 12.</p>
------------------------	---	---

До підгрупи, символічні значення яких частково співпадають, тобто мають як подібні, так і відмінні значення, ми віднесли чотири числа: *нуль, один, три, шість*. Розглянемо цифру *нуль*. Подібні значення: “*безкінечність*” – “*unlimited*”; “*яйце*” - “*CIRCLE*”; відмінні значення “*простір*”, “*non-existence*”,

“mystery”, “the Incomprehensible Absolute”. Наступне число у цій підгрупі - *один*. Подібне значення лише одне “*центр*” - “the center”, відмінні значення: “*проникнення в сутність чогось*”; “*початок, верх, бог*”, “*unity*”, “*man*”, “*erect*”, “*the verge of generating everything*”, “*a standing stone*”, “*phallus*”, “*pillar*”, “*a vertical stick*”. Наприклад (таблиця 2):

<p>One</p>	<p>«Один —означає центр, від якого певною мірою протиставлені лівий: правий, верх: низ; центр світу — Сонце, єдине в своєму роді світило; звідси початок, верх, бог; сам-один стає тим, хто звідусе долю, роковану багатьом; це проникнення в сутність чогось, в інші світи, в старі й нові виміри; у казках герой висмикує по одній волосині, і вони стають для нього ключем сходження на інший щабель» [5, с. 412].</p>	<p>«One - the most appropriate symbol of unity is the imperceptible mathematical point which is arbitrarily situated at the intersection of two lines or in the center of a CIRCLE, and which, through being displaced in space, begins a line, or creates a surface, or gives an idea of a third dimension. A point is ONE on the verge of generating everything. The number 1 symbolizes MAN, erect, a standing stone, phallus, PILLAR, a vertical stick».</p>
-------------------	--	---

Третє за рахунком у підгрупі зі значеннями, що частково співпадають, число *три*. Спільні значення: “*з давніх-давен число мало релігійний характер, символізує Святу Родину, її три особи (Марія, Йосиф, Христос)*”; “*three introduces the all-embracing Godhead — Father, Mother, son...*”; відмінні значення: “*довершеність, досконалість*”; “*the power of three is universal and is the tripartite nature of the world; it is MAN as body, soul and spirit*”. Остання цифра даної підгрупи — *шість*, подібні значення: “*любов*” - “*symbol of Venus, the goddess of love*”, “*краса*” - “*beauty*”; відмінні значення: “*рівновага*”, “*гармонія*”, “*здоров’я*”, “*удача*”; “*completeness*”, “*high ideals*”.

Наступна підгрупа — це цифри, символічні значення яких не співпадають. Всього їх чотири: *чотири*, *сім*, *вісім*, *дев’ять*. Вони мають такі відмінні значення: *чотири* - “*земля*”, “*цілісність*”, “*повнота*”, “*справедливість*”; “*the number of order in the universe*”; *сім* - “*символічне святе число, Божественне число Всесвіту*”, “*lucky*”, “*it has a definite mystique*”. Наприклад, усі символічні значення числа *сім* (Таблиця 3):

<p>Seven</p>	<p>«Сім символічне святе число, Божественне число Всесвіту, що відіграє велику роль у народній і релігійній символіці народів усього світу: сім кольорів райдуги, сім днів тижня, сім днів посту, сьомий день після створення світу — день відпочинку, сім променів Сонця, сім братів-вітрів, семикратне повторення заклинання, сім Сонць — Семиярило, сім зірок Великої Ведмедиці, родовід до сьомого коліна, дитина до семи років — невинна душа; значення числа сім у світосприйманні нашого народу пізнішого походження, ніж, скажімо, числа дев'ять чи тридев'ять; фігурує у приповідках і фразеологізмах: «У нього сім п'ятиць на тижні» — про людину несталих переконань» [5, с. 541].</p>	<p>«The number 7 is often considered lucky, and it has a definite mystique, perhaps because it is a prime number—that is, it cannot be obtained by multiplying two smaller numbers together. There are seven days of the week, named after various ancient gods and planets; according to the English scholar Robert Graves, may be connected to the seven planets of antiquity».</p>
---------------------	---	---

Число *вісім* має такі відмінні значення “у *духовному розумінні — це шлях, пройдений через сім сходинок-небес до задуманої мети*”, “*подвійний хрест*”, “*престол Господа*”; “*paradise*”; число *дев'ять* — “*магічне число, означає могутність, силу*”; “*pain or sadness*”.

Отже, ми виявили, що є однакова кількість пар, в яких є тільки відмінні риси, та пар з відмінними та спільними рисами — по 4 пари (по 40%), менше таких пар, де тільки спільні риси — 2 пари (20%). Тобто, відмінних рис значно більше, ніж спільних, що детерміновано різними культурними середовищами, відмінними традиціями та звичаями. «Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів — етнокультурних концептів». Оскільки традиції та звичаї різних народів різняться, у даному випадку українського та англійського, то відмінні і символічні значення «мовних одиниць, семантика яких має зазвичай глибинні етнокультурні нашарування» [7, с. 3]. Однак, система числення у нас однакова і має глибоку грецьку та римську етимологію, що може пояснити і наявність деякої частини спільних ознак.

Література

1. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. — Вінниця: Нова книга, 2003.

2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури / В.В. Жайворонок – К.: Довіра, 2006.

3. Ішук М.М., Янісів М.П. Контрастивний аналіз символічних значень релігійних реалій та слів, які містять релігійний символізм, в англійській та українській мовах / Ішук М.М., Янісів М.П. // Науковий збірник «Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ». – Київ, 2017. — С. 62-65.

4. Словник літературознавчих термінів. Режим доступу: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/symvol/>.

5. Словник символів/ Потапенко О.І., Дмитренко М.К. та ін. – К.: Либідь, 1997.

6. Словник символів культури України / Під. ред. В.П.Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди. – 3-е вид. – К.: Міленіум, 2005.

7. Чумарна М. З початку світу. Україна в символах / М.Чумарна. – Львів, 2006.

8. A Dictionary of Symbols / J.E Cirlot. – London: Taylor & Francis e-Library, 2001.

9. Dictionary of Symbolism by Allison Protas. Режим доступу: <http://www.umich.edu/~umfandsf/symbolismproject/symbolism.html>

10. Ishchuk M.M. Contrastive analysis of symbolic meanings of names of dwelling elements in English and Ukrainian / Ішук М.М. // Науковий збірник «Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти». – К., 2015 – 84-89.

11. Ishchuk M.M. Contrastive analysis of symbolic meanings of proper names in English and Ukrainian // Збірник наукових праць «Людина. Компютер. Комунікація». – Львів, 2015 – С. 74-77.

УДК: 378.6:37.035.(477)

Данченко І.О.

Моніторинг ефективності формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів

У статті висвітлено проблему моніторингу ефективності формування соціальної зрілості студентів вищих

аграрних навчальних закладів; визначено основні методи, фактори та умови підвищення ефективності відповідного процесу.

Ключові слова: формування соціальної зрілості студентів, педагогічний моніторинг моніторинг ефективності, методи, фактори та умови ефективності моніторингу.

В статтє освещена проблема мониторинга эффективности формирования социальной зрелости студентов высших аграрных учебных заведений; определены основные методы, факторы и условия повышения эффективности соответствующего процесса.

Ключевые слова: формирование социальной зрелости студентов, педагогический мониторинг, мониторинг эффективности, методы, факторы и условия эффективности мониторинга.

The article highlights the problem of monitoring the effectiveness of the formation of social maturity of students of higher agrarian educational institutions; The main methods, factors and conditions for increasing the effectiveness of the relevant process are identified.

Key words: formation of social maturity of students, pedagogical monitoring, monitoring of efficiency, methods, factors and conditions of monitoring effectiveness.

Сучасна скерованість суспільства на активні конструктивні практичні дії, вимагає спрямувати зусилля на формування та розвиток різнобічної, креативної, соціально зрілої особистості професіонала, що, в свою чергу, викликає зростання вимог до якості підготовки кваліфікованих кадрів.

«Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» зауважують науковці [2]. Тому однією із

педагогічних умов формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ визначаємо *моніторинг ефективності формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ*.

Теоретико-методологічні аспекти моніторингових досліджень розглянуто у працях І. Бестужева-Лади, І. Герасимова, Т. Заславської, Ю. Левади, О. Майорова, А. Савельєва, Н. Селезньової, Л. Семушиної, А. Субетто, Р. Шишова та ін.

До прикладу, В. Звонніков, визначає моніторинг – як стандартизоване спостереження за освітнім процесом і його результатами, що дозволяє створити історію стану об'єкту в часі, кількісно оцінювати зміну суб'єктів навчання і освітньої системи, визначати і прогнозувати напрямки їх розвитку [4].

Зважаючи на такий контекст, необхідно відкреслити, що під педагогічним моніторингом науковці розуміють таку форму організації збору, зберігання, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне спостереження за її станом і прогнозування її розвитку [1, с. 12].

Ефективність моніторингу залежить від дотримання таких принципів: об'єктивності інформації (об'єктивні дані, їхня корисність для формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ); порівнянності даних вивчення (виявлення нинішнього стану сформованості рівнів соціальної зрілості студентів та тих змін, що відбуваються в процесі впровадження у навчально-виховний процес методики формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ); адекватності (урахування мінливості зовнішніх умов, їх вплив, відповідність); прогностичності (прогнозування перспектив, тенденцій та шляхів формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ); цільового призначення, одержання необхідної достатньої інформації у відповідності до визначеної мети [3].

На основі теоретичного аналізу та практичного досвіду основними методами моніторингу ефективності формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ нами було обрані такі: анкетування, яке розкриває загальну картину уявлень про якість оцінюваних об'єктів; спілкування, яке давало можливість уточнення деяких питань і проблем, виявлених вході анкетування; діагностичне тестування, за допомогою якого

здійснювалось об'єктивне вивчення окремих властивостей і якостей особистості; проблемні дискусії, використання яких було необхідне для того, щоб активізувати знання учасників дискусії, надати необхідну інформацію, створити інтерес до проблеми (кращим початком для проведення дискусії є обговорення результатів, одержаних у ході попереднього анкетування), акцентування уваги й думок учасників дискусії на тому, що існують різні точки зору на проблему та об'єктивні умови, у межах яких необхідно шукати можливості удосконалення процесу формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ; метод самооцінки, який дозволяв виявити один із проявів самопізнання, що впливає на характер, поведінку, функціонування особистості; аналіз фактичних даних (результатів діяльності), який давав можливість одержати інформацію про деякі якості особистості опосередковано і визначити ставлення як студентів, так і викладачів до виконуваної діяльності; аналіз кількісних даних, за допомогою якого, спираючись на формальні показники, ми отримували можливість оцінити успішність студентів, кількісні характеристики ресурсів і умов навчально-виховного процесу, показники кваліфікації викладачів та інші; метод вивчення ціннісних орієнтацій (система стійких, соціально обумовлених відносин особистості до сукупності матеріальних і духовних благ і ідеалів) суб'єктів моніторингу, який дозволив виявити і активізувати потенційні можливості особистості, що відкривають перспективи для всебічного розвитку та вдосконалення особистості; узагальнення незалежних характеристик, який полягав у збиранні, аналізі й узагальненні думок про особистість з боку її найближчого соціального оточення, що дає можливість краще зрозуміти особливості функціонування людини та включає можливість необхідності змін.

Високий рівень якості формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ забезпечується багатьма факторами, найважливішими серед яких є: урахування здібностей та вподобань студентів та їхні бажання досягнути успіхів у певній галузі предметних знань, поведінці або діяльності; рівень володіння викладачами педагогічною майстерністю й методикою

формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ; інформаційно-методична забезпеченість відповідного процесу; ефективна система контролю та оцінки рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ, а також контроль та оцінка впровадження методики формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ та його педагогічна підтримка.

Науково доведено, що перевірка й оцінювання досягнень студентів має велике виховне значення, оскільки стимулює їхню систематичну роботу, розвиває почуття відповідальності за результати діяльності, що свою чергу впливає на формування у них відвічальності, активності та самостійності [5].

Оцінка рівня сформованості соціальної зрілості студентів ВАНЗ часто виступає регулятором соціальних відносин у житті студентів, адже опосередковано впливає на формування стосунків у колективі, з викладачами, з іншими людьми, соціальними групам формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ тощо.

Для вирішення питання моніторингу формування соціальної зрілості студентів ефективною за умови, коли існує чітке визначення цілей, завдань, перебігу і зміст етапів педагогічного процесу формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ впливає на її ефективність; чітке визначення критеріїв оцінювання знань, умінь та навичок, до яких відносяться: своєчасність виконання завдань, самостійність, оригінальність мислення, відповідальність, уміння обстоювати свою думку, глибина, об'єм та міцність засвоєння теоретичних знань (це перевіряється тестуванням), уміння структуровано викладати матеріал, на практиці використовувати знання, удосконалювати уміння та навички; можливість кожному студентові реалізувати свої здібності.

Зважаючи на це, процес формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ складається з наступних елементів: організаційного, що містить загальну інформацію про зміст, план, регламент діяльності щодо формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ; теоретичного, який охоплює інформаційно-змістовну частину, що подає розгорнуте висвітлення вузлових питань системи формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ;

методичного, що містить рекомендації щодо застосування наявних теоретичних і практичних методів, прийомів та засобів щодо ефективності формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ; практичного - містить ряд завдань для групової та індивідуальної роботи, ділові ігри, вправи, конкретні ситуації, тести, анкети, роздатковий матеріал, підсумкові завдання проблемного характеру, виконання яких вимагає використання теоретичних знань та практичних умінь і навичок, набутих під час засвоєння матеріалу та практичного його застосування, які можуть використовувати як викладачі, так і студенти.

Отже, на основі аналізу науково-педагогічної літератури, вивчення практичної діяльності науковців і нашого власного досвіду доцільним, на нашу думку, ефективність формування соціальної зрілості студентів залежить від: теоретичного матеріалу, який подається не у вигляді безперервного потоку інформації, а невеликими логічнопов'язаними частинами; розробки чіткої системи правил послідовного виконання певних дій, спрямованих на засвоєння і практичне застосування кожної частини; існування відповідної системи діагностичних методик для перевірки сформованості кожного компонента соціальної зрілості особистості; сформованості розгалуженої системи зворотного зв'язку, яка дає змогу інформувати студентів та викладачів про правильне виконання ними завдань та вірного застосування умінь та навичок; передбачення діагностичної оцінки рівня знань, умінь і навичок студентів.

Таким чином, педагогічний моніторинг ефективності процесу формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ покликаний забезпечити викладачів та студентів необхідною інформацією для ухвалення рішень щодо підвищення продуктивності відповідної діяльності і визначає, наскільки раціональними є педагогічні засоби, що застосовуються в інноваційному процесі.

Література

1. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи: Кол. монографія / Г.В. Єльнікова, Т.А. Борова, О.М. Касьянова, Г.А. Полякова та ін. // За загальною редакцією Г.В. Єльнікової. — Чернівці : Технодрук, 2009. — 572 с.

2. Бодненко Д.М., Жильцов О.Б., Лещинський О.Л., Мазур Н.П. Моніторинг навчальної діяльності: навчальний посібник / Д.М. Бодненко, О.Б. Жильцов, О.Л. Лещинський, Н.П. Мазур – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. - 276 с.

3. Кошелева А. О. Личностная зрелость и пути ее достижения в юности / А.О. Кошелева // Материалы научно - практ. конф. «Проблемы и перспективы развития социального образования». – Калуга: КГПУ, 2001. – С. 46 – 47.

4. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. Посібник / М.М. Фіцула – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.

Тарасов В.В.

Використання комп'ютерної програми MyTestX для контролю знань учнів з історії

У статті розкрито особливості та переваги комп'ютерного тестування, використання комп'ютерної програми MyTestX для контролю знань учнів з історії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Важлива роль в якості засвоєння навчального матеріалу з історії належить контролю, який спрямований на визначення ступеня оволодіння учнем відповідних знань та умінь та управління пізнавальною діяльністю школярів.

Контроль знань повинен бути повним, бо повинен охоплювати опорні дати і поняття, провідні ідеї та положення теми уроку або розділу.

Сучасна система контролю та оцінювання знань учнів з історії, на превеликий жаль, не дозволяє вчителю глибоко, всебічно, швидко перевірити рівень знань учнів та виставити об'єктивні оцінки. Практична діяльність показує, що на одному уроці усно всебічно перевірити знання можна лише у декількох учнів. Можна дати письмові завдання ще групі учнів, але це вимагає жорсткого контролю за часовими рамками письмової роботи, контролю, чи не прагнуть школярі скористатися

додатковими джерелами інформації і т.д., що ускладнює роботу вчителя на етапі контролю, а це в свою чергу призводить до того, що учні не систематично готуються до уроків

Відсутність чітких вимірювальних критеріїв оцінки, епізодичність перевірки знань і великі витрати навчального часу на проведення й обробку результатів контролю негативно впливають не тільки на психіку учнів, але й на весь процес навчання в цілому.

В умовах запровадження державної підсумкової атестації (особливо письмової форми) та зовнішнього незалежного оцінювання виникла проблема об'єктивності оцінювання знань учнів, що проявляється в тому, що частина учнів не підтверджують річні оцінки з предметів. В такій ситуації контроль повинен бути таким, щоб можна було максимально передбачити результати як семестрового, річного, так і підсумкового оцінювання (ДПА, ЗНО).

У процесі контролю вчителю важко забезпечити об'єктивність та справедливість оцінювання знань учнів в силу різних факторів. Трапляється, що об'єктом оцінювання стають не знання та вміння учнів, а особливості характеру, поведінки школярів.

У сучасній педагогічній науці не знайдені відповіді на наступні питання:

- Чи є можливість підвищити об'єктивність педагогічного контролю?
- Чи можна скоротити час, який витрачається на проведення й обробку результатів контролю?
- Як підвищити змістовність контролю?
- Як урахувати можливості сучасних інформаційних технологій у процесі контролю?

Ці й інші проблеми вимагають ретельного вивчення для пошуку шляхів їхнього вирішення.

Для розв'язання більшості з перерахованих вище проблем пропонується використовувати метод тестування, що дозволяє зробити процес педагогічного контролю більш ефективним, а

також орієнтувати його на використання сучасних інформаційних технологій.

Тестування не повинне замінити традиційні методи педагогічного контролю, але повинне в такий спосіб вписатися в існуючу систему педагогічного контролю, щоб оптимально нею доповнити й перебороти існуючі проблеми. Крім того, крім тестових завдань на вибір правильної відповіді із числа запропонованих, існують і інші види тестових завдань, що вимагають від учнів більш ретельної підготовки й осмислення матеріалу.

Одним з недоліків тестового методу контролю знань є можливість угадування, а також те, що учень проставляє (вибирає) тільки номери відповідей, а учитель не бачить характеру ходу рішення, глибини знань (розумова діяльність учня й результат може бути тільки випадковим, немає гарантії наявності міцних знань в учня). Відзначимо, що це недолік характерний для тестів, що складаються із завдань на вибір правильної відповіді із числа запропонованих.

Крім того, досить часто зустрічається значний суб'єктивізм у формуванні змісту самих тестів, у відборі й формулюванні тестових питань, багато чого також залежить від конкретної тестової системи, від того, скільки часу приділяється на контроль знань, від структури включених у тестове завдання питань і т.д.

Незважаючи на зазначені недоліки тестування як методу педагогічного контролю, його позитивні якості багато в чому говорять про доцільність використання такої технології в навчальних закладах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття особливостей та переваг використання комп'ютерної програми MyTestX для перевірки знань учнів на уроках історії.

Виклад основного матеріалу.

Тестування в педагогіці виконує три основні взаємопов'язані функції: діагностичну, навчальну і виховну:

- діагностична функція полягає у виявленні рівня знань, умінь, навичок учня. Це основна, і найочевидніша функція тестування. За об'єктивності, широті і швидкості діагностування, тестування перевершує всі інші форми педагогічного контролю.
- навчальна функція тестування полягає в мотивуванні учня до активізації роботи по засвоєнню навчального матеріалу. Для посилення навчальної функції тестування, можуть бути використані додаткові заходи стимулювання студентів, такі, як роздача викладачем примірного переліку питань для самостійної підготовки, наявність у самому тесті навідних запитань і підказок, спільний розбір результатів тесту.
- виховна функція проявляється в періодичності й неминучості тестового контролю. Це дисциплінує, організовує і спрямовує діяльність учнів, допомагає виявити і усунути прогалини в знаннях, формує прагнення розвинути свої здібності.

Тестування має наступні переваги перед іншими методами педагогічного контролю:

- підвищення швидкості перевірки якості засвоєння знань і умінь учнями;
- мінімізація суб'єктивного фактора при оцінюванні відповідей;
- здійснення хоча й поверхневого, але повного охоплення всього навчального матеріалу;
- висока об'єктивність і, як наслідок, більший позитивний стимулюючий вплив на пізнавальну діяльність учня;
- орієнтованість на сучасні технічні засоби, на використання в середовищі комп'ютерних навчальних і контролюючих систем;
- можливість математико-статистичної обробки результатів контролю, і як наслідок, підвищення об'єктивності педагогічного контролю;

- здійснення принципу індивідуалізації й диференціації навчання завдяки використанню адаптивних тестів;
- можливість збільшити частоту й регулярність контролю за рахунок зменшення часу виконання завдань і автоматизації перевірки;
- забезпечення повної самостійності учнів під час тестового контролю
- полегшення процесу інтеграції системи освіти країни в європейську.

При виборі комп'ютерної програми для тестування учнів необхідно враховувати наступні параметри:

- наявність електронного журналу для запису та роздрукування результатів;
- здатність встановлювати випадкову послідовність запитань для кожного учня, який проходить тестування. Це звільняє вчителя від здійснення контролю, щоб учні не списували;
- можливість розміщення у завданнях наочності;
- компактна програма, яка доступна як для вчителя, так і учня.

Практична діяльність вчителів, які використовують комп'ютерне тестування, свідчить, що до нього необхідно ставитися відповідально:

- тестування на уроці не повинно перевищувати 10 – 15 хвилин;
- необхідно забезпечити високий темп тестування (з розрахунку одна хвилина на кожне завдання);
- необхідно створити комфортні умови для учнів.

В практиці своєї діяльності останнім часом використовую програму для підготовки і проведення комп'ютерного тестування учнів MyTestX (автор програми – Башлаков О.С.), яка найбільш відповідає, на мою думку, вимогам тестування. Додаткову інформацію про програму Ви можете отримати на порталі [2].

MyTestX це – система програм (програма тестування учнів, редактор тестів і журнал результатів) для створення і проведення комп'ютерного тестування, збору та аналізу результатів, виставлення оцінки за вказаною в тесті шкалою.

Програма легка і зручна у використанні. Всі вчителі та учні швидко і легко освоюють її. Ось слова одного з користувачів програми: «На мій погляд, MyTestX досягла досконалого стану: має всі мислимі функції, дуже компактна, її можливості і простота використання перебувають у золотому балансі» [1]. Програма складається з трьох модулів: Модуль тестування (MyTestStudent), Редактор тестів (MyTestEditor) та Журнал тестування (MyTestServer). Для створення тестів є дуже зручний редактор тестів з дружнім інтерфейсом. Будь-який вчитель-предметник, навіть той, який володіє комп'ютером на початковому рівні, може легко скласти свої тести для програми MyTestX і використовувати їх на уроках.

У програмі є багаті можливості форматування тексту питань і варіантів відповіді. Ви можете визначити шрифт, колір символів і фону, використовувати верхній і нижній індекс, розбивати текст на абзаци і застосовувати до них розширене форматування, використовувати списки, вставляти малюнки і формули. Для більшої зручності в програмі є власний текстовий редактор.

До кожного завдання можна задати складність (кількість балів за вірну відповідь), прикріпити підказку (показ може бути за штрафні бали) і пояснення вірної відповіді (виводиться у разі помилки в навчальному режимі), налаштувати інші параметри.

Є можливість використовувати декілька варіантів питання завдання, зручно створювати вибірку завдань для учнів, перемішувати завдання та варіанти відповідей. Це значно зменшує можливість списування під час проходження одного і того ж тесту кількома тестованими або повторному проходженні тесту.

У MyTestX можна використовувати будь-яку систему оцінювання. Система оцінки і її налаштування можна задати або змінити в редакторі тесту.

Програма дозволяє складати завдання 10 типів:

- поодинокий вибір;
- багатоваріантний вибір;
- завдання на упорядкування;
- завдання на відповідність;
- завдання на визначення правильності або хибності тверджень;
- завдання на введення числа;
- завдання на введення тексту;
- визначення місця на зображенні.
- перестановка літер;
- завдання на визначення відповіді – „так” і „ні”.

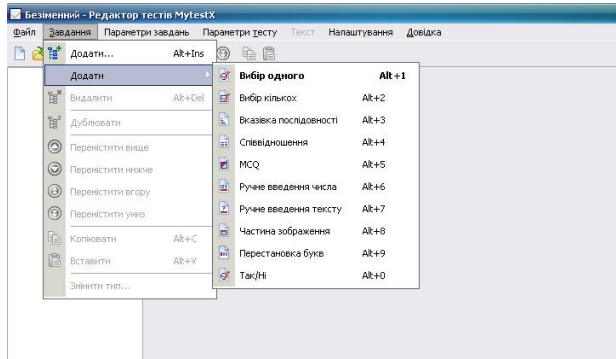

Рис. 1. MyTestEditor.

Розглянемо можливості перевірки знання учнями опорних подій, наприклад з теми «Модернізація Російської імперії у II половині XIX століття». В підручнику «Всесвітня історія. 9 клас» (автори Я.М.Бердичевський, І.Я.Щупак, Л.В.Морозова) в кінці §19 виділені опорні дати уроку:

- 1853 – 1856рр. – Кримська війна;
- 18.03.1856р. – підписання Паризького мирного договору;
- 19.02.1861р. – скасування кріпосного права в Росії;
- 1864р. – судова та земська реформи;
- 1870р. – міська реформа;
- 1862 - 1877рр. – військова реформа;
- 1877 – 1878рр. – російсько – турецька війна.

З числа можливих типів завдань на перевірку знань учнями хронологічних подій можна використати 8 варіантів.

Таблиця. Варіанти завдань

Тип завдання	Поле для змісту завдання	Поле для варіантів відповідей	
Поодинокий вибір	Коли в Росії було скасовано кріпосне право?	А) 1861р. Б) 1853р В) 1865р. Г) 1864р. Д) 1870р.	
Багатоваріантний вибір	Які реформи відносяться до буржуазних реформ 60 – 70-х років XIX ст...., проведених в Росії?	А) скасування кріпосного права; Б) земська і судова реформа В) міська реформа Г) військова реформа Д) парламентська реформа	
Завдання на упорядкування	Розташуйте в хронологічному порядку буржуазні реформи 60 – 70-х років XIX століття в Росії.	А) земська реформа;	
		Б) міська реформа;	
		В) фінансова реформа;	
		Г) реформа цензури.	
Завдання на відповідність	Установіть відповідність між датами та буржуазними реформами 60 – 70-х років XIX століття в Росії	В завдання в правій колонці під порядковими номерами прописуються дати реформ, а ліворуч реформи, які учні повинні співвіднести з датами.	
Завдання на визначення правильності чи хибності тверджень	Визначте, чи правильні наступні твердження	А) Реформа скасування кріпосного права була проведена в 1861 році? Б) Військова реформа в Росії була проведена в 1878 році? І т. д.	
Завдання на введення числа	В якому році було скасовано кріпосне право в Росії?	Учні повинні у відповідному полі вписати дату 1861	
Завдання на введення тексту	В 1870 році була проведена Реформа.	Учні повинні у відповідному полі вписати слово « міська »	
Завдання на визначення відповіді „так”/”ні”	Скасування кріпосного права в Росії відбулося в 1861 році.	Учні повинні у варіанті відповідей натиснути „так”	

За допомогою цієї програми перевіряється знання учнями опорних понять і термінів. В темі уроку, яка розглядається, виділені наступні поняття: реформа, кріпосне право, земство, народництво, пропаганда, агітація, тероризм, соціал – демократія. І знову можна використати більшість можливих типів завдань:

- поодинокий вибір – за поданим визначенням визначити поняття;
- багатоваріантний вибір – визначити істотні ознаки соціал – демократії;

- завдання на відповідність – до поданих понять підібрати відповідні визначення;
- завдання на визначення правильності або хибності тверджень;
- завдання на введення тексту – за наведеним визначенням учням треба вписати саме поняття, що дозволить вчителю глибоко перевірити розуміння учнями понять і термінів.

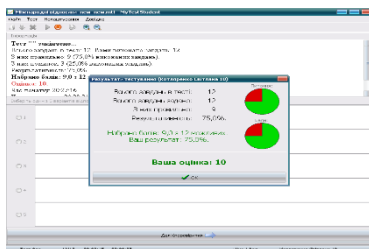

Рис. 2. Підсумкова оцінка за тест

Для перевірки розуміння учнями сутнісних ознак певних історичних процесів та явищ доцільно використовувати завдання наступних типів:

- поодинокий вибір;
- багатоваріантний вибір – з переліку зазначених нижче положень виберіть ті, що відносяться до реформи скасування кріпосного права.
- завдання на відповідність – установіть відповідність між реформами та їх змістом
- завдання на визначення правильності або хибності тверджень – визначте, чи правильні наведені нижче положення, які стосуються реформ 60-70-х років XIX століття в Росії.
- завдання на введення тексту – яка реформа характеризується наступними рисами?

Дана комп’ютерна програма надає можливість в тест вставляти історичні та контурні карти, що дозволяє перевірити розуміння учнями змісту історичних карт. Наприклад, використовуємо в тесті тематичну карту «Об’єднання Німеччини» і формуємо наступні питання:

- поодинокий вибір – який історичний процес зображено на карті;
- багатоваріантний вибір – які історичні процеси відображені на карті;
- завдання на визначення правильності або хибності тверджень – на даній карті зображено процес об'єднання Італії?
- на карті зображено процес феодалної роздробленості Німеччини;
- завдання на введення тексту – який історичний процес зображено на карті;
- визначення місця на зображенні – укажіть на карті територію Північнонімецького союзу.

Така система перевірки дозволяє вчителю глибоко і всебічно проконтролювати засвоєння учнями опорних подій даної теми. Якщо при поодинокому виборі можливе правильне угадування відповіді, то при наступних типах завдань таке угадування стає мінімальним, що було підтверджено неодноразовим експериментуванням на випадковість угадування.

Програма підтримує декілька незалежних один від одного режимів: навчальний, штрафний, вільний і монопольний. У навчальному режимі учню виводяться повідомлення про його помилках, може бути показано пояснення до завдання. У штрафному режимі за не вірні відповіді учню віднімаються бали і можна пропустити завдання (бали не додаються і не віднімаються). У вільному режимі учень може відповідати на питання в будь-якій послідовності, переходити (повертатися) до будь-якого питання самостійно. У монопольному режимі вікно програми займає весь екран і його неможливо згорнути.

Позитивним в комп'ютерному тестуванні є отримання учнем оцінки, яку він побачить на екрані.

При наявності комп'ютерної мережі можна, використовуючи модуль журналу MyTestX, можна легко:

- організувати централізований збір і обробку результатів тестування. Результати виконання завдань виводяться учню і відправляються вчителю. Учитель може оцінити або проаналізувати їх у будь-який зручний для нього час.
- організувати роздачу тестів учням через мережу, тоді відпадає необхідність щоразу копіювати файли тестів на всі комп'ютери. Роздавати можна відразу кілька різних тестів.
- безпосередньо стежити за процесом тестування. Ви можете бачити, хто і який тест виконує, скільки завдань вже виконано і яка їхня результативність.

Використання даної комп'ютерної програми дозволяє вчителю за досить короткий період зробити аналіз тестування:

Результат	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+
Час	00:19	00:10	00:07	00:12	00:09	00:05	00:05	00:04	00:16	00:07	00:27	00:07
Бали	1,0/1	0,0/1	1,0/1	1,0/1	0,0/1	1,0/1	1,0/1	1,0/1	1,0/1	1,0/1	0,0/1	1,0/1
Підказка												
№ п/п	10	11	9	6	2	1	4	7	3	8	12	5
	10	11	9	6	2	1	4	7	3	8	12	5
Маска												
Відповідей												
1) 1 2) колоніалізм 3) метрополія 4) панамериканізм 5) 1882; 6) 3 7) 3 8) 1 9) Троїстий 10) Антанта 11) кріпачтво 12) 1												

Рис. 3. Таблиця для аналізу тестування

- швидко отримати результати тестування;
- визначити питання, які викликали найбільшу трудність;
- зробити аналіз відповідей учнів, які вимагали введення тексту або чисел;
- звернути увагу на якість відповідей учнів на питання, які вимагали встановлення послідовності, визначення відповідності.

На основі аналізу вчитель акцентує увагу учнів на допущенні помилки та проводить корекційну роботу. Комп'ютер звільняє вчителя від дуже нудної і втомливої процедури перевірки великої кількості письмових робіт. Вивільняється час для творчої діяльності.

До багатьох корисних функцій, які є в програмі для проведення комп'ютерного тестування, можна ще приєднати те, що якщо учень з яких-небудь причин не може виконувати тест за

ПК (наприклад за станом здоров'я), то буквально за 1-2 хвилини можна сформулювати роздрукувати тест.

У своєму педагогічному арсеналі маю певну кількість тестових завдань для перевірки за допомогою комп'ютерної програми MyTest, які можна завантажити з сайту «Кабінет історії Тарасова Володимира» <http://kabinetistoriy.at.ua/>.

Література

1. Тарасов В.В. Комп'ютерні технології перевірки знань учнів з історії // STUDIA SLOBOZHANICA: Матеріали міжнародної науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2014». – Харків: КП «Міськдрук», 2015. – С. 248-261.
2. <http://www.klyaksa.net>
3. [http:// kabist.mozello.com](http://kabist.mozello.com)

Тарасова Ю.В.

Формування ключових компетентностей учнів шляхом використання ІКТ

У статті розкрито суть понять «компетентність», «компетенція», «інформаційно-комп'ютерні технології», визначені особливості та переваги використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках історії.

***Ключові слова:** компетентність, компетенція, інформаційно-комп'ютерні технології.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Метою освіти ХХІ ст. є виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацювати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і уміння для творчого розв'язання проблем, тобто підвищення життєвих компетенцій учнів [6].

Результатом процесу навчання стають набуті учнями вміння та навички, досвід різних видів діяльності, знання, ціннісні орієнтири, у своїй сукупності вони складають набір компетентностей.

Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність — проінформованість, обізнаність, авторитетність [6].

У відповідності до Державного стандарту компетентність охоплює не лише знання, уміння, навички, а й отриманий життєвий досвід, сформовані цінності, ставлення до предметів, людей. Державний стандарт подає такий ієрархічно підпорядкований перелік компетентностей: ключова, загальнопредметна, предметна [3].

Загальнопредметні (галузеві) компетентності стосуються змісту конкретної освітньої галузі чи предмета, і для їх опису використовуються такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює» тощо [2, 3]. Предметні компетентності визначаються до кожного предмету, кожного року навчання, ґрунтуючись на загально предметних компетентностях, і є стадіями, рівнями набуття. Рада Європи визначила п'ять груп ключових компетентностей, які школа має сформувати в учнів. А саме:

- соціальні, пов'язані з готовністю брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, у суспільному житті, у врегулюванні конфліктів не насильницьким шляхом, у функціонуванні і розвитку демократичних інститутів суспільства;
- полікультурні – стосується розуміння несхожості людей, взаємоповаги до їхньої мови, релігії, культури тощо;
- інформаційні – зумовлені зростанням ролі інформації у сучасному суспільстві і передбачають оволодіння інформаційними технологіями, уміннями здобувати, критично осмислювати і використовувати різноманітну інформацію;
- саморозвитку та самоосвіти, пов'язані з потребою і готовністю постійно навчатися як у професійному відношенні, так і в особистому та суспільному житті;
- компетенції, що реалізуються у прагненні і здатності до раціональної продуктивної, творчої діяльності [5] .

Під час освітнього процесу на уроках історії в ході цілеспрямованої роботи вчителя на основі застосування різних форм і методів роботи в учнів повинні бути сформовані 6 ключових компетенцій, а саме хронологічна, просторова, інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна. Розглянемо кожну з них окремо.

Хронологічна компетентність передбачає робота зі стрічкою часу, розв'язування хронологічних задач, застосування ситуативних завдань на встановлення хронологічної послідовності певних подій співвідношення дати з подіями, співставлення події певного періоду на території України та за її межами.

Мовленнєва компетентність – здатність учнів коментувати текст підручника під час читання та складати запитання на основі прочитаного, розповідати історичного діяча, події, явища, складати запитання до тексту, простий та розгорнутий план.

Логічна компетентність формується під час встановлення причинно-наслідкових зв'язків, пояснення змісту історичних понять і термінів, аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення учнем інформації, детальної характеристики історичних та політичних постатей, самостійного опрацювання та вивчення школярами передумов, причин, суті, наслідків та значення подій та явищ в історії, а також проведення дослідження та створення власних проектів.

Щоб сформувані в учнів **просторову компетентність** вчителю необхідно підбирати завдання на використання історичних та географічних карт, адже уявити урок історії без карти просто неможливо. Виконуючи завдання, які потребують використання карт та картосхем школярі навчаються розрізняти умовні позначки на історичній карті, знаходять на карті необхідні території та їх столиці, напрями походів, місця розташування пам'яток архітектури тощо.

Інформаційна компетентність дозволяє учням пояснювати, хто такі історики, що таке історичні джерела й які вони бувають, розповідати про діяльність українських істориків,

гетьманів, культурних діячів, наводити приклади історичних пам'яток, фактів добирати інформацію про минуле, використовуючи різні види історичних джерел, аналізувати отриману інформацію, робити найпростіші висновки та узагальнення, розпізнавати та описувати пам'ятки на основі вивченого матеріалу і практичної роботи [5].

Формування аксіологічної компетентності характеризується вмінням учнів давати власні оцінки подіям та явищам, визначати позитивні та негативні риси діяльності князів, гетьманів, політиків тощо, пояснювати історичні процеси, мотиви дій історичних осіб, порівнювати, узагальнювати та критично оцінювати факти, виявляти суперечності, об'єктивно оцінювати історичні джерела.

При цьому вчитель має зацікавити учня, створити на уроці ситуацію успіху для кожного школяра. Одним із шляхів створення сприятливих умов для формування ключових компетентностей учнів в процесі вивчення історії є використання інформаційно-комп'ютерних технологій.

Навчання за допомогою інформаційних технологій підвищує позитивну мотивацію учнів до навчання, активізує пізнавальну діяльність, розвиває мислення і творчі здібності дитини, формує активну життєву позицію в сучасному інформаційному суспільстві, дозволяє виробити в учнів навички пошуково-дослідницької, експериментальної роботи, формувати історичні компетентності.

Використання комп'ютера має свої особливості на різних етапах уроку, а саме:

- 1) актуалізації опорних знань учнів;
- 2) формування нових понять і способів дій;
- 3) використання знань, формування умінь.

Другий етап у більшості випадків проводиться традиційними вербальними методами, а перший і третій етапи цілком піддаються комп'ютеризації. На етапі актуалізації комп'ютер допоможе заповнити прогалини у знаннях учнів незалежно від того, з якої причини вони відсутні, допоможе пригадати необхідні опорні знання і способи дій. Вчитель в свою

чергу може отримати інформацію про рівень актуалізації знань всіх учнів. На етапі актуалізації можна застосувати бесіди за запитаннями, історичний диктант тощо, помістивши запитання у слайд презентації чи комп'ютерне тестування. На етапі використання знань, формування умінь комп'ютер допомагає створити на уроці високий рівень особистісної зацікавленості учнів за допомогою інформації, яка виводиться на екран у формі презентації:

- а) інформація про необхідність навчання, значимість знань;
- б) інформація про актуальність і практичну значимість навчальної програми, яку представляє комп'ютер;
- в) інформація, яка допомагає налаштуватися на роботу, зосередити увагу;
- г) інформація, яка налаштовує на самоосвіту і розвиток пізнавального інтересу;
- д) інформація, яка пояснює важливість і актуальність обраної теми навчання;
- е) інформація, яка пояснює, що в навчальній програмі є спеціальні засоби, які допомагають подолати труднощі;
- ж) інформація, яка пояснює, що в навчальній програмі є засоби, які сприяють розвиткові ініціативи і вольових якостей.

На етапі використання знань, формування вмінь за допомогою комп'ютера виводиться:

- а) інформація про те, де реально можуть бути використані знання, які отримують учні сьогодні на уроці;
- б) інформація, яка підкреслює ті питання, які демонструють певні прийоми навчальної діяльності.

Також варто зазначити, що за допомогою ІКТ можна поєднати різні види мисленнєвої діяльності (логічне мислення, образне, абстрактне, асоціативне, креативне тощо) школярів і створити цілісну картину виучуваного у взаємозв'язках взаємовідносинах.

Сприймання навчального матеріалу здійснюється не лише через розповідь учителя чи демонстрування, а й шляхом візуалізації, графічного зображення, акустичного (відео- та

Поліс - _____

IV. Формуємо логічну - мовленнєву компетентність:

1. Зазначте основний зміст гомерівських поем:

1.1. «Еліади» - _____

1.2. «Одіссеї» - _____

2. Які основні групи населення склалися в гомерівський період в Греції?

3. Які були права і обов'язки громадян грецьких полісів?

4. Що являли собою грецькі поліси?

V. Формуємо аксіологічну компетентність:

Чому «Іліаду» та «Одіссею» вважають не тільки унікальними літературними творами, а й важливими історичними джерелами? Чому за сюжетами поем і сьогодні знімають фільми?

Література

1. Бандровський О.Г. Всесвітня історія. Історія України / О.Г.Бандровський. – К.: Грамота,2014

2. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006.

3. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України. – 2012. – № 4-5. – С. 3-56.

4. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23641/1/3-9-14.p>

5. http://teacher.edsp.net/index.php?option=com_content&view=article&id=255%3A2017-02-23-13-55-12&Itemid=25

6. http://shapорова.blogspot.com/p/blog-page_20.html

Відомості про авторів

- Бондар Н. О. кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Вороніна М.С. кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.
- Воронянський О. В. кандидат історичних наук, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Грабар Н. Г. кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри культурних універсалій, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Дейнеко С. М. кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Комунального закладу "Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова"
- Данченко І. О. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Іщук М.М. старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка»
- Кобченко Н.О. керівник відділу підприємства "Термофит"
- Кобченко Ю.Ф. кандидат географічних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Кулішенко Т.Ю. кандидат політичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка

- Лапченко А.С. кандидат історичних наук, старший лаборант кафедри історії України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
- Лінецький Л.М. кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Мархалюк Н.П. методист обласної станції юних туристів, м. Харків
- Моїсєєва Н. І. кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Мокроменко О. В. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної підготовки, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Москальов Б. Г. член редакційно-видавничої групи Харківського тому серії «Реабілітовані історією», професор
- Москальова Н. П. кандидат історичних наук, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін ХНТУСГ, директор виставково-музейного центру ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Омельченко Г. Ю. старший викладач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Пилипенко С.Г. кандидат філософських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Редіна В.А. директор обласної станції юних туристів, м. Харків
- Скубій І. В. кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка

- Сухіх Л.О. кандидат філософських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Тарасов В.В. вчитель історії Серпневого НВК Валківської районної ради Харківської області
- Тарасова Ю.В. вчитель історії Серпневого НВК Валківської районної ради Харківської області
- Фесенко Г.Г. кандидат філософських наук, доцент кафедри історії і культурології Харківського національного університету міського господарства імені О.М.Бекетова
- Фірсова Л.В. кандидат філософських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, ХНТУСГ імені Петра Василенка
- Янісів М.П. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка»

Наукове видання

STUDIA SLOBOZHANICA:
Матеріали міжнародної науково-методичної конференції
«Слобожанський гуманітарій – 2018»
(Харків, ХНТУСГ, 30 березня 2018 р.).

Всі статті подаються в авторській редакції. Відповідальність за достовірність опублікованих матеріалів та цитувань несуть автори публікацій.